

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ PROGRAMI

DAĞISTAN ULEMASININ OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇÜ VE
İSKÂNI(1850-1917)

MEHMET AKBAY

DANIŞMAN

YRD. DOÇ. DR. ÖMER KARATAŞ

MANİSA-2016

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 07/01/2016 tarih ve 1/41 sayılı toplantısında jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 23. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Yüksek Lisans Programı öğrencisi Mehmet AKBEY'in "*Dağıstan Ulemasının Osmanlı Devleti'ne Göçü ve İskanı (1850-1917)*" Konulu tezi incelenmiş ve aday 25/01/2016 tarihinde saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

BASKAN

Yrd. Doç. Dr. Ömer KARATAŞ

Yrd. Doç. Dr. Zafer ATAR

ÜYE

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Dağıstan Ulemasının Osmanlı Devleti’ne Göçü ve İskânı (1850-1917)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/01/2016

Mehmet AKBEY

ÖZET

DAĞISTAN ULEMASININ OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇÜ VE İSKÂNI (1850-1917)

Tarih boyunca özgürlük mücadelesinin en etkin bir şekilde yaşandığı Dağıstan, Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyettir. Kafkas dağlarının aşılması için en uygun 12 geçitten birisi olan Derbent geçidi, Dağıstan'da bulunmaktadır. Coğrafi konumunun getirdiği bu durum sebebiyle Dağıstan, tarih boyunca istila hareketlerine ve birçok savaşa tanıklık etmiştir. Yine bu coğrafyada büyük güçler arasında hâkimiyet mücadeleleri yaşanmıştır. Bu çalışmada Dağıstan bölgesinin tarihsel gelişimi ve Dağıstan ulemasının Osmanlı Devleti'ne geliş yolları incelenmiş, iskân edildikleri bölgeler ve bu bölgelerde ulemaya yapılan yardımlar anlatılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın sınırlarını günümüzde Kuzey Kafkasya'da yer alan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti oluşturmaktadır. Bu çalışma Rusya'nın Kafkasya'yı işgalinden sonra, Dağıstan'dan başlayan göç hareketi esnasında Osmanlı Devleti'ne sığınan Dağıstan ulemasını incelemeyi amaçlamaktadır.

ABSTRACT

IMMIGRATION AND SETTLEMENT OF DAGESTAN ULEMA TO OTTOMAN EMPIRE (1850-1917)

Dagestan is the place where had been lived liberation struggle in the most effectively throughout the history, it is an autonomous republic based on Russian Federation in the North Caucasus. Derbent passage is one of the 12 most appropriate gateway to overcome the Caucasus Mountains, is situated in Dagestan. Due to this situation and because of Dagestan's geographical position, it has witnessed many wars and invasion movements throughout the history. Yet the struggle for dominances had been experienced on this region between the great powers. In this study, the historical development of Dagestan region and the arrival ways of Dagestani ulema to the Ottoman Empire have been examined , it is described the regions has been settled and aids has been done to ulama in the regions. In this context, Autonomous Republic of Dagestan where located in the North Caucasus today constitute the limits of the work .This study aims to examine after the Russian invasion the Caucasus, during the migration that begins from Dagestan, Dagestan's ulema who took refuge in the Ottoman Empire.

TEŞEKKÜR

Bu konuyu çalışmam konusunda beni yönlendiren ve araştırmalarım sırasında desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ömer KARATAŞ'a, Yard. Doç.Dr. Zafer ATAR'a ve her zaman yanımda olan sevgili eşime teşekkürlerimi bir vazife biliyorum.

ÖNSÖZ

Tarihin her döneminde siyasal, sosyal, ekonomik, sebeplerden dolayı göçler olmuştur. Tarih boyunca devam eden göçler, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda dünyada oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzyıllarda kitlesel göçlere “iç göçe” en çok muhatap olan devletlerin başında Osmanlı Devleti gelmektedir.

Kitlesel göçlerle gelenlerin iskân edilmesi sonucu, göçün yapıldığı ülkenin demografik, ekonomik ve sosyal durumlarında değişimler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti’ne XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkasya’dan kitleler halinde zorunlu göçler olmuştur.

Osmanlı Devleti’ne XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan göçler, günümüz Türkiye’sinin toplumsal yapısının oluşmasında da önemli bir rol oynamıştır. Kırım, Kafkasya ve Rumeli’den Anadolu’ya yapılan kitlesel göçler ile ilgili olarak Osmanlı Hükümeti, talimatnameler, emirnameler gibi yasal düzenlemeler yapmıştır. Hükümet daha sonra göçmenlerin sistematik bir şekilde iskânlarını sağlamak için “Muhâcirîn Komisyonu”nu kurmuştur.

Tezimizin başlığının gösterdiği gibi, incelemeye aldığımız dönem Rusların Dağıstan’ı işgal öncesini ve işgal sonrasını(1850-1917) kapsamaktadır. Ele alınan tarih aralığı, bu coğrafyada Rus işgallerinin en yoğun olduğu dönemdir.

Kafkasya ve sair yerlerden zorunlu olarak Anadolu’ya ya da diğer Osmanlı vilayetlerine gelen göçmenler, Osmanlı Hükümeti tarafından tespit edilen iskân bölgelerine sevk ediliyor ve bu bölgelere yerleştirme işlemleri yapıyordu. Çalışmamızda ele alınan göçmenler Dağıstan ulemasıdır. Bu şekilde konuyu sınırlandırmamızın nedeni, bu çalışmanın göçlerle ilgili yapılan diğer çalışmalardan farklı olmasıdır. Yani amaç Dağıstan’dan gelen göçmenler içerisinde yer alan ulema sınıfının, diğerlerinden farkını ortaya koymaktır.

Tezimizde, Dağıstan ulemasının hangi yollarla ve ne şekilde Osmanlı coğrafyasına geldikleri, Osmanlı Hükümeti’nin ulemaya karşı tutumu, iskân öncesi ve sonrasındaki faaliyetlerinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Osmanlı dönemine ait göçlerle ilgili yapılmış olan tezler “Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler” üst başlığı altında çalışılmıştır. Yani Kafkas halkları bir bütün halinde görülerek göç değerlendirilmesi yapılmıştır. Kafkas halklarından Dağıstan uleması tezimizin temel konusudur. Böylece çalışmamız Kafkasya göçleri üzerine yapılmış olan diğer akademik tez çalışmalarından ayrılmaktadır

Tezimizin giriş bölümünde araştırmanın konusu ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca tezimiz üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde: Dağıstan'la ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Dağıstan'ın coğrafyası, ekonomisi, tarihçesi, halkları gibi konulara kısaca değinilmiştir.

İkinci Bölümde: Osmanlı Devletinin göçmen politikası, Dağıstan ulemasının Osmanlı Devletine geliş yolları ve sonrasında iskân edildikleri bölgeler incelenmiştir.

Üçüncü Bölümde: Dağıstan ulemasına yapılan yardımlar Osmanlı kayıtlarına göre ele alınmıştır.

Manisa 2016
Mehmet AKBAY

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
TABLolar	XI
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM	9
1. DAĞISTAN'A GENEL BAKIŞ	9
1.1. Dağıstan'ın Coğrafi Özellikleri	9
1.2. Dağıstan'ın Fiziki Yapısı	10
1.3. Dağıstan'da Ulaşım	10
1.4. Dağıstan'ın Ekonomik Yapısı	10
1.4.1.Madenler	11
1.4.2. Enerji Kaynakları	11
1.4.3. Tarım ve Hayvancılık	11
1.4.4. Sanayi ve Ticaret	12
1.5. Dağıstan'ın Etnik Yapısı	13
1.5.1. Lezgiler	13
1.5.2. Avarlar	13
1.5.3. Gazi Kumuklar	14
1.5.4. Nogaylar	14
1.5.5. Terekemeler	15
1.5.6. Dağ Yahudileri (Tatlar)	15
1.5.7. Darginler	15
1.5.8. Kumuk Türkleri	15
2.DAĞISTAN'IN KISA TARİHİ	16
3. SUFİZİM VE MÜRİDİZM	19
4. DAĞISTAN VE KAFKASYA'NIN GENELİNDE İSTİKLAL MÜCADELESİNİ YÜRÜTEN İMAMLAR	21
4.1 İmam Mansur	21
4.2 İmam Gazi Muhammed	21
4.3 Hamza Bey (Hamzat Bek)	22

4.4 İmam Şamil	23
II. BÖLÜM	25
1. OSMANLI DEVLETİ’NİN GÖÇMENLERİ İSKÂN POLİTİKASI	25
2. GÖÇMENLER İLE İLGİLİ KOMİSYONLAR.....	26
3. DAĞISTAN GÖÇMENLERİNİN ANADOLU’YA GELİŞ YOLLARI	29
4.DAĞISTAN GÖÇMENLERİNİN İSKÂN EDİLDİKLERİ YERLER.....	31
4.1. Anadolu’da İskân Yerleri.....	31
4.2.Anadolu Dışındaki İskân Yerleri	36
III. BÖLÜM.....	40
1. DAĞISTAN ULEMASINA OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN YAPILAN YARDIMLAR.....	40
1.1.Maaş Yardımı.....	42
1.2.Barınma Sorunu	49
1.3. Misafirlik Süresinin Uzatılması	53
2.VERGİ MUAFİYETİ VE KAYRILMA	57
3.ASAYİŞ.....	59
4.OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ DAĞISTAN ULEMASI VE FAALİYETLERİ.....	63
5.DAĞISTAN ULEMASININ OSMANLI DEVLETİ’NDE ALDIĞI GÖREVLER	68
SONUÇ	74
KAYNAKÇA.....	78
EKLER	91

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
A.MKT. MHM.	:	Sadâret Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.MVL.	:	Sadâret Meclis-i Vala Evrakı
A.MKT.NZD.	:	Sadâret Mektubî Kalemi Nezaret Ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler
A.MKT. UM.	:	Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler
bkz.	:	Bakınız
BEO	:	Bâb-ı Âlî Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH.İD.	:	Dahiliye Muhâcîrin Komisyonu belgeleri
DH.MKT.	:	Dahiliye Mektubi Kalemi
DH. MHC.	:	İdarî Kısım Belgeleri
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
Haz	:	Hazırlayan
Hız.	:	Hazreti
İ.DH.	:	İradeler Dâhiliye Belgeleri
İ.MVL.	:	İradeler Meclis-i Vala Belgeleri

ML. MSF.	:	Maliye Nezareti Defterleri
MVL.	:	Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri
R.	:	Rumi
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
s.s.	:	Sayfa aralığı
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Vol.	:	Volume
Y.PRK.UM.	:	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı

TABLÖLAR

Tablo 1: Dağıstan Ulemasının Anadolu’da İskân Edildikleri Yerler

Tablo 2: Göçmen Ulemanın Anadolu Dışında Yerleştirildiği Yerler

Tablo 3: Osmanlı Devleti’nin Dağıstan Uleması’na Verdiği Maaşlar

Tablo 4: Dağıstan Ulemasına Barınmaları için Ayarlanan Yerler

Tablo 5: Dağıstan Ulemasının Misafirlik Sürelerinin Uzatılması

Tablo 6: Dağıstan Ulemasının Kayrılması

Tablo 7: Anadolu Ordu-yu Hümayunu’nda Görev Alan Dağıstan Uleması

GİRİŞ

1.KAFKASYA’NIN KISA TARİHİ

Kafkasya, geçmişten günümüze stratejik önemini koruyan, birçok medeniyeti kendi bünyesinde barındırmış bir bölgedir. Coğrafi olarak sınırlarını çizmek gerekirse, Taman Yarımadası’ndan başlayıp Bakü’nün doğusunda yer alan Apşeron Burnu’na kadar uzanan Kafkas dağlarının kuzey ve güneyindeki sahadır.¹ Bu sahada geçmişten beri Adige, Abhaz-Abazin, Kaberdey, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş, Dağıstan toplulukları ile Mısırlılar, Medler, Alanlar, İskitler; Grekler, Romalılar, İranlılar, Araplar, Moğollar, Türkler, Tatarlar ve Slavlar yaşamıştır.²

Kafkasya, barındırdığı toplulukların ötesinde, büyük devletlerin mücadelesine de şahitlik etmiştir. İslamiyetten önce Sasaniler, Hazarlar ve Bizanslılar bu bölgenin stratejik öneminden dolayı birbirleriyle mücadele etmiştir. Müslümanlar ilk olarak Hz. Ömer döneminde yönlerini Kafkasya’ya çevirmişlerdir. Hz. Osman döneminde de seferler devam etmiş hatta bu dönemde Tiflis ve Duvîn şehirleri fethedilip Gürcülerle bir antlaşma yapılmıştır. Emeviler döneminde ise; İslamiyet Kafkasya’nın özellikle doğu kısmında ve Dağıstan’da yayılmıştır. 796 yılında Derbend’i zapt eden Hazarlar, burada İslam hâkimiyetine son vermiştir. Abbasiler döneminde Hazarlarla mücadele edilmiş ve bu mücadele IX. Yüzyılın ikinci yarısında Müslüman Arapların zaferiyle sona ermiştir. IX. Yüzyılın sonlarına doğru bölgenin etnik yapısının yavaş yavaş değişmesi ve Hristiyan prensliklerinin Bizans desteğiyle yer yer ayaklanması bu bölgede Abbasilerin hakimiyetini zayıflatmıştır.³ Bu dönemde Güney Kafkasya’nın Selçuklular tarafından fethedilmesi sonucunda Türkler, Kafkasya ile ilk münasebetlerini gerçekleştirmiştir. Selçukluların 1062 yılında Kafkasya üzerine düzenlediği seferde, Selçuklu Hanı Melikşah, babası Alp Arslan’ın Anadolu’daki iskân metodunun benzerini, Hazar Denizinin batı ve güneybatı bölgelerinde uygulamıştır. Öyle ki, Selçuklu idaresine geçmiş olan bu bölgede etkinliğini

¹ Ufuk Tavkul, Kafkasya Gerçeği, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s.12; Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.15.

² John F. Baddeley, Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil, (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yay, İstanbul 1996, s.23; Saydam, a.g.e, s.16.

³ Aliyev Salih Muhammedoğlu, “Kafkasya”, İslam Ansiklopedisi, C.24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001 s.158-159.

arttırmak için, Gürcistan'dan Dağıstan'a kadar (Hazar Denizi kıyıları da dâhil olmak üzere) Türk boylarının iskânını sağlamıştır.⁴

1222 yılına gelindiğinde Celalettin Harzemşah'ın Kafkasya'da bazı şehirleri yağmalamasının ardından, bu bölge Moğollar'ın istilasına uğramıştır. Daha sonra ise İlhanlıların ve Altın Orda Hanlığı'nın hakimiyeti altına girmiştir.⁵ Bu dönemde, güçlü ve istikrarlı olan Timur'un yayılmacılık politikası önünde engel teşkil eden Altın Orda, Timur tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve bu amaçla 1370'lerde Aksak Timur, Altın Orda'nın Harezm ulusunu ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak Toktamış Han'ın ülke içinde birliği sağlama yönündeki aktif siyaseti, Timur'un amacına ulaşmasını engellemiş ve 1380'lerde ise Toktamış Han, Altın Orda'nın güçlendirilmesi amacıyla yeni adımlar atmıştır. Timur'un söz konusu yayılmacılık politikası, sadece Altın Orda Devleti'nin değil, diğer ülkelerin çıkarlarını da tehdit etmeye başlamıştır. Bu ülkelerin başında hiç şüphesiz Osmanlı Devleti ile Memlukler gelmektedir. Timur'un saldırdığı en güçlü iki ülke olan Osmanlı ve Memlukler, yine dönemin bir başka önemli gücü olan Altın Orda'nın eski müttefikleridir. Böylece bu üç ülkeyi birleştiren husus, Timur'un saldırıları olmuştur. Yine üçlü arasındaki ortak noktalardan biri de, Timur'a gerek askeri, gerekse diplomatik açıdan bir şekilde karşı koymaya çalışmalarıdır. Diplomatik mukavemetin başında ise hiç şüphesiz bu üç ülkenin Timur'a karşı koalisyon kurma yönündeki adımları gelmektedir.⁶ Timur bu üç ülke için de azılı düşman konumunda olmakla beraber 1395 yılında Altın Orda üzerine yürümüş ve kesin darbeyi indirmiştir. Bu seferden sonra Altın Orda Devleti ikinci derece devlet durumuna düşmüş ve bir daha toparlanamamıştır.⁷ XV. Yüzyılda Şirvanşahlar, Akkoyunlular ve Karakoyunlular bölgeye hakim olmak amacıyla sefer düzenlemişlerdir. XVI. yüzyılın başlarında Şah İsmail'in Güney Kafkasya'yı topraklarına katmasıyla, bu bölge Safeviler ile Osmanlı Devleti'nin çekişme alanı haline gelmiştir.⁸

Osmanlı Devletinin Kafkasya ile olan münasebeti, XV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Osmanlı Devletinin Kafkasya politikası ise, Fatih Sultan

⁴Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s.7.

⁵ Muhammedoğlu, a.g.m, s.159.

⁶ İlnur Mirgaliyev, Altın Orda, Osmanlı ve Memlüklerin Aksak Timur'a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dair, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2010, S.25, s.54.

⁷ İsmail Aka, Timur ve Devleti, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.30.

⁸ Muhammedoğlu, a.g.m, s.159.

Mehmet'in 1461 yılında Trabzon'u fethetmesiyle şekillenmiştir. Trabzon'un fethiyle başlayan süreçte amaç, Karadeniz'e tamamen hâkim olmaktır. Bu amaçla, ilk olarak 1451 ve 1454'te, Abhazya bölgesi, merkezi Sohum'la birlikte ele geçirilmiştir. Bu bölgede 125 yıl boyunca idari anlamda bir düzen kurulamamış ve burası boy beyleri aracılığıyla idare edilmiştir. Aynı yıllarda ele geçirilen Dadyan/Mingrel Gürcü Bölgesi de Ortodoks melikleri aracılığıyla yönetilmiştir.⁹

Kafkasya, Rusya'nın Anadolu, İran, Irak ve Suriye'ye inişini engelleyen tabii bir settir. Bu özellikleri açısından hem askeri hem ticari olarak önemli bir konumdadır. Stratejik öneminden dolayıdır ki, Çarların bir çoğu Kafkasya'yı Ruslaştırmayı ve halkını kendine bağlamayı amaçlamıştır. Rusların bu amacının önündeki nihai engel Kafkasların kuzeyindeki Türk-Rus mücadelesidir.¹⁰ Osmanlı Devleti, Kafkasya üzerindeki Rus müdahalesini ve nüfuz mücadelesini gördükten sonra burası ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Rus tehdidini ortadan kaldırmak, Rusların Türkistan ve Kuzey Kafkasya hacılarına engel olmasını önlemek ve İran'a karşı Türkistan'daki hanlarla birlikte hareket etmek için Astrahan Seferi'ni düzenlemiştir.¹¹ Fakat Kırım Hanı'nın ilgisizliği ve kendilerine zarar geleceği düşüncesiyle seferi Rusya'ya önceden haber vermesi nedeniyle, Osmanlı Devleti başarısız olmuştur.¹² Ruslar, Kafkasya üzerindeki hakimiyet mücadelesine devam etmiş ve Doğu Kafkasya'dan Dağıstan'a doğru hareket edip Tarku şehrine girmişlerdir. Kafkasyalılar Sulak Nehri yakınlarında Rus ordusunu yenmiştir. Rusya bu saldırılara karşılık vererek 1604'te tekrar işgali denese de yine başarılı olamamış ve Kumuk Şamhalı'nın askerleri Rus ordusunu yenmiştir.¹³

1724 yılında Rusya ve Osmanlı Devleti Kafkasya'da karşı karşıya gelmiştir. Rusya'nın Kafkasya içlerine kadar ilerleyip Geylan, Mazendran ve Esterabad vilayetlerini zaptetmesiyle Osmanlı ve Rus orduları birbirine yaklaşmıştır. Bu durum üzerine Çar, Fransa elçisinden arabuluculuk yapmasını istemiş ve nihayetinde iki devlet Temmuz 1724'te İstanbul'da bir antlaşma yaparak İran'ın güney-doğu

⁹ Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon 1996, s.4-5.

¹⁰ Nedim İpek, Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri, Türkiyat Mecmuası, C.20, 1997, s. 274.

¹¹ İpek, s.274

¹² Halil İnalçık, Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşesi ve Don Volga Kanalı Teşebbüsü, Belleten, Sayı 46, Ankara 1948, s. 349-401.

¹³ Tavkul, a.g.e, s. 89-90; İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul 1958, s.343-346.

Kafkasya'daki topraklarını paylaşmaya karar vermişlerdir.¹⁴ Antlaşma sonucunda Tiflis, Revan, Gence-Karabağ, Tebriz, Erdebil Osmanlı Devleti'ne Hazar Kıyıları ise Rusya'ya bırakılmıştır.¹⁵ Uygulanan toprak paylaşımı “Şirvan'dan başka bütün güney-doğu Kafkasya Ruslara bırakıldı. Sünni Müslümanlar Moskof'lara terk edildi.” şeklinde yankı bulmuştur.¹⁶

Rusya'nın Avusturya ile birleşmesi, Kırım, Bahçesaray ve Azak'a saldırması üzerine 1736 yılında Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açmıştır. 1736-1739 yılları arasında yaşanan mücadele sonucunda Belgrad Antlaşması imzalanmış ve savaş sona ermiştir. Antlaşma sonucunda taraflar, yaşanan sorunların çözüme kavuşturulması ve daha önceki sorunlardan dolayı intikam alınmaması konusunda anlaşmışlardır. Ruslar, Azak Denizi ve Karadeniz'de ticaret ve savaş gemisi bulundurmamayı kabul etmiştir. Rusların Azak Kalesi'nden çekilmesiyle birlikte, Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurma haklarının elinden alınması Osmanlı Devleti'nin lehine olmuştur. Ayrıca Rusya, Azak Denizi ve Karadeniz'den çıkmayı kabul ederek Karadeniz'de Osmanlı hakimiyetini kabul etmiştir.¹⁷

Rusya ile imzalanan bir diğer anlaşma ise, 19 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'dır.¹⁸ Antlaşmanın şartlarına göre Kırım, Bucak ve Kuban içerisinde hayat süren Tatarlar, Rus ve Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunun yanında Kırım Osmanlı halifesine bağlı kalsa da iç işlerinde bağımsız bir hanlık olmuştur.¹⁹ Sonuçta Osmanlı Devleti Ruslara savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştır.²⁰ Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Kırım'ın müstakil olmasını kabul etmiş, bunun dışında Kabartaylar'ın Rusya'ya terk edilmesini de kabul etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Rusya Kafkasya üzerindeki mücadelesini ısrarla devam ettirse de Osmanlı Devleti Rusya'ya fırsat vermemek için askeri ve diplomatik tüm imkânlarını kullanmıştır.²¹

¹⁴ Kadircan Kafli, Kuzey Kafkasya, Turan Kültür Vakfı, 2004 İstanbul, s.116.

¹⁵ Hüsamettin M. Karamanlı, “Nahcivan”, İslam Ansiklopedisi, C.32, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 295.

¹⁶ Kafli, a.g.e, s. 116.

¹⁷ Uğur Kurtaran, “Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açısından Tahlili”, Tarih İncelemeleri Dergisi, c. XXIX, No:1, 2014, s.220.

¹⁸ Kafli, a.g.e, s. 119.

¹⁹ Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan tebaanın hamisi durumuna gelmiştir. Gürcistan ile müttefik olabilmek için onların da hamisi olmayı istemektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Abdullah Temizkan, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas Ötesinde Nüfus Mücadelesi, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi Sayı 2, İzmir 2006, s.448.

²⁰ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, İslam Ansiklopedisi, C. 26, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s. 526 (ss. 524-527).

²¹ İpek, a.g.m. s. 274.

XIX. Yüzyıla gelindiğinde Kafkas- Rus mücadelesinin hala devam ettiği görülmektedir.²² Osmanlı Devleti geçmişte eksik ve hatalı bir politika izlediğini düşünerek yeni metodlar aramaya başlamıştır. Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa Çerkesistan sahillerini gezmiş ve devlete bir rapor vermiştir. Bu raporda; Çerkeslerin, medenileştirilerek devlete bağlı hale getirilebilecekleri ve bu sayede kuzeyden gelecek tehlikenin önüne geçilebileceği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Ferah Ali Paşa'ya 1781'de Soğucak muhafızlığı verilmiş ve niyet hasıl olmuştur. Ferah Ali Paşa, Çerkeslerle olumlu bir etkileşime girmiş, buralarda imar faaliyetleri başlatmış ve Çerkesleri Osmanlı kültürüne alıştırmıştır.²³ Esasen Kafkas halklarının etnik ve kültürel yapıları, Osmanlı Devleti'ndeki tebaa ile çok farklıdır. Mesela Kırım'da kabile aristokrasisi yaygındır. Kafkasya'da halk sınıflara ayrılmıştır. Halk arasında birtakım putperest gelenek ve inanışların sürmesi ise, Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman ahali ile çatışma konusu olacak özelliktedir. Kölelik ve cariyelik ile ilgili anlayış ve kabileciliğin devam ettirilmesi, önemli bir farklılıktır. Ve bu özellikler Osmanlı Devleti'ndeki halkla kaynaşma aşamasında sorun olmuştur. Bu zıtlıkların ötesinde, Osmanlı halkı ile Kırım ve Kafkas halkı, dini inanışları, örf, adet ve gelenekleri yönüyle de benzeşmektedir.²⁴

Osmanlı Devleti'nin Kafkas halklarıyla yakınlaşma çabası sonucunda İslamiyet Çerkesler, Çeçenler, Lezgiler ve Gürcüler arasında yayılmıştır. Ayrıca Rus ilerleyişinin verdiği tedirginlik yayıldıkça, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzu da artmıştır. Kafkasya ile kurulan duygusal bağlar Ferah Ali Paşa'nın ölümü sonrasında zayıflamıştır. İlişkilerin bozulmasında, hanların birbiriyle olan mücadeleleri, Rusların yoğun faaliyetleri ve Ferah Ali Paşa'nın yerine gelenlerin işin mahiyetini anlayamamaları etkili olmuştur.²⁵

Kafkasya'daki Rus baskısı 19. Yüzyıldan itibaren artmış ve Kuzey Kafkasya topluluklarının bağımsızlık ve geleneksel yaşam tarzını tehdit eder hale gelmiştir. Müslüman Kafkas halkları arasında, yöneticilerinin inançlarından dolayı ümmetini

²² Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti Kırım'ı geri almak için Rusya ile yine mücadele etmiş ve sonuçta Yaş Antlaşması imzalanmıştır. Bu sırada Kafkas halkı da Rusya'ya karşı mücadele etmiş ve buranın ileri gelenleri de halkı örgütlemiş Rusya'yı durdurmaya çalışmıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Cemal Gökçe, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 1979, s.172-173; M. Sadık Bilge, Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi), Kitabevi, İstanbul 2012, s.304; Abdullah Temizkan, a.g.m, s.456.

²³ Saydam, a.g.e, s.36-37.

²⁴ Saydam, a.g.e, s. 24-25.

²⁵ Saydam, a.g.e, s.37.

koruma ve kollama zorunluluğunun da etkisiyle, dini kimliğe dayalı bir bütünlük ve dayanışma hareketi başlamıştır.²⁶ Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya Kafkasya'da daha serbest hareket etmeye ve Kafkas halkına olan saldırılarını artırmaya başlamıştır. İmamlar önderliğindeki direniş bu saldırıların sonucunda ortaya çıkmıştır. Ruslarla mücadele için Kafkas İmamlığı kurulmuştur.²⁷

XIX. Yüzyılda Gazi Muhammed önderliğinde Dağıstan'da Ruslara karşı mücadele başladı. Bu dönemde Avarlar ile mücadele edildi. Gazi Muhammed'in ölümünden sonra yerine geçen Hamzat-bek etkili bir mücadele yürüttü ve Avar hâkimiyetine son verildi. Hamzat-Bek in ölümünden sonra yerine İmam Şamil geçmiştir.²⁸

İmam Şamil döneminde İmamlık, Dağıstan'ın tümünü ve İnguşetya'nın bazı kısımlarını da kontrol altına alacak şekilde genişlemiştir. Halkın bir kısmı İmam Şamil önderliğinde ayaklanmış ve Ruslara karşı mücadele etmiştir.²⁹ Bu dönemde Kırım Savaşı'ndan dolayı Ruslar Kafkas Harekatı'na ara vermek zorunda kalmış, bu durum da Şeyh Şamil'in bölgede serbestisinin artmasını sağlamıştır. 1856 yılında Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle Ruslar Kafkasya'ya saldırılarını artırmıştır.³⁰

Şeyh Şamil, Kırım Savaşı esnasında Kafkasya'da Ruslar'a karşı büyük zayıatlar vermiştir. Derindere'de 600, İlisu'da 200'den fazla Rus askeri öldürülmüştür. Bu sırada Çar Kalesi'de kuşatılmıştır. 16 Temmuz 1853'de Gence yolunda Rus postasına da el konulmuştur.³¹ Rusların Kafkasya üzerinde tekrar yoğunlaşması üzerine, bu tarihe kadar Şeyh Şamil önderliğinde hareket eden Kafkas halkı, zor durumda kalmıştır. 1859 yılında Şeyh Şamil'in teslim olmasıyla bu hareketin kuvveti azalsa da müslümanlar mücadeleye devam etmiştir. Kafkasya'daki genel direniş 1863-1864 yıllarında sona ermiştir. Bu tarihten itibaren Kafkaslar'dan Anadolu'ya ve Rumeli'ye yönelik kitlesel göçler tekrar başlamıştır.³²

²⁶ Abdullah Temizkan, Kuzey Kafkasya'da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2010, S.25, s.80.

²⁷ Temizkan, Kuzey Kafkasya'da Müridizm..., s. 80-81.

²⁸ Akdes NimetKurat, Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 331.

²⁹ Temizkan, Kuzey Kafkasya'da Müridizm..., s.80.

³⁰ İsmail Aka, Türk Dünyası Tarihi, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009, s. 129.

³¹ Mustafa Budak, "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler", Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 1996, İstanbul, s.82.

³² İpek,a.g.m, s. 276.

2.KAYNAKLAR VE YÖNTEM

Çalışmanın metodolojik çerçevesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi defter belgeleri ve literatür taramasından yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu yöntemlerin kullanılmasında, Dağıstan ulemasının göçü, iskânı, sosyal yaşamıyla alakalı bilgiye ulaşma ve yeni bilgileri ortaya çıkarma hedefleri belirleyici etkenler olmuştur. Osmanlı Devleti'ne ait tüm çalışmalarda olduğu gibi, ilk olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine yani ilk elden kaynaklara müracaat edilmiştir.

Çalışmamızın birinci elden kaynaklarının büyük bölümü Başbakanlık Osmanlı Arşivi belge ve defterlerinden oluşmaktadır. Osmanlı arşivindeki belge tasniflerinden, Sadâret Mektûbî Kalemi, Mühime Kalemi (Odası) Belgeleri (A.MKT. MHM), Sadâret Mektûbî Kalemi, Meclis-i Vala Belgeleri (A.MKT. MVL), Sadâret Mektûbî Kalemi, Umum Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT. UM), Sadâret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT. NZD), Bâb-ı Âlî Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri, Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi Belgeleri (DH. MKT), İdarî Kısım Belgeleri, Dâhiliye Nezâreti, Muhacirîn Riyâseti (Komisyonu) Belgeleri (DH. MHC), Maliye Masârifât Defterleri (ML. MSF. d.), İrade, Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), İrade, Dâhiliye (İ.DH), Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri, Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi, İrade Meclis-i Mahsus ve Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı kullanılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde, Dağıstan göçmenlerinin Anadolu'ya gelişleri ile beraber Osmanlı Devleti'nin göçmenler ile ilgili nasıl seferber oldukları çok açık bir şekilde ifade edilmektedir. Dağıstan göçmenlerinin geliş yol güzergâhlarını, gelen ulema ve aileleri, bunların iskân için gönderildikleri yerler ve bunlara yapılan yardımlara yönelik Osmanlı Devleti'nin yaklaşımını belgelerden ve defterlerden izlemekteyiz. Ayrıca Dağıstan ile ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinde yer alan “Dağıstan Vilayeti 1334” isimli Piyade Binbaşlılarından Nazimi'nin kaleme aldığı eserde Dağıstan'a ait önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgilerden de çalışmamızda istifade ettik.

Ana kaynakların kullanımından başka, araştırma eserlerine de başvurulmuştur. Araştırma eserlerindeki özgün bilgiler çalışmamızda yol gösterici olmuştur. “Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler” konusunda yapılmış olan özgün

eserlerin bulunması, çalışmamızın ayaklarının yere daha iyi basmasına sebep olmuştur.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde gerçekleşen göçler hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Ahmet Cevat Eren, Cevat Geray, Behice Boran, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Gülten Kazgan, Oğuz Arı, Amiran Kurktan, Orhan Türkdoğan, Ömer Lütfü Barkan, Ali Tanoğlu, Kemal H. Karpat bunların başında gelmektedir. Ayrıca Türkiye’de yapılan pek çok lisansüstü çalışma ile farklı dönemlerde gerçekleşen göçler değerlendirilmiştir. Bu çalışmalara: Abdullah Saydam, Nedim İpek, Bedri Habiçoğlu, Bilal Şimşir, Hayati Bice, Ahmet Halaçoğlu, Kemal Arı, Süleyman Erkan, Yıldırım Ağanoğlu, Faruk Kocacık, Mehmet Yılmaz, Ferhat Berber, Ömer Karataş gibi isimleri örnek olarak gösterebiliriz. Ayrıca Kırım savaşı ile beraber Kafkasya’dan Osmanlıya yapılan kitle göçleri ile ilgili Ramazan Göktepe’nin dönemin gazetelerini taraması sonucunda ortaya koyduğu tezi ile Tuğba Kardaş’ın Kafkas göçleri sırasındaki salgın hastalıklar hakkındaki tezi göçün başka bir boyutuna dikkat çekmesi nedeniyle oldukça önem arz etmektedir. Bu araştırmacıların eserlerinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde ülke dışındaki Müslümanların ve/veya Türklerin yaptığı kitle göçleri ele alınmaktadır.³³ Eserlerde ağırlıklı olarak göçlerin sebepleri, ne kadar göçmenin geldiği, iskân sürecinde yaşananlar ve devletin yaklaşımı gibi yönler ortaya konulmaktadır.

Tezin genelinde tümünden gelimci metot kullanılmış olup önce genel hatlarıyla Kafkasya’dan gelen tüm göçmenler incelenmiş ardından Dağıstan göçmenleri ve geliş yolları ele alınmıştır. Özelde ise bu göçmenlerden ulema sınıfı ayrılarak bu kişilerin Osmanlı Devleti’ne gelişleri, devletin onlara sunduğu imkânlar, diğerlerinden farklı olarak aldıkları vazifeler, bunlardan mesleklerini devam ettirenler incelenmiş, ayrıca Osmanlı Devleti’ne tamamen yerleşenlerin ailelerinin burada aldıkları görevler ve memuriyetleri ele alınmıştır.

³³ Ömer Karataş, Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla’ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870), Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Yrd.Doç.Dr. Abdullah Temizkan, İzmir 2012, s.XXXIV-XL.

I.BÖLÜM

1. DAĞISTAN'A GENEL BAKIŞ

1.1. Dağıstan'ın Coğrafi Özellikleri

Türkçe dağ kelimesiyle Farsça -istân ekinin birleşmesinden oluşan Dağıstan kelimesinin etimolojisiyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de bunlar farazi halde kalmış ve ilmî açıdan yeterli bir izah getirilememiştir. Gerçekte Dağıstan, Türkistan ve Moğolistan örneğinde görüldüğü üzere kavmî bir kavramı değil Arapların eski Medya'ya verdikleri “el-Cibâl” (dağlar) adı gibi coğrafi-topografik mâna ifade eden bir kelimedir.³⁴ Dağıstan dünyanın en dağlık bölgelerinden birisi olarak adlandırılabilir. Düz yerler genel olarak az bulunmakla birlikte çoğunlukla dağların üzerinde rastlanmaktadır. Dağıstan'daki nehirler ise iki tarafı kayalık, derin ve dar vadiler içerisinden akmaktadır.³⁵

Günümüzde Dağıstan, Rusya Federasyonu'na bağlı, özerk bir cumhuriyettir. 20 Ocak 1921'de SSCB'ye bağlı olarak Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla kuruldu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Rusya Federasyonu içinde Dağıstan Cumhuriyeti adını aldı.³⁶ Dağıstan nüfus ve yüzölçümü olarak Kuzey Kafkasya'daki en büyük cumhuriyet'tir. Yüzölçümü 50300 km²'dir. Kuzeyde Kalmuk Cumhuriyeti, Güneyde Azerbaycan, Doğuda Hazar Denizi ve Batıda Çeçenistan ile Kuzey Kafkasya bulunmaktadır.³⁷

Dağıstan Coğrafi olarak beş bölgeye ayrılır.

a. Birinci Bölge: Kafkas dağları ve Dağıstan iç platosu bu bölgede yer alır. Dağların arasından denize akan ırmaklar burada vadi ve uçurumların oluşmasına neden olmuştur.

b. İkinci Bölge: Oldukça yağışlı ve sık ormanlardan oluşan bu bölge kuzey ve kuzey batıdan esen rüzgârların etkisi altındadır. Çıkıntı tepelerden oluşan yüksekliği 920 m'yi bulan ikinci bir dağ kuşağından ibarettir.

³⁴Buniyatov, “Dağıstan”, s.404.

³⁵ Piyade Binbaşlılarından Nazimi, Dağıstan Vilayeti Coğrafi Sevk'ul Ceyşi Tarihi ve İstatistiki Vaziyeti, İstanbul Matba-i Askeriye 1334, s.5.

³⁶İsmail Özsoy, Dağıstan'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, Kaynak Yayınları, İzmir 1997, s.13.

³⁷ Özsoy, a.g.e., s.13; Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, s.161.

c. Üçüncü Bölge: Dar boğazlardan yayılan ırmakları barındıran bu bölge, ikinci bölgedeki dağ kuşağı ile Hazar Denizi arasında kalır.

d.Dördüncü Bölge: Bu bölgede petrol ve doğalgaz bulunmaktadır. Bataklık ovalar ve Terek ırmağı deltasından oluşur.

e.Beşinci Bölge: Terek Nehri'nin hemen kuzeyindedir. İklimi sıcak ve kurudur.³⁸

1.2. Dağıstan'ın Fiziki Yapısı

Dağıstan Cumhuriyeti'nde 680 köy idaresinin bağlı olduğu 41 kırsal ilçe, 10 şehir ve 15 şehir tipli kasaba bulunmaktadır. Ülkenin başkenti Mahaçkale'dir.³⁹

1.3. Dağıstan'da Ulaşım

Dağıstan diğer ülkelerle ulaşımını kara, hava, demir ve deniz yolu ile sağlayan Dağıstan, Güney Kafkasya'dan gelen trans yolu ve federe otoyoluna ev sahipliği yapar. Demiryolu ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlanır. Karayolu ile de komşu olduğu bütün ülkelere ulaşımı vardır. Deniz yolu ile Orta Asya devletlerine, İran'a ve Rusya'ya erişir. Merkezden 15 km. uzakta güneyde ise Mahaçkale havalimanı bulunmaktadır. Dağıstan demiryolu ile Moskova, Bakü, Astrahan ve Gudermes'e bağlıdır. Demiryolu istasyonları ile karayolları da birbirine bağlanmıştır.⁴⁰

1.4. Dağıstan'ın Ekonomik Yapısı

Coğrafi açıdan önemli bir noktada yer alan Dağıstan yeraltı kaynakları, madenler ve maden suyu kaynakları, doğal zenginlikleri, hidroenerji kaynakları ve balık çeşitleri açısından zengindir. Ayrıca tarım ve sanayi alanında da önemli bir potansiyele sahiptir.⁴¹

³⁸ Özsoy, a.g.e., s.14-15.

³⁹ Gökmen Kılıçoğlu, Kafkasya'da Dağıstan'ın Stratejik Önemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2004, s.6.

⁴⁰ Musa Ramazan, Dağıstan ve Laklar, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul, 2002, s.20.

⁴¹ Ramazan, a.g.e., s.27.

1.4.1. Madenler

Kafkas dağları özellikle maden açısından çok zengin olup kurşun, çinko, demir filizi ve manganez gibi madenlere ev sahipliği yapmaktadır.⁴² Gümüş, bakır, demir, kaya tuzu, cıva madeni, petrol, kireç gibi madenler de mevcuttur. Yirmiye yakın maden suyu kaynağı da vardır.⁴³ Dağıstan Rusya ile birlikte Hazar denizindeki doğalgaz ve petrolden yararlanmaktadır.⁴⁴

1.4.2. Enerji Kaynakları

Ülkedeki nehirler hidroelektrik kaynağı olarak büyük önem taşımaktadır. Karakoysu ırmağı, Gergebil Barajı'na, Sulak Irmağı da Çirkey Barajı'na elektrik sağlar. Ayrıca Çiryurt ve Kızılyurt Barajlarında da elektrik üretilmektedir. Bunun dışında birkaç tane termoelektrik enerji üretim tesisi de vardır.⁴⁵

1.4.3. Tarım ve Hayvancılık

Dağıstan Cumhuriyeti ekonomisinin temelini hayvancılık, balıkçılık, bostan, bahçecilik ve el sanatları oluşturur.⁴⁶ Halkın büyük çoğunluğu geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlar.⁴⁷ Dağların dışında kalan düzlüklerde petrol ve doğalgaz yatakları bulunur ve bu düzlüklerde tarım, bağcılık ve meyvecilik yapılmaktadır.⁴⁸

Tarla ve bahçeler sulanma ile ürün verirler. En önemli sulama kanalı 65 km uzunluğunda olan Sulak'tır. Sulama sayesinde pirinç, buğday ve mısır yetiştirilmektedir. Bunun dışında arıcılık ve hayvancılıkla uğraşırlar fakat arazilerin az olmasından dolayı hayvancılık çok zor şartlarda yapılmaktadır. Sahil halkı ise balıkçılıkla uğraşmaktadır.⁴⁹ Hazar Denizi, Sulak ve Samur nehirlerinde mersin balığı avlanır ve daha sonrasında tutulan balıklar Ejderhan'a gönderilir.⁵⁰

⁴² Özsoy, a.g.e., s.26.

⁴³ <http://www.angelfire.com/or3/etnografya/depo1/kafkaf.htm/> 20.05.15.

⁴⁴ Kılıçoğlu, a.g.t., s.1.

⁴⁵ Özsoy, a.g.e., s.27.

⁴⁶ Ramazan, a.g.e., s.27.

⁴⁷ Özsoy, a.g.e., s.27.

⁴⁸ Kılıçoğlu, a.g.t., s.4.

⁴⁹ Baddeley, a.g.e., s.29; <http://www.angelfire.com/or3/etnografya/depo1/kafkaf.htm/> 20.05.15.

⁵⁰ Nazimi, a.g.e., s.55.

Bağcılık Dağıstan'da arazinin müsait olmasına rağmen yok denecek kadar azdır. Meyve ağaçlarının büyük bir kısmı sahil bölgesinde bulunmaktadır.⁵¹

1.4.4. Sanayi ve Ticaret

Dağıstan hem Rusya Federasyonu'na, hem de Kuzey Kafkasya'daki diğer ülkelere nazaran elektrik enerjisi üretiminde, petrol, doğalgaz, inşaat malzemeleri, elektrikli eşyalar ve makineler gibi sanayi ürünlerinin üretiminde daha iyidir.⁵² Ayrıca yünlü ürünler, kemik ve boynuzdan yapılan eşyalar, sırmalı el işlemleri ve silah imalatı ile uğraşmaktalarsa da fabrika ve imalathane gibi işletmelerin sayısı çok azdır.⁵³

Dağıstan'dan ülke dışına ihraç edilen ürünlere baktığımızda yün, et, balık ürünleri ve konservelerin 70'ten fazla ülkeye gönderildiğini görmekteyiz. Dışarıdan ise traktör, biçerdöver, otomobil, taşkömürü, tuz, şeker gibi ürünler satın alınmaktadır. Dağıstan'ın en çok ticaret yaptığı ülkeler, Kuzey Kafkasya ülkeleri, Azerbaycan, Ermenistan, Ukrayna ve Orta Asya ülkeleridir. Rusya Federasyonu içinde Dağıstan meyve, sebze, balık konservesi, konyak ve şarap üretiminde başı çeken ülkelerdendir. Dağıstan ekonomisi daha çok sanayiye dayanır. Kimya, inşaat malzemeleri, enerji ve hafif sanayi kolları en gelişmiş olanlarıdır. Fabrikaların sayısı çok olmamakla birlikte elektronik fabrikaları, dagelektroavtomat⁵⁴ fabrikaları, boya ve cila fabrikaları bulunmaktadır. Ağaç işleme sanayii, ormancılık çok olmasa da gelişmiştir. Özellikle Mahaçkale ve Hasavyurt'ta bu alandaki işletmeler mevcuttur. Fakat bu işletmeler için gereken hammadde diğer ülkelerden sağlanmaktadır. Bitki ve hayvancılık için gereken hammaddeler ise ağaç işleme sanayinin aksine Dağıstan'da fazlasıyla bulunmaktadır. Ayrıca bu kaynaklar gıda sanayisinin de temelini oluşturmaktadır.⁵⁵

⁵¹ Nazimi, a.g.e., s.53.

⁵² Özsoy, a.g.e., s.27.

⁵³ <http://www.angelfire.com/or3/etnografya/depo1/kafkaf.htm/> 20.05.15.

⁵⁴ Bu fabrikalar hakkında Türkçe bir kaynak bulunmamakla birlikte İngilizce bir sayfadan ulaşabildiğimiz bilgiye göre; fosfat tuzları, çakıl, betonarme yapılar için gereken malzemeler ve prefabrik evler için malzemeler üreten, elektrik enerjisiyle çalışan fabrikalardır. Bkz: <http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Kiziliurt/> Erişim Tarihi: 27.05.2015.

⁵⁵ Özsoy, a.g.e., s.28-29.

1.5. Dağıstan'ın Etnik Yapısı

“Dağlar Ülkesi” ve “Diller Ülkesi” gibi farklı isimlerle adlandırılan Dağıstan'da sayıları 30'u bulan farklı kültür ve topluluk yaşamaktadır. En küçük topluluk bile kendi kültürlerini yaşatma konusunda özgürdür.⁵⁶ Dağıstan'daki gruplar arasında diğerlerine göre öne çıkanlar şunlardır: Avarlar, Kumuklar, Darginler, Lezgiler, Laklar, Tabasaranlar, Azeriler, Nogaylar, Rutullar, Sakurlar, Agullar ve Tatlardır.⁵⁷

1.5.1. Lezgiler

Dağıstan'da yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu Lezgiler oluşturmaktadır. Bunlar Dağıstan'ın güneydoğusundan Derbend'e kadar olan bölgede yaşayıp; Tabasaranlar, Dargılar, Akuşahılar, Kubaçiler, Haytaklar ve Haydaklar şeklinde kollara ayrılmışlardır.⁵⁸

Lezgiler zalimlikleriyle ün yapan ve sadece yağmayla yaşayan bir topluluktur. İslam dinine mensup olup dinlerine çok düşkünlerdir. Yoksul bir topluluk olan Lezgiler dayanıklıdır. Öyle ki yoksulluklarından dolayı kendilerine Gürcüler tarafından “glukodarlar” yani “Çıplak göğüslü adamlar” lakabı takılmıştır.⁵⁹

1.5.2. Avarlar

Avarlar, önceleri Kuzey Kafkasya'nın dağ eteklerindeki ovalarda göçebe hayatı sürerken daha sonra bu bölgedeki güçlü kabileler tarafından bölgeden kovulmuşlardır ve Dağıstan'ın yüksek kesimlerine sığınmak amacıyla kaçıp orada kendi hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Avarlar Dağıstan'ın farklı yerlerine yerleşerek Dağıstan'ın stratejik noktalarını ve değişik yönlerdeki geçişlerini tutmuşlardır. Avarlar'ın Dağıstan'da yerleştikleri yerler: Hunzah, Andi, Gimri, Gunib'dir.⁶⁰

⁵⁶ Ramazan, a.g.e., s.26.

⁵⁷ Christian Neef, Kafkasya: Rusya'nın Kanayan Yarası, Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul 2004 s.22.

⁵⁸ İsmail Bülbül, Başlangıcından Rus Hâkimiyetine Kadar Kumuk Türkleri ve Tarku Şamhallığı, (Yayımlanmamış doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2011, s.17.

⁵⁹ Alexandre Grigorianz, Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s.187-189.

⁶⁰ Grigorianz, a.g.e., s.190. Baddeley, a.g.e, s.26.

Dağıstan'ın en sadık Müslümanları olarak bilinen Avarlar'ın Türk kökenli Avarlarla tek bağlantıları aynı ismi taşımalarıdır.⁶¹

Avar yaylasının üç yönden (Avar, Andi ve Koysu) nehirlerle ve diğer yönden ise dağ silsilesiyle çevrilmiş olması stratejik açıdan birçok yöne hâkim olmasını sağlamıştır. Avar yaylasının etkili konumunu çok iyi bilen Şeyh Şamil 1842'de bu bölgeyi ele geçirerek, Ruslara karşı önemli bir başarı elde etmiştir.⁶²

1.5.3. Gazi Kumuklar

Araplar Kafkasya'ya gelmeden önce Gazi Kumuklar Lak olarak bilinmekteydi. Lak dilini konuşan bu topluluk Samur ve Kumuk bölgelerinde yaşamaktadır. Laklar, genelde sanayi ve kalaycılıkla uğraşmaktadır.⁶³

Dağıstan'da İslamiyet'i ilk kabul eden topluluk olarak bilinen Gazi Kumukların İslam dinini komşu köylere silah zoruyla yaydıkları söylenmektedir. Araplar Lakların bu davranışını ödüllendirmek ve onurlandırmak için onlara “gazi” unvanını vermişlerdir. Bu unvanın verilmesinden sonra Laklara Dağıstan'da “Gazi Kumuklar” denmiştir. Gazi Kumuklar, Dağıstan'daki diğer topluluklara göre birbirlerine daha sıkı bağlıdır. Laklar şehirdeki nüfusun önemli bir kısmını oluşturur.⁶⁴

Dağıstan Vilayeti genelinde ekilebilir alanlar çok olmadığından, Laklar yaşadıkları arazileri ekip biçmeye çalışmışlardır. Ayrıca balıkçılık faaliyetlerinin büyük bölümünü ellerinde bulundurmaktadırlar.⁶⁵

1.5.4. Nogaylar

Dağıstan'daki genel nüfusun %1,6'sını oluşturan Nogaylar ikiye ayrılır. Bunlardan Kara Nogaylar Dağıstan'ın kuzeyinde yaşamakta, Ak Nogaylar ise Rusya'nın Stavropol vilayetinde yaşamaktadır. Geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlayan Nogayların neredeyse tamamı Sünni Müslüman'dır.⁶⁶

⁶¹ Bülbul, a.g.t., s.17.

⁶² Nazimi, age, s.66.

⁶³ Nazimi, age, s.46.

⁶⁴ Ufuk Tavkul, Kafkasya: Etnik Çatışmaların Gölgesinde, Ötüken yayınları, İstanbul, 2002, s.156.

⁶⁵ Neef, a.g.e., s.28.

⁶⁶ Kılıçoğlu, a.g.t., s.18.

1.5.5. Terekemeler

Dağıstan'daki gruplardan biri de Derbend bölgesinde yaşayan Terekemelerdir. Bu topluluğa “Karapapak” veya “Dağıstan Terekemesi” adı da verilmektedir. Dağıstan'da Berekey, Velikent, Cemilkent, Padar, Mamedkala, Deliçoban, Selik, Karadağlı, Tatlar, Ulu Terekeme ve Rükel köylerinde yaşamaktadırlar.⁶⁷

1.5.6. Dağ Yahudileri (Tatlar)

Dağ Yahudileri ya da Tat olarak adlandırılan topluluğun kökeni hakkında pek fazla malumat yoktur. Rivayetlere göre Pers kökenli Yahudiler olarak bilinmektedirler. Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde yaşayan Dağ Yahudilerinin sayıları yaklaşık 12.000'dir. Bunlar Dağıstan'daki diğer Yahudilerle beraber nüfusun %0,8'ini oluşturmaktadır.⁶⁸

1.5.7. Darginler

Dağıstan'ın ikinci büyük etnik grup olan Darginler, Dağıstan nüfusunun %16'sını oluşturur. Kaydak ve Kubaçililer gibi alt gruplara ayrılan Darginler, Arapların etkisiyle Müslüman olmuş bir halktır. Geleneklerine çok bağlı olan Darginler geçimlerini çiftçilik ve hayvancılıkla sağlarlar. Ayrıca Darginler için önemli olan Kubaçi Köyü kuyumculuk ve silah imalatıyla ile ünlüdür.⁶⁹

1.5.8. Kumuk Türkleri

“Kumık”, “Kumih”, “Kumuh”, “Gumık”, “Gumuh” gibi çeşitli biçimlerde yazılan Kumuk sözcüğü Divan-ı Lügat 'it Türk'te bir bey adı olarak geçmektedir. Kumuk adının Kumuk kasabasından geldiğini düşünenler de bulunmaktadır.⁷⁰

⁶⁷ Özsoy, a.g.e., s.53.

⁶⁸ Kılıçoğlu, a.g.t., s.20.

⁶⁹ Kılıçoğlu, a.g.t., s.13.

⁷⁰ Rıza Kurtuluş, “Kumuklar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s.372.

Kumuklar “Bey” denilen kişilerce idare edilmekteydi. Kumuklar bu beylere “Şamhal” adını vermektedir. Şamhallar Cengiz Han soyundan gelmekte ve Şamhallık da soy bağı esasına dayanmaktaydı. Soy bağının öneminden dolayı beylerin evliliklerine çok dikkat edilmiş ve Kumuk beyleri; Gazi Kumuk ve Karakaytak beylerinden kız alıp kız vermişlerdi. Ayrıca Kumuk Şamhalı alt sınıftan kimseye kız vermez; fakat onlardan kız alabilirdi. Bu durumda o kızıdan doğan bir çocuk da bey olamazdı.⁷¹

Kumuk bölgesi Sulak’tan Başlı Çay’a kadar olan düzlükten kuzeyini, Timurhan bölgesi de Şura kazasının büyük bir bölümüyle Kaytak-Tabarasan kısmının kuzeyini oluşturmaktadır. Bu bölgede 12. Asrın son zamanları bu coğrafyada bulundular. Kumukların dilleri Türk dilinin bir parçasıdır. Sahil kısmının güney bölgesini Türkler oluşturmaktadır. Bu kabileler 16. Asrın sonunda Kaytak, Derbent, Kuba hanlıkları ile Azerbaycan ve Şirvan’dan bu bölgeye göç etmişlerdir. Özellikle Derbente göçün nedeni İran Şahlarının Güney Kafkasya’yı Hazarlar’a karşı korumak istemesidir.⁷²

Dağıstan halklarından biri olan Kumuk Türkleri, Sulak ırmağının her iki yakasında yaşamaktadırlar. SSCB döneminde önemli mevkilerde görev almışlardır. Diğer halklara göre şehirleşme oranları daha yüksektir. Şehirleşmeye rağmen asimile olmamış, etnik kimliklerini korumuşlardır. Dağıstan halklarının içinde nüfus açısından önde olan Kumuklar 1990’lı yıllarda kendi yaşadıkları yerlerde % 22 oranında bir azınlık haline gelmişlerdir. SSCB döneminde Kumuk arazisine yerleştirilen Avar, Lak ve Dargiler, Kumukların yaşadığı yerlerin etnik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bundan dolayı Kumukların büyük bir çoğunluğu şehirlere göç etmiştir. Bugün, Dağıstan halkları içinde Kumuklar şehirli nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.⁷³

2.DAĞISTAN’IN KISA TARİHİ

Dağıstan tarihi istilalar ve mücadeleler tarihi olarak ele alınabilir. Stratejik öneminden dolayı güçlü devletler tarafından her dönem ele geçirilmeye çalışılan bir bölge olmuştur. Dağıstan ve Kafkasya’da yaşayan halklarla ilgili fazla kaynak

⁷¹Tavkul, Kafkasya Gerçeği, s.30.

⁷² Nazimi, age, s.45.

⁷³Tavkul, Kafkasya Gerçeği, s.153.

bulunmamaktadır. Ancak arkeolojik çalışmalar sonucu elde edilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla bu bölgenin taş, cilalı taş ve maden çağlarını yaşadığını öğrenmekteyiz.⁷⁴

Dağıstan'da bulunan kabilelerin birbirlerinden ayrılan özellikleri bulunduğu gibi karakteristik ortak noktaları da bulunmaktadır. Kültürel noktada gelişmiş, sabırlı, zeki, marifetli ve onurlarına çok düşkündürler. Şiddetli denebilecek şekilde cesur olan Dağıstanlılar gerektiğinde çetin bir mücadele içerisine girebilecek karakterdedirler.⁷⁵

Dağıstan Kafkasya'nın doğu bölgesini oluşturmaktadır. Tarihte ve Türk tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun nedeni ise dünya kavimlerinin göç yolu üzerinde bulunmasıdır. Dolayısıyla Dağıstan'da Türk topluluklarının birçoğunun genel özelliği olan gelenek, görenek ile dinlerine ve kabile isimlerine rastlanmaktadır.⁷⁶

Dağıstan'ın tarihi, çoğunlukla Kafkasya tarihiyle beraber ele alınmıştır. Kafkasya hem Hazar Denizinin doğusundan gelen kavimlerin hem de Türk kavimlerinin akınlarına maruz kalmıştır. IV. asırda ortaya çıkan Moğol ve Türk akınları uzun bir müddet belli aralıklarla devam etmiş ve Kafkasya'nın etnik ve siyasi yapısında önemli değişimler meydana getirmiştir. Avarlar ve Hazarların Slavların üzerine yaptığı akınlar IV. asırdan XII. asra kadar devam etmiştir. Hazar Türklerinin Kafkasya'yı hâkimiyetleri altına almaları ise VII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Kafkasya'ya Müslüman Arap akınları VII. yüzyılda Hz. Osman zamanında başlamıştır. Bu akınlar sonucunda 652-653 yıllarında Babu'l-Ebvab (Derbend) fethedilmiştir. Emevi halifesi Hişam b. Abdülmelik zamanında (724-743) bölgede İslam hâkimiyeti kurulmuştur. Dağıstan toprakları üzerinde meydana gelen savaşlar Emevi ve Abbasilerle, Hazarlar ve diğer Türk kavimleri arasında geçmiştir. Bunun yanında buranın yerli halkı olan Lezgiler Müslüman olmuş ve Hristiyanlığı seçmiş olan komşuları Gürcülerle birçok savaş içerisine girmişlerdir.⁷⁷

Doğuda ve Dağıstan'da Araplar derebeylik kurmuşlardır. O zamanki idareciler bir çeşit aristokrat sınıf teşkil ediyordu. Bunların içinde Araplar da vardı yalnız yerli halkın içerisinde erimişlerdi. Batıda ve doğuda hâkim olan baskıcı rejim

⁷⁴ Şerafettin Erel, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul Matbaası, 1961, s.13.

⁷⁵ F.J.Baddeley, a.g.e, s. 29.

⁷⁶ Erel, a.g.e.,s.V.

⁷⁷ Özsoy, a.g.e., s.16-17.

iyi organize olamamıştı. Yalnız doğudaki baskı daha belirgindi, insanların hayatlarını belirleyen meselelerde örf ve adetle iş görölüyordu.⁷⁸

Dağıstan XI. yüzyılda Büyük Selçuklular tarafından fethedilmiştir. Bu bölge Moğol istilasına kadar Selçuklu Türklerinin egemenliğinde kalmıştır. XI-XII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinde hâkim olan Kıpçaklar Dağıstan'a kadar olan bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Bundan sonra sırasıyla İlhanlılar, Altın Orda Hanlığı, Şirvanşahlar, Timurlular ve Safeviler Dağıstan'a egemen olmuşlardır. Dağıstan ile Osmanlı ilişkisi ise 1475'te Kırım Hanlığı temasıyla başlamış ve bu sıcak ilişkiler Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Dağıstan'da XVII. yüzyılda Şiiliği yaymaya çalışan Safeviler buranın halkı tarafından şiddetli bir tepkiyle karşı karşıya kalmıştır. Safevi Şahı I. Abbas 1607'de Şamahı kalesini kuşatmıştır. Osmanlı Devleti kalede yaşayanlara dokunulmaması şartıyla burayı Safevilere teslim etmiş; ancak Şah Abbas kaledeki pek çok kişiyi öldürmüştür. XVII. yüzyıl başlarında Dağıstanlılar, Gazi Kumuk hanıyla birleşerek Şamahı'yı geri almış ve Osmanlı himayesine girmiştir.⁷⁹

Dağıstan XVI. yüzyıldan itibaren Rusların ilgi alanına girmiştir. 1722'de Çar I. Petro Safevilere savaş açarak Derbend'i işgal etmiş ve Hazar sahillerine kadar ilerlemiştir. Rusların Bakü'de durdurulması da ancak Osmanlı yardımlarıyla gerçekleşmiştir. Ancak İranlılar 1724'te yapılan Reşt Antlaşması ile Bakü ve Derbend'i Ruslara bırakmıştır. Daha sonra İranlılarla yapılan Gülistan Antlaşması ile Dağıstan Rusya'ya bırakılmış⁸⁰ ancak Ruslar uzun süre Dağıstan'da etkin olamamıştır. 1783'te dini eğilimlerle ortaya çıkan İmam Mansur, Dağıstan kabilelerini birleştirme düşüncesiyle Ruslarla mücadelenin ilk ateşini yakmış oldu. Böylelikle İmam Mansur ile başlayan bu mücadele sırasıyla Gazi Muhammet ve Hamzat Bek tarafından yürütülmüş, devamında ise Şeyh Şamil ile birlikte adeta zirve yapmıştır. İmam olarak seçilen Şeyh Şamil, Dağıstanlıların Ruslarla olan mücadelesini sistematik bir şekilde 25 yıl devam ettirmiş ancak yürüttüğü bu etkili mücadele 1859 yılında Rus ordusuna teslim olmasıyla son bulmuştur⁸¹

⁷⁸ Kaflı, a.g.e, s.112.

⁷⁹ Özsoy, a.g.e., s.17-18.

⁸⁰ Özsoy, a.g.e., s.189.

⁸¹ Özsoy, a.g.e., s.19.

3. SUFİZİM VE MÜRİDİZM

Sufizm insanı bencillikten uzaklaştıran, kalbi ruhî olarak temizleyen, bu şekilde insanı doğruluğa erıştiren, karakterini arındıran, insanı daha lütufkâr hale getiren, kendini ve en önemlisi Allah'ı tanımasına yardımcı olan bir vasıttır. Aslında din aracılığıyla, insandaki insanlık cevherine ulaştıran bir vuslattır. Sufizmde bu işlevleri yerine getiren kişilere sufi denmektedir. Sufiler, Allah'ı zikir ederek, kalplerini kötülüklerden arındırırlar.⁸²

Orta Asya'daki Sufizmin en önemli işlevi, insanı, nefsanî duygulardan kurtarmak ve arındırmaktır. Bundan da önemlisi Allah ile insanı yakınlaştırmaktır.⁸³ Derbend'in Kafkasya'da Sufizmin ortaya çıkmasında büyük rolü olmuştur. Derbend civarında Bağdat, Belh, Horasan, Merv, Semerkant, Fergana ve İslam Devleti'nin başka yerlerinden gelen sûfiler ikamet etmiştir. Bolşevik İhtilali öncesi araştırmacılarından P. Pozdnev de, Dağıstan'da İslam'ın güçlenmesine sufizmin katkıda bulunduğunu ileri sürmüştür. Evliya Çelebi de seyahatnamesinde Dağıstan ve Çeçenya'da dinî vaziyet hakkında önemli bilgiler vermiştir. Çeçenya'da bulunan Terkiy kalesini ziyaret ederek kale sakinleri arasında tasavvufun varlığını tespit etmiş ve kalede yaşayan tüm yerlilerin mürşitlerinin öğretisini uyguladıklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda, Koysu kalesinde iki adet Nakşibendiyye dervişi tekkesinin bulunduğunu ifade ederek 1666 yılında Dağıstan'da bu tarikatın varlığını ortaya koymuştur.⁸⁴

XI. asırda Bakü'ye yerleşmiş olan sufi anlayışın kollarından biri olan Müridizme ve mürid kavramına, Kafkasya'nın içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla farklı anlamlar yüklendiği görülmektedir. Aslında mürid, kelime anlamı olarak İslam hukukuna yani şeriata tabi olmuş kişi demektir. Mürid şeyhine veya mürşidine kendisini büyük bir bağlılıkla teslim eden kişi manasına da gelmektedir. Ancak Kafkasyalılar itaat ve teslimiyet fikirlerini Rus işgaline karşı oluşturdukları askeri yapıya yerleştirmişlerdir. Ruslar bu hareketi Hristiyanlığa karşı Kafkasya'da

⁸² Roza Abdikulova, Kırız Toplumunda Sufizm Geleneği: Örf-Adetlere ve Edebiyata Yansımaları, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.35, 2014,s.515.

⁸³ Abdiklova, a.g.e, s.515.

⁸⁴ Yılmaz Nevruz, Kafkas İstiklal Mücadelesinde İslam'ın ve Müridlik Hareketinin Rolü, Kafkasya'da Tarikat Faaliyetlerinin Kısa Tarihçesi, Yeni Türkiye, S. 74, 2015, s. 328.

yürütülen politik ve dini bir oluşum olarak görmüşlerdir. Nakşibendi-Halidi mensuplarının kendilerini mürid olarak adlandırmalarından dolayı Ruslar bu hareketi “Müridizm” olarak tanımlamışlardır. Bundan dolayı mürid din adına mücadele eden bir savaşçı olarak nitelendirebilir.⁸⁵

Müridizm üyelerinin İslami ahlak yapısını iyi bir şekilde benimsemesi dağlarda kendilerini destekleyen kitlelerin oluşmasını sağlamış, Türkiye’den ve Buhara’dan Dağıstan’a sürekli olarak mürşid gelmeye devam etmiştir. 1823 yılında Molla Muhammed vasıtasıyla etkinliğini artıran Müridizm hareketinin⁸⁶ temelini oluşturan sufi inancı İslam dünyasında “Nakşibendi Tarikatı” olarak bilinir. Ebu Yusuf Hemedani tarafından kurulan bu tarikat ismini ise sonraki şeyhlerden olan Bahaüddin Nakşibendi’den almıştır. Tarikatın çıkış yeri Türkistan olup yayılma sahası Ortadoğu, Anadolu ve Kafkasya’dır.⁸⁷

Müridizm ve Sûfizmin Kafkas savaşındaki rolü yadsınamaz boyuttadır. Dağıstan’da ilk üç İmam döneminde (1828-1859) Rus istilasına karşı yürütülen cihad sırasında Nakşibendiye-Halidiye-Sufi kardeşlik öğretisi büyük rol oynamıştır. Ayrıca Kafkasyalıların Rusya’ya karşı mücadelelerinde kendi aralarında birlik oluşturmalarına da tesiri vardır.⁸⁸ Bu konuda birçok araştırmacı olumlu veya olumsuz yönde fikir beyan etmiştir. Dağıstanlı bilim adamlarından G.M. Kurbanov “Kuzey Kafkasya’da Sufizm: İsyan Felsefesi” adlı makalesinde XVIII ve XIX yüzyıllarda Kafkasya’da Sufi tarikatlerinin gelişiminin, İran, Afganistan, Türkiye ve Arap ülkelerinde bulunan kolların aksine “aksiyoner bir dönüşüme” uğradığını ve inananların manevi ihtiyaçlarına hizmet ettiğini ifade etmiştir. Bunun yanında Müslüman toplumun sosyal işlevlerinin birçoğunu üstlendiğini ve sonunda millî kurtuluş hareketine dönüştüğünü açıklamıştır. Polkovnik Yuryev’de Dağıstan ve Çeçenistan’da Nakşibendî tarikatına mensup müridlerin etkinliğinin arttığının üzerinde durmuştur. Genel olarak Müridizmin etkilerine bakıldığında Kafkas Savaşında Şamil’in gösterdiği cesaretin ve sonunda gelen başarılarında büyük ölçüde

⁸⁵ Abdullah Temizkan, Kuzey Kafkasya’da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat, Karadeniz Araştırmaları, S.25, Bahar 2010, s.77-78.

⁸⁶ Luxembourg, a.g.e., s.63-64.

⁸⁷ Abdullah Temizkan, Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi Ve Feodal Beylerle İlişkileri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.IX, S.2, s.167.

⁸⁸ Nevruz, a.g.e, s.320.

Müridizm ile açıklanabileceği görülmektedir.⁸⁹ Dağıstanlı tarihçi ve İslamiyyat Araştırmacısı Şamil Shikhaliyev “XIX. yy ve XX. yy’ın ilk yarısında Dağıstan’da Sufizm ve Rus Yönetimi” adlı tebliğinde Rus ve yabancı tarihçilerin görüşlerini tanımlamış ve onların Sûfi-Nakşibendî kardeşliğinin Kafkasya’ya dışarıdan geldiğini ve iç faktörlerin de etkisiyle, Rus hâkimiyetine karşı direnişte Müridizmin dini-siyasi bir doktrine dönüştüğünü düşündüklerini ifade etmiştir.⁹⁰ Çarlık yönetimi de sufizmden rahatsız olmuş ve bu öğretinin yayılmasının kendileri için zararlı olacağı kanaatine varmışlardır. Ayrıca Kafkas savaşındaki etkisini de kabul etmişlerdir.⁹¹

4. DAĞISTAN VE KAFKASYA’NIN GENELİNDE İSTİKLAL MÜCADELESİNİ YÜRÜTEN İMAMLAR

4.1 İmam Mansur

1722 senesinde Çeçenistan’da dünyaya gelen Mansur vatanseverliği ve hatipliğiyle tanınır. Şeyh Mansur, Rusların güneye doğru yayılma politikalarını hayata geçirmeye başladıkları bir sırada ortaya çıkmıştır. 1783’de bir bildiri yayımlayarak cihat ilan etmiştir. Dağıstanlılarla beraber bütün Müslümanları savaşa davet etmiş ve neticesinde on bin kişilik bir ordu toparlamıştır. Bu güçle Ruslar Terek nehrinin ötesine kadar sürülmüştür. 1786 yılında Küçük Kabartay’ı işgalden kurtaran İmam Mansur, Çerkeslerin örgütlenmesi için büyük gayret göstermiştir.⁹²

4.2 İmam Gazi Muhammed

1793’de Gimri köyünde dünyaya gelen İmam Muhammed âlimlerden olup iyi bir eğitim almıştır. Nakşibendi Tarikatına mensup olan Muhammed bu tarikat

⁸⁹ Nevruz, a.g.e, s. 318.

⁹⁰ Nevruz, a.g.e, s. 322.

⁹¹ Nevruz, a.g.e, s. 323.

⁹² Cafer Barlas, Kafkasya’nın Kurtuluş Mücadelesi (İmamlar), Kitabevi, İstanbul 1992, s.26.

içerisinde kısa bir zaman içerisinde kendini kabul ettirmiştir.⁹³ İlk vaazları dini muhteviyatlı olmakla beraber, siyasi içerikli konuşmalardan uzak durmuştur. Verdiği bu vaazlar sonucunda geniş kitleleri etrafında toplamaya başlar ve bununla birlikte ilk siyasi konuşmasını 1829'da Gimri camiinde yapar. Konuşmasında yürütülecek mücadele için halkı silahlanmaya davet eden Muhammed etrafını bilgilendirmek için müridlerini köylere göndererek fikirlerini yaymaya başlar. Gazi Muhammed sözle disiplini sağlayamadığı yerlerde zor kullanarak düzeni korumaya çalışır ve böylelikle çok geçmeden üç bin kişilik bir orduya sahip olur.⁹⁴

1830'da Gazi Muhammed ve yakın dostu İmam Şamil Hunzah kalesine saldırıda bulunsalar da muvaffak olamamışlardır. Aynı sene içerisinde Hazar denizi sahilinde bulunan Tarku 'yu almaya çalıştılar fakat Rus kuvvetlerinin yardımı gelmesi sonucu geri çekilmek zorunda kaldılar. Yaklaşık bir sene sonra geri çekilmek zorunda kaldıkları Tarku 'yu ele geçirdiler. Rus kuvvetlerinin Gimri 'ye kadar olan ilerleyişi sonucunda Dağıstan'a geri dönmek zorunda kaldılar. Burada Ruslarla yapılan savaş sonucunda Gazi Muhammed hayatını kaybetmiş İmam Şamil de ağır yaralanmıştır. Gazi Muhammed'in ölümü sonrasında İmamlık görevine Hamza Bey (Hamzat Bek) geçmiştir.⁹⁵

4.3 Hamza Bey (Hamzat Bek)

1789 yılında Dağıstan'a bağlı Hozalt köyünde dünyaya gelen Hamzat Bek ailesinde Prens olan bir soydan geliyordu. İmam seçildiğinde 43 yaşında olan Hamzat, ilk iş olarak Rusya yanlısı Avar Hanı Bahu Bike hükümdarlığına son vermiştir. Ona göre bu hanlık yürütülen istiklal mücadelesinin önünde büyük bir engeldir. İmam olarak Hunzah'a yerleşen Hamzat, 1885 yılında Cuma namazını kılmaya gittiği camide suikast sonucu öldürülmüştür. Böylelikle iki yıl kadar süren İmamlığı son bulmuştur.⁹⁶

⁹³ Barlas, Kafkasya'nın...,s.32.

⁹⁴ Kaflı, a.g.e., s.141.

⁹⁵ Budak, a.g.e., s.67.

⁹⁶ Barlas, Kafkasya'nın Kurtu....., s.36-38.

4.4 İmam Şamil

İmam Şamil Dağıstan'da bulunan ve Gazi Muhammed'in köyü olan Gimri'de 1797 tarihinde dünyaya geldi. Çocukluğunda hastalıklarla mücadele eden İmam Şamil, altı yaşına doğru yavaş yavaş iyileşti ve gürbüz bir çocuk oldu. Gazi Muhammed ile aralarında üç yaş olmasına rağmen iyi bir arkadaşlıkları vardı. Beraber oyun oynadıkları gibi silah talimleri de yapmaktaydılar. Şamil zeki, çalışkan, dürüst, hisli ve lider vasfına hâkim bir karakterdi. Alanında ün yapmış olan hocalardan iyi bir tahsil görmüştü. Otuzlu yaşlarına geldiği zaman, kendi köyündeki camide ahlak, vatan ve hürriyet konulu vaazlar vermeye başlamıştı.⁹⁷

İmam Şamil, Hamzat Bey'in bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra Avar uleması ve önde gelenleri tarafından 1834'de imam seçildi. Hunzak'a ilerleyerek Avaristan'ın büyük bir kısmını hâkimiyeti altına almayı başardı. Fakat kısa bir süre sonra Rus kuvvetlerinin başına geçen General Lanskoy, Gimri köyüne girdi. Ardından Hunzak'a giren Rus orduları Akuşa ve Girgil'i de ele geçirerek Kuzey Kafkasya'ya hâkim oldu.⁹⁸

İmam Şamil 1840 dolaylarında 6000'i süvari olan 20.000 mevcutlu bir ordu meydana getirmiştir. Birkaç yıl sonrasında ise bu sayı donanımlı 60.000 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁹

1843 yılına gelindiğinde İmam Şamil büyük çaplı bir savaş için hazır durumdaydı. Unsokul civarında bulunan Şamil, hücumu geçerek köyü aldı ve köydeki 500 kişilik Rus kuvvetini imha etti. Şamil'in Avarya içindeki ilerleyişi sırasında köyler arka arkaya ona katılmaya başladı. Yaklaşık iki aylık bir süre içerisinde Şamil başkent Hunzak dışında Rusların Avarya'daki bütün mevzilerini egemenliği altına aldı.¹⁰⁰

1853-1856 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Kırım harbi nedeniyle Kafkasya'da görülen Rus baskısında hissedilir şekilde azalma olmuştur.¹⁰¹ Ruslar Kafkasya'ya saldırma şansını Paris Antlaşması sonrasında

⁹⁷ Kafli, a.g.e., s.148-149.

⁹⁸ Mustafa Budak, "Şeyh Şamil", İslam Ansiklopedisi,C.39, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s.67.

⁹⁹ Grigorianz, a.g.e., s.81.

¹⁰⁰ N.Luxembourg, a.g.e, s.216.

¹⁰¹ Bice, a.g.e, s.23.

bulmuş ve antlaşma sonrası Rus Çarlığı bütün kaynaklarını kullanarak Kafkaslara saldırmaya başlamıştır.¹⁰² 1857 yılından itibaren mücahitlerin hareket alanları önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Gerilla savaşı tekniğini kullanan müritlere savaşta avantaj sağlayan ormanlar, Ruslar tarafından tahrip edilmiş ve kuzey, güney ve doğudan başlattıkları saldırılar sonucunda Ruslar, Doğu Kafkasya’da varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. 1859’da Vedenö’nün işgaliyle müridizm hareketi önemli ölçüde zayıflamış ve aynı yılda Şeyh Şamil’in Ruslara teslimiyle Dağıstan Rus kontrolüne geçmiştir.¹⁰³

İmam Şamil sonrası Rus Çarlığı yönetimindeki Dağıstan’da sükûnet hâkim olmuştur. Ayrıca vilayetlerde halk mahkemeleri kurulmuş, adalet yargıçlar ve yöneticiler tarafından sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁰⁴

1877-1878 yıllarında Rus esaretinden kurtulmak amacıyla Kafkasya’da özgürlük ayaklanması gerçekleşmiştir. Ardından 11 Mayıs 1918’de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin ilanı gerçekleşmiş, ancak Ruslar bölgede tekrar etkin olmayı başarmışlardır. Bölgede önce Şeyh Mansur etkili olmuş, sonrasında İmam Şamil’in İmamet Devleti, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve Sovyet Dağılıları Cumhuriyeti gibi devletler kurulmuş fakat Ruslar tarafından bu devletlerin hepsine son verilmiştir. Birlik 1990’da dağılınca Dağıstan, Rusya Federasyonu’na bağlanmış ve 26 Şubat 1994’te bayrağı, 20 Temmuz 1994’te anayasası, 20 Ekim 1994’te arması ve milli marşı kabul edilen Dağıstan, resmi bir statüye kavuşmuştur.¹⁰⁵

Yukarıda kısaca değinildiği üzere, Dağıstan’daki Rus işgaline karşı başlatılan silahlı direniş sona ermiştir. Silahlı mücadele sonrasında Ruslar Dağıstan’a tamamen hâkim olmaya çalışmıştır. Rusların baskıcı siyaseti neticesinde Dağıstan’da yaşayan Dağıstanlılar ve Kumuklar gibi kadim Kafkas halkları, Osmanlı Devleti’ne göç etmek zorunda kalmışlardır.

¹⁰²Baddeley, a.g.e., s.429.

¹⁰³Bice, a.g.e., s.24.

¹⁰⁴Hasan Al Kadari, Âsâr-i Dağıstan, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 2003, s.126.

¹⁰⁵Ramazan, a.g.e., s.28.

II. BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ’NİN GÖÇMENLERİ İSKÂN POLİTİKASI

25 Ağustos 1859’da Gunib’de, Rus ordularına mağlup olan Şeyh Şamil, Ruslara teslim oldu¹⁰⁶. Böylece Rusya 250.000 asker yığarak¹⁰⁷, ele geçirmeye çalıştığı Kafkasya’nın son direniş hareketini de kırarak amacına ulaştı. Artık Rusların karşısında örgütlü bir silahlı direniş kalmamış ve Kafkasya bölgesinin toprakları Rusya’nın işgali altına girmişti. Neredeyse bir asırdır devam eden yıpratıcı vatan savunması ve özgürlük mücadelesinden sonra Kafkas halklarını uzun, yorucu ve dramatik bir yolculuk bekliyordu: Zorunlu Göç.¹⁰⁸

Göç, insan topluluklarının bir yerden başka bir yere sürekli veya geçici olarak yaptıkları yer değiştirme hareketidir. İnsanların göç etmesinde çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bunların bir kısmı itici diğer kısmı da çekici etkenlerdir. Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne (Anadolu’ya) doğru yapılan göçlerde, “itici etkenlerin” ön planda olduğu, “çekici etkenlerin” ise ikinci planda kaldığı görülmektedir.¹⁰⁹ İtici etkenlerin fitilini ateşleyen güç Rusya’dır. Rusya sözde askeri ve siyasi güvenliği sağlamak amacıyla Kafkasya’da yaşayan Müslüman halkı etkisiz hale getirmeye çalışmış ve direnenleri acımasızca katlettikten sonra geride kalanları Osmanlı topraklarına göçe zorlamıştır.¹¹⁰ Bu yüzden Kafkas halkları, Rusların şiddetli ve

¹⁰⁶ Baddeley, age, s.449.

¹⁰⁷ Bedri Habiçoğlu, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskanları, İstanbul 1998 s.58.

¹⁰⁸ Göç mahiyeti itibariyle bir yerden, doğal yaşam alanından kopuşu, aslında ait olunmayan yabancı bir yere gidişi içerir. Dünya tarihi boyunca bu tür kitlesel yer değiştirme hareketleri birçok nedene bağlı olarak meydana gelmiştir. Doğal afetler, savaşlar nedeniyle gerçekleşenler en yaygın olanlarıdır. Uluslararası ve kitlesel göçlerin en büyükleri arasında yer alan Kafkas göçleri gerçekleştiği zaman itibariyle Osmanlı Devleti açısından kritik bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Aynı zamanda dış göç olarak da nitelendirilen bu yer değiştirme hareketleri gidilen yerde kalmayı, çalışmayı ya da orada yerleşmeyi amaçlaması itibariyle iç göçlerden farklılıklar gösterir. Kafkas göçleri ise “gelen göç”(immigration) değil, “giden göç”(emigration) kategorisine girmektedir. Bir anlamda bu göçün gerçekleşmesi zorla temin edilmiştir. Kafkasya’da başlayan Rus istilası, Şeyh Şamil’in 1859 yılında Ruslara esir düşmesine kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında ve sonrasında Ruslar Kafkasya’nın kolonizasyonunu hızlandırarak Slavlaştırmak için etnik temizlik politikasını uygulamaya koymuş ve yerli halkı Osmanlı ülkesine göçe zorlamıştır. Abdullah Temizkan, “Kafkasya Göçmenlerinin Denizli’de İskânı”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, s.1.

¹⁰⁹ Saydam, age, s.63.

¹¹⁰ Kemal H. Karpat, Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, s.14.

baskıcı politikalarından dolayı mecburi olarak kitlesel bir göç yapmak zorunda kalmışlardır.¹¹¹

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler 1864-1865 yılları arasında büyük ivme kazanmıştır. Bu durumun en önemli sebebi Kırım savaşı ve Rus-Çerkes savaşıdır. 1862–1865 yılları arasındaki üç yılda zirveye ulaşmış olan göç, 93 Harbi(1877-1878) ve 1890–1908¹¹² yılları arasında yoğunlaşarak 1920'lere kadar süregelmiştir. 1850 yılından 1920'li yıllara kadar Osmanlı Devleti'ne, Kafkasya halklarından olan Çerkeslerin, Dağıstanlıların, Nogayların, Çeçenlerin, Karaçaylıların ve Kumukların¹¹³ zorunlu göç ile geldiklerini Osmanlı resmi kayıtlarından öğrenmekteyiz.

2. GÖÇMENLER İLE İLGİLİ KOMİSYONLAR

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına gitmek üzere 1859-1879 yılları arasında, çoğu Çerkes olan, yaklaşık iki milyon Kafkasyalı vatanlarını terk etmiştir. Ancak bunlardan bir buçuk milyonu(1.500.000) hayatta kalmış ve Osmanlı topraklarına yerleşebilmiştir.¹¹⁴ Yola çıkan ve Osmanlı topraklarına ulaşan göçmenlerin sayıları arasındaki fark, salgın hastalıklardan, deniz yolculuğu sırasındaki kayıplardan ve gelenlerin tam olarak kayıt altına alınamamasından kaynaklanmıştır.

Kırım ve Kafkasya'dan, Rumeli'ye ve Anadolu'ya gelerek Osmanlı vatandaşlığına geçen muhacirlerin nasıl iskân edildiği ilk olarak 3 Mayıs 1856'da Silistre Valisi'ne gönderilen “Muhâcirîn İskân Talimatnamesi”nde görülmektedir.¹¹⁵ Osmanlı vatandaşlığına geçen muhacirlere yapılacak olan yardım ve muafiyetler de bu talimatname ile belirlenmiştir.

Muhâcirîn İskân Talimatnamesine göre:

¹¹¹ Saydam, age, s.63; Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), KTÜ Yayını Trabzon 1996 s.25; Jülide Akyüz Orat-Nebahat Oran Aslan-Mustafa Tanrıveredi, Osmanlı'dan Cumhuriyete Kafkas Göçleri, Kars 2011 s.41; Habiçoğlu, age, 67-68.

¹¹²1854-1908 yılları arasında Rusya'dan (Kafkasya, Kırım, Kuban ve Orta Asya) ve Balkanlar'dan yaklaşık 5 milyon Müslüman, Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830–1914), s.50.

¹¹³Saydam, a.g.e, s.93; Batı Kafkasya'dan gelenler 18 Kasım 1858'den 28 Kasım 1859' a kadar yaklaşık bir yıl içerisinde 17.003 kişiyi bulmuştur. Bunlardan 11.309'u Nogay,5694'ü Çerkes ve Abaza idi. Habiçoğlu, a.g.e, s.75-76.

¹¹⁴ Karpat, Osmanlı Nüfusu(1830-1914), s. 170.

¹¹⁵Saydam, a.g.e, s.119; Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1996. s.41-49; Erkan, a.g.e, s.96; Habiçoğlu, a.g.e, s.112.

- a.**Rumeli'ye kara ve deniz yolu ile gelen muhacirlerin elzem olan ihtiyaçlarının karşılanması için şimdilik, iki bin kese akçe tahsis edilerek gönderilecektir.
- b.**Osmanlı Devleti'ne iltica eden, ister Müslüman ister Hristiyan olsun tüm göçmenlere sonsuz merhamet ve lütufta bulunulması kararlaştırılmıştır.
- c.**Osmanlı Devleti'ne iltica eden muhacirlerin mali durumu düzelinceye ve belli bir servete sahip oluncaya kadar on sene bütün vergilerden muaf olmalarına karar verilmiştir.
- d.**25 sene askerlikten muaf olmaları ve kuraya katılmamaları düşünülmüştür.
- e.**Muhcirlerin ayrı ayrı kazalara yerleştirilmesi ne kendilerine ne de devlete fayda sağlamayacağı için bu muhacirlerin sayılarına göre suyu mevcut, nehirlere veya denize yakın boş ve verimli arazilere tahsis edilmelerine ve birbirine yakın köylerin teşkil edilmesine karar verilmiştir. Muhacirlerden iftiliği bilenlerin bu alanda, sanat ve ticaret ile uğraşanların ise kendi mesleklerini icra edecekleri münasip yerlerde iskân edilmelerinin daha yararlı olacağı tespit edilmiştir.
- f.**Muhcirlerin barınma sorunu için alınan kararlara bakıldığında zengin olanların kendi evlerini yapmaları, fakir olanlara ise devlet tarafından yeniden ve ücretsiz olarak yapılacak hanelere yerleştirilmeleri uygun bulunmuştur. Yapılacak haneler konusunda devlet muhacirlerden kereste ihtiyaçlarını karşılamalarını ve sair işlerinin yapılmasında yardım etmelerini beklemiş ayrıca ahalinin bu işleri angarya olarak görmeden komşuluk-imece ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirmelerini umut etmiştir.
- g.**Muhcirlere, bazı münasip yerlerde ekilebilecek arazi ve emlakın ücretsiz olarak verilmesi kararlaştırılmıştır.
- h.**Muhcirlere verilecek olan arazinin işlenmesi için lazım olan tohumluk, öküz, araba ve diğer tarım araçlarının devlet tarafından tedarik edilmesi uygun görülmüştür.
- i.**Muhcirlerin iskân edildikleri her köye kendi aralarından imam ve muhtarın seçilmesine ve duruma göre bu köylerin bir veya birkaç kazadan ibaret olması planlamıştır. Yine kendi aralarından birer kaza müdürü, nüfus kâtibi ve nazırı tayin edilip ehven maaş bağlanması da alınan kararlar arasındadır.
- j.**Zirai araç ve gereçlerin temininde daha çok civardaki komşuların yardım etmesi ve bunun için çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁶

¹¹⁶Saydam, a.g.e, s.119-120; Eren, a.g.e, s.41-49.

Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin iskân işlemleri 1859 yılına kadar Şehremaneti tarafından yapılmıştır. Şehremaneti 1859 yılına kadar gelen göçmenlerin iskânına yeterli gelirken 1859'dan sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya yoğun ve kitlesel göçlerin başlamasıyla bu kurum iskân işlerine yetişememeye başlamıştır. İhtiyaç nedeniyle Osmanlı Hükümeti, iskân işlerini yürütmek için 5 Ocak 1860 tarihinde Muhâcirîn Komisyonu'nu kurmuştur. Muhâcirîn Komisyonu'nun başkanlığına da ilk olarak Hafız Paşa getirilmiştir.¹¹⁷

İskân işlemi 5 Ocak 1860 tarihinden itibaren Şehremanetinden alınarak Muhâcirîn Komisyonu'na bırakılmıştır. Bu komisyon, ilk kurulduğu yıllarda Ticaret Nezaretine bağlı iken Temmuz 1861'de bağımsız bir kurum haline getirilerek daha iyi çalışması amaçlanmıştır.¹¹⁸

Muhacirin Komisyonu kurulma amacı olan iskân işlerini daha sistemli bir şekilde çözme işlemini gerçekleştirememiştir. Fakat 1865 yılının sonlarına doğru, gelen göçmenlerin sayısının azalması ve komisyonun devlete getirdiği mali yükün ağırlığından dolayı, 27 Kasım 1865 tarihinde kaldırılmıştır. Komisyon'un kaldırılması ile yaptığı işler Zaptiye Nezareti'ne ve Meclis-i Vâlâ 'ya devredilmiştir. Muhacirin Komisyonunun feshedilmesi göçmenlerin iskân işlemlerinin aksamasına ve idari bir boşluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu boşluğun doldurulması için Osman Paşa tarafından bazı çalışmalar yapılmıştır. Osman Paşa, yaptığı çalışmalar neticesinde Muhacirin Komisyonu'nun tekrar kurulması için hükümete bazı gerekçeler sunmuştur. Bunlar:

- Anadolu'ya gelen göçmenlerin iskânı henüz bitmemiştir.
- Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürekli olarak iskân ettirilmiş olan göçmenler yerleştirilen yerde sabit durmamakta ve devlet içinde bir yerden başka bir yere nakil isteğinde bulunmaktadır.
- Göçmenlerin yer değiştirmeyi istemelerinden hem yerli ahali hem de diğer göçmenler rahatsız olmaktadır.
- Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı göçmenlerin işlerini halletmek, durumlarını daha iyi anlayabilmek ve iyi iletişim kurabilmek amacıyla Osman Paşa, biri tercüman olan toplam 4 kişiyi görevlendirmiştir.¹¹⁹

¹¹⁷Eren, a.g.e, s.54-58; Saydam, a.g.e, s.105-106; Erkan, a.g.e, s.97; Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.68; Habiçoğlu, a.g.e, s.107-111.

¹¹⁸ Saydam, a.g.e, s.106; Habiçoğlu, a.g.e, s.107-110.

¹¹⁹ BOA; İ.MVL. 556/24966 (H. 29 Safer 1283/ M. 13 Temmuz 1866).

Hükümet, bu idari boşluğu doldurmak amacıyla, Osman Paşa'nın da teklifi üzerine Muhacirin Komisyonu'nun tekrar faaliyete başlamasına karar vermiştir¹²⁰. Daha sonraki dönemlerde farklı isimlerle komisyonlar kurulmuş, muhacirlerin işleri daha sistematik bir şekilde halledilmiştir.¹²¹ Kurulmuş olan bu komisyonlar aşağıda maddeler halinde verilmiştir:

1-İdare-i Umumiye-i Muhâcîrin Komisyonu, Umum Muhâcîrin Komisyonu (1878)

2-Muhâcîrin Komisyon-u Alisi (1897),

3-Muhâcîrin İane Komisyonu (1877)

4-İane-i Muhâcîrin Encümeni-Muhâcîrine Muavenet Cemiyeti (1878)

5-Muhâcîrlere Milletlerarası Yardım Komitesi, Sermaye-i Şefkati Osmaniye-Turkish Compasionate Fund (1878'de Londra'da kurulmuş)

6- Muhâcîrin-i İslamiye Komisyonu (1905)

3. DAĞISTAN GÖÇMENLERİNİN ANADOLU'YA GELİŞ YOLLARI

Kırım Savaşı sonrasında Rusya'nın baskısı sonucu göçmenler, 1856 yılında kitleler halinde Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gelmeye başlamıştır. Göçün ilk yıllarında, genellikle Kuzey Kafkasya'nın doğusundan ve Dağıstan'dan göçmenler gelmiştir. Osmanlı coğrafyasına gelen göçmenlerin çoğunluğunu Çerkesler ve Nogaylar oluşturmuştur. Bunlar deniz yolunu kullanarak İstanbul'a ve Karadeniz limanlarına, Dağıstanlılar ise kara yoluyla Erzurum'a ve Kars'a gelmiştir.¹²²

Doğu Kafkasya'daki Rus ilerleyişinin artmasıyla Dağıstan'dan gelen göçmenlerin sayısı da artmıştır. Bu duruma rağmen, buradan gelenlerin sayısı da çok fazla olmamakla beraber, 1861 den sonra Dağıstan göçmenlerinde bir artış görülmüştür.¹²³ Bu durumun en önemli sebebi de Şeyh Şamil'in Ruslara teslim olmasıdır.

¹²⁰ BOA; İ.MVL. 556/24966 (H. 29 Safer 1283/ M. 13 Temmuz 1866); Saydam, a.g.e, s.113-118.

¹²¹ Saydam, a.g.e, s.113-118; Erkan, a.g.e., s.98- 123; İpek, a.g.e, s.69-77.

¹²² BOA; A.MKT.NZD. 330/34 (H.7 Rebiülahir 1277/M.23 Ekim 1860).

¹²³ Bedri Habiçoğlu, a.g.e., s.74.

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenler, yerleşim yerlerine vapur ve trenlerle götürülmüştür. Kullanılan gemiler devlete ait olduğu gibi yabancı şirketlere ait olanlara da rastlanmıştır. Bundan dolayı göçmenlere yolculuk için para verilmemiş, hatta yolculuk süresince de yevmiyeleri kesilmiştir.¹²⁴

XX. yüzyıla kadar Rusya'dan gelen Müslümanlara rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde son yüzyıllarda Kırım, Kafkasya ve Balkanların Ruslar tarafından işgal edilmesiyle buralardan kaçan yüz binlerce göçmen Osmanlı Devleti'nin değişik kısımlarına yerleştirilmiştir.¹²⁵

Dağıstan'dan Osmanlı Coğrafyasına ilk göçlerin 1847'de başladığı görülmektedir. Bu ilk göçler, küçük gruplar halinde birkaç aile büyüklüğünde olmakla beraber, göçmenler 1907'ye kadar küçük gruplar halinde gelmeye devam etmiştir.

Dağıstan göçmenlerinin büyük bir çoğunluğu, sınırların da yakın olması sebebiyle göç için, daha önce de değindiğimiz gibi, kara yolunu tercih etmiştir. Göçmenler Osmanlı Devleti topraklarına, Erzurum Vilayeti'ne bağlı olan Kars ve Doğu Beyazıt'tan girmiştir. Bununla birlikte az da olsa Kafkasya limanlarından olan Poti'ye inerek buradan Trabzon, İstanbul ve Karadeniz iskelelerine nakil işlemleri gerçekleşmiştir.¹²⁶

Göçmenler için İstanbul'un dışında, Karadeniz'e kıyısı olan Trabzon, Samsun ve Sinop'ta bulunan iskelelerde geçici iskân bölgeleri oluşturulmuştur. Bu bölgelerde bir araya gelen göçmenler kendi istekleri de göz önünde bulundurularak asıl ikametgâhlarına gönderilmiş, Batı Anadolu ve Rumeli'ye geçmek arzusunda olan göçmenler kiralanan gemilerle gidecekleri yere en yakın iskelelere aktarılmıştır. Kırşehir, Çorum, Niğde, Konya ve Amasya gibi yerlere gitmek isteyenler ise Samsun-Merzifon karayoluyla iskân bölgelerine geçmişlerdir.¹²⁷

¹²⁴ Faruk Kocacık, Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890), Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul 1980, s.163.

¹²⁵ Halil İnalcık, a.g.e, s. 68.

¹²⁶ Habıçoğlu, a.g.e., s.85.

¹²⁷ Emine Altunay Şam, Kırım Savaşından Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011, s.26.

4.DAĞISTAN GÖÇMENLERİNİN İSKÂN EDİLDİKLERİ YERLER

4.1. Anadolu'da İskân Yerleri

1858-1859 yıllarında gelen göçmenler ilk olarak Amasya, Kütahya, Konya, Sivas, Kastamonu, Adana, Eskişehir, Hüdavendigar vilayetleri ve sancaklarına yerleştirilmişlerdir. Bu yerlerdeki boş ve geniş araziler göçmenler için oldukça uygun olmakla beraber Kafkas göçmenleri Amasya, Sivas, Bursa, Eskişehir, Kütahya, Ankara, Konya ve Adana taraflarına iskân edilmişlerdir.¹²⁸

Muhâcirin Komisyonu, 1861-1862'de Kuzey Kafkasya bölgesinden Karadeniz iskelelerine gelmiş olan göçmenlerin, Samsun, Trabzon ve Sivas gibi vilayetlere geçici olarak iskânlarının sağlanması adına emir vermiştir. Çok kalabalık bir halde gelen göçmenler liman ve şehirlerden Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine sevk edilmiştir. Bu işlemler sırasında yaşanan sıkıntılar sebebiyle bazı göçmenler bulundukları yerde iskân olunmuştur.¹²⁹

Kafkas göçünün ilk yıllarında gelenler için ilk durak yeri İstanbul olsa da, daha sonra Trabzon ve Samsun vilayetleri de iskân için kullanılmıştır. Üç yılda gelen 150.000 göçmen için buralar yeterli olmuştur. Adı geçen yerlere gelen göçmenler, Osmanlı hükümeti tarafından onlar için inşa edilen geçici binalar, okullar, kışlalar gibi kışı geçirebilecekleri yerlere yerleştirilmiştir.¹³⁰

Osmanlı Devleti'ne sığınan Dağıstan göçmenlerinin yerleştirildikleri yerler geniş bir sahayı kapsamaktadır. Bunlara örnek verecek olursak; Dağıstan'ın Haçin kabilesinden olup Hoca Adil Beğ, Biştar ve Davul Doğa Arzu Beğ takımından olan yüz elli hanelik bir grup Sivas sancağına iskân edilmiştir. Ayrıca Dağıstan göçmenlerinden otuz altı kişilik bir grubun Kastamonu sancağına gönderildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹³¹

Dağıstan ulemasından olan Mehmet Han Efendi'ye mensup bir göçmen grubunun Tokat'a iskân edildiğini, göçmenlerin Tokat'ın mahalli idarecilerine yazdığı dilekçelerden izlemekteyiz.¹³² Anadolu'nun iç kesimlerine yapılan göçmen iskânından başka, Dağıstan göçmenlerinin Anadolu'nun batısına da yerleştirildiğini Osmanlı Devleti'nin kayıtlarından anlamaktayız. Bu bağlamda

¹²⁸Habiçoğlu, a.g.e., s.163-164.

¹²⁹Şam, a.g.e..s.26.

¹³⁰Habiçoğlu, a.g.e., s.123.

¹³¹ BOA; A.MKT.NZD. 30/98(H.11 Safer 1278/M.19 Ağustos 1861); A.MKT.MHM. 460/32 (H.12 Safer 1277/M.30Ağustos 1860).

¹³² BOA; İ.MVL. 444/19751(H.11 Safer 1277/M.29 Ağustos 1860).

Aydın sancağına da Dağıstan ahalisinden iki bin kişinin yerleştirildiği görülmektedir.¹³³

Ulemanın iskân edildiği yerlerden biri de Amasya'dır. Mesela, ulemadan Hacı Abdurrahman Efendi'nin göç ettikten sonra ailesiyle birlikte Amasya'ya yerleşmesine Osmanlı yönetimi tarafından karar verilmiştir.¹³⁴ Bunun yanında Dağıstanlı Hacı Ömer Efendi de buraya yerleştirilen göçmen ulemadandır.¹³⁵ Yine ulemadan ve Hz. Osman sülalesinden Şeyh Yahya ve Zekeriya Efendiler de Osmanlı Devleti'ne göçleri sonrasında Amasya'yı yurt edinmişlerdir.¹³⁶

Ulemanın Anadolu'da iskân edildiği yerlerden bir diğeri de İçel'dir. Buna göre İçel sancağının Ermenek mahallesine de ulemadan Hacı Mehmet Efendi'nin yerleştirildiği görülmektedir.¹³⁷ Tercih edilen bir diğer yerleşim yeri de Kars'tır. Dağıstan âlimlerinden Şeyh Şamil Efendi'nin kayınpederi Şeyh Cemal Efendi göç ederek Kars sancağına gelmiş ve o bundan sonraki hayatına orada devam etmesi Osmanlı yönetimince uygun bulunmuştur.¹³⁸

Trabzon vilayeti de ulema sınıfının iskân yerlerinden olmuştur. Dağıstan âlimlerinden olan ve ilk olarak İstanbul'a gelen Abdurrahman Efendi iskân için Trabzon'a gitmek istemiş ve kendisine maaş bağlanması hususunda idareden yardım istemiştir. Osmanlı idaresinin Trabzon valisi Emin Paşa'ya yolladığı belgeden anlaşıldığı üzere, bu kişinin hürmete layık bir ulema olduğu vurgulanmış ve Trabzon'a yerleştirilmesi emredilmiştir.¹³⁹

Bursa göçmenlerin iskânında uygun yerlerden biri olarak gözükmektedir. Nitekim Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Dağıstâni Abdürrahim Efendi aile ve efradından 51 kişi ile beraber Dersaadet'e gelmiş ve kendisine daimi ikametgâh yeri olarak Bursa uygun görülmüştür. Ayrıca Abdürrahim Efendi ve ailesi de uygun bir gemiye bindirilerek Bursa'ya gönderilmiş ve geçimini sağlayacak kadar yevmiye de kendisine tahsis edilmiştir.¹⁴⁰

¹³³ BOA; A.MKT.UM. 485/ 72-6/1(H.5 Muharrem1278/M.13 Temmuz 1861).

¹³⁴ BOA; İ.DH. 953-75356 (H. 13Şaban 1302 / M. 28 Mayıs 1885).

¹³⁵ BOA; A.MKT. UM. 15/64 (H. 08 Recep 1266 / M. 20 Mayıs 1850).

¹³⁶ BOA; İ.MVL. 553/24812(H. 28 Zilhicce 282 / M. 14 Mayıs 1866).

¹³⁷ BOA; BEO. 103-7706 (H. 5 Recep 1310/M. 23 Ocak 1893).

¹³⁸ BOA; A.MKT. MHM. 239/39(H. 05 Rebiülevvel 1279 / M. 31 Ağustos 1862).

¹³⁹ BOA; A.MKT.NZD. 406/5(H. 7 Ramazan 1278 / M. 8 Mart 1862).

¹⁴⁰ BOA; A.MKT.MVL. 21/92(H. 12 Muharrem 1266 / M. 28 Kasım 1849).

Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen göçmenler, ilk olarak Marmara, İç Anadolu ve Orta Karadeniz ile Uzunyayla gibi arazinin müsait olduğu bölgelerde iskân edildiğini yukarıda ifade etmiştik.¹⁴¹ Örneğin, Dağıstan ulemasından Mehmet Efendi, Karadeniz bölgesinde bulunan Tokat'a yerleştirilmiştir. Çerkes dağları ulemasından olan Mehmet Efendi Tokat tarafına yerleştirildikten sonra, geride kalan 230 kişilik akrabasının buraya gelmesi için uzunca bir mücadele vermiştir.¹⁴² Yine Dağıstan ahalisinden ve ulemadan olan Ömer Efendi göçle Sivas'a oradan da Koçgiri kazasına gelerek burada iskân olunmuştur. İlim yayma ile meşgul olan Ömer Efendi'nin gözlerinde ortaya çıkan rahatsızlıktan dolayı devlet hiçbir şey beklemeden kendisine münasip miktarda maaş bağlamıştır.¹⁴³

Çorum'da da Dağıstan uleması iskân edilmiştir. Bunlardan biri de Osmancık kasabasına yerleştirilen Şeyh Mehmet Efendidir. Karadeniz bölgesinde bulunan bu yere ulemadan Mehmet Efendi, Burhan Baba türbedarı olarak yerleştirilmiştir.¹⁴⁴

Dağıstan ulemasından Osmanlı Devleti'ne göç edenler tüm bu yerlerden farklı olarak Doğu Anadolu bölgesine de iskân edilmişlerdir. Uzun yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Batum'dan açıklamalı pasaportla Van vilayetine gelmek isteyen 3 göçmenin iskânı da zor şartlarda gerçekleşmiştir.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti iskân politikası çerçevesinde göçmenleri bazı kaideler doğrultusunda yerleştirmiştir. Mesela nüfustaki Gayrimüslim oranının arttığı Marmara ve Ege bölgesi ile İstanbul öncelikli iskân yerleri olarak belirlenmiştir. Bu iskânların gerçekleşmesi için miri araziler, müsait araziler ve padişaha ait çiftlikler kullanılmıştır.¹⁴⁶

Ege bölgesinde de Dağıstan ulemasından Osmanlı Devleti'ne gelenlerin iskân olunduğu görülmektedir. Dağıstan göçmenlerinden ve Veli Efendi takımından 57 hane ve 237 kişilik bir grup, kalabalık bir halde Denizli sancağında iskân edilmek üzere gönderilmiş ve halletmeleri gereken bürokratik

¹⁴¹ İzzet Aydemir, Göç, Gelişim Matbaası, İstanbul 1988, s.199.

¹⁴² BOA; DH.MKT.1649/30(H. 22 Zilhicce 1306 / M. 19 Ağustos 1889).

¹⁴³ BOA; DH.MKT. 1140/56(H. 26 Şevval/1324 / M. 13 Aralık 1906).

¹⁴⁴ BOA; DH.MKT. 1239/44(H. 9 Safer 326 /M. 13 Mart 1908).

¹⁴⁵ BOA; DH.MKT. 1041/38(H. 9 Zilhicce 323/ M. 4 Şubat 1906).

¹⁴⁶ Gülfettin Çelik, Osmanlı Türkiye'sine XIX. YY. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımdan Tahlili, Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs 1995, Ayır Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, s.120.

işlemlerde yardımcı olunması idarece emredilmiştir.¹⁴⁷ Denizli'ye iskân gördüğümüz bir başka örnekte ise; Batum ordusunda görevli olan ulema ve talebelerinden oluşan bir grup asker ordudaki görevleri bitince Denizli'ye azimet etmişlerdir.¹⁴⁸

Göçmen ulemanın yukarıda temas edilen mevkiler dışında İstanbul genellikle göçmen ulemanın ilk durak yeri olmuştur. Bu duruma bağlı olarak iskân işlemleri de burada yoğunlaşmıştır. İstanbul'a gelen ve buraya yerleştirilen âlimlerden biri de Eniszade Sait Efendi'dir. Dağıstan ulemasından olup göçle İstanbul'a gelen ve Meclis-i Tetkikat-ı Şeri'yye (Meşihat dairesinde, kendisine havale olunan ilamlar ile fetvahaneden gönderilen ilamların doğruluğunu araştıran kurul) üyeliğine atanan Eniszade Sait Efendi ailesiyle birlikte İstanbul'u iskân bölgesi olarak seçmiştir.¹⁴⁹ Bir başka örnek ise Dağıstan göçmenlerinden ve ulemadan İstanbul'a gelmiş olan Ömer Efendi'dir. İstanbul'a yerleşen göçmen ulema burada daha iyi yaşayabilmek için Maliye Nezaretinden yardım talep etmiştir.¹⁵⁰ Yine İstanbul'a yerleşen göçmenlerden bir başkası da Mehmet Sadık Efendi'dir.¹⁵¹

Yukarıda değindiğimiz iskân mahallerine yerleşenler dışında kendilerine gösterilen yerleri istemeyenler de olmuştur. Mesela; ulemadan Kasım Efendi 5 çocuğu ve cariyelerinin Trabzon'a yerleştirilmesinden pek memnun kalmamıştır. Bundan dolayı Osmanlı yönetimi, bu kişilerin İstanbul'a nakledilmesini istemiş Trabzon Eyaleti valiliğine gereğinin yapılmasını bildirmiştir.¹⁵²

¹⁴⁷ BOA; A.MKT.UM. 452/61 (H. 22 Recep 1277 / M. 3 Şubat 1861).

¹⁴⁸ BOA; A.MKT.NZD. 23/89 (H. 3 Rebiulahir 1271/ M. 24 Aralık 1854)

¹⁴⁹ BOA; BEO. 196/014681 (H. 22 Şevval 1310 / M. 9 Mayıs 1893).

¹⁵⁰ BOA; A.MKT.MHM. 127/73 (H. 22 Recep 1274 / M. 8 Mart 1858).

¹⁵¹ BOA; MVL. 479/108 (H. 30 Ağustos 81 / M. 11 Eylül 1865).

¹⁵² BOA; MVL. 496/152(H. 27 Zilhicce 282 / M.13 Mayıs 1866).

Tablo 1: Dağıstan Ulemasının Anadolu’da İskân Edildikleri Yerler¹⁵³.

Göç Eden Kişi	İskan Edilen Yer	İskan Tarih
Hacı Abdurrahman Efendi ve ailesi	Amasya	H. 13 Şaban 1302/ M. 28 Mayıs 1885
Dağıstanlı Şeyh El Hac Kasım Efendi ve Ailesi	Trabzon	H. 27 Zilhicce 1282 / M. 13 Mayıs 1866
Hacı Süleyman Efendi	İstanbul	H. 27 Muharrem 1331 / M. 6 Ocak 1913
Seyyit Carullah Efendi	Niksar	H. 20 Cemaziyelevvel 1320/ M. 25 Ağustos 1902
Rüştiye Mektebi Öğretmeni Abdullah Lütfü Efendi	Harput vilayeti	H. 10 Rebiülevvel 1315 / M. 9 Ağustos 1897
Şeyh Şamil Efendi’nin kayınpederi Şeyh Cemal Efendi	Kars	H. 05 Rebiülevvel 1279 / M. 31 Ağustos 1862
Şeyh Mehmet Efendi	Çorum Osmancık Kasabası	H. 9 Safer 326 /M. 13 Mart 1908
Hacı Abdurrahman Efendi	Trabzon	H. 7 Ramazan 1278 / M. 8 Mart 1862
Dağıstanlı Hacı Ömer Efendi	Amasya	H. 08 Recep /1266 / M. 20 Mayıs 1850
Nakşibendiye Tarikatı Şeyhlerinden ve dersiamdan, Dağıstani Hacı Abdürrahim	Bursa	H. 12 Muharrem 1266 / M. 28 Kasım 1849

¹⁵³BOA;A.MKT.UM.522/58;MVL676/59;DH.MKT.1649/30;DH.MKT.1140/56;DH.MKT.256/114;A.MKT.MVL.21/92;A.MKT.UM.15/64;A.MKT.NZD.406/5;DH.MKT.2182/69;DH.MKT.1239/44;A.MKT.UM.477/1;A.MKT.MHM.64/52;A.MKT.NZD.223/97;A.MKT.UM.52/61;A.MKT.MHM.239/39;A.MKT.UM.343/76;MF.MKT.365/1;DH.İD.13/53;MVL.496/152;MVL.883/60;İ.DH. 953/75356.

Efendi ve yanındaki 50 kişi(ailesi ve talebeleri)		
Talebeden Mühtedi El Hac İbrahim Efendi bin Abdullah	Kayzıra(?) kasabası	H. 27 Şaban 1319 / M. 9 Aralık 1901
Ulemadan Ömer Efendi	Sivas Koçgiri Kazası	H. 26 Şevval 1324 / M. 13 Aralık 1906
Hacı Ali Hızır Bey ve kerimesi Zübeyde	Bursa	H. 18 Muharrem 1281/ M. 23 Haziran 1864
Mehmet Mehdi Efendi	Bursa	H. 19 Ramazan 1265/ M. 8 Ağustos 1849)
Dağıstan göçmenlerinden ve Veli Efendi takımından 57 hane ve 237 nüfus	Denizli	H. 22 Recep 1277 / M. 3 Şubat 1861
Şeyh Sırrı ve Abdülgaflur Efendi	Denizli	H. 3 Rebiulahir 1271/ M. 24 Aralık 1854
Abdullah Efendi ve Ahmet Efendi	Bursa	H. 01 Cemaziyelahir 1278 / M. 4 Aralık 1861

4.2.Anadolu Dışındaki İskân Yerleri

Osmanlı Devleti, özellikle Kafkasyalı göçmenlerin iskânında Rusya'nın baskısıyla karşılaşmıştır. Kafkasya mücadeleleri sırasında Kafkasları yakından tanımış olan Rusya, Dağıstan halkını mücadelecı bir ruha sahip, disiplini iyi kavramış, savaşçı özellikleri olan ve iyi savaşan bir halk olarak tanımlamıştır. Rusya, Kafkas halklarına duyduğu kin sebebiyle, Osmanlı Devleti'nden Kafkasyalı göçmenlerin iskânını Rus topraklarından uzaktaki bölgelerde gerçekleştirilmesini istemiştir. İskân faaliyetlerini büyük bir dikkatle takip eden Rusya Kafkas göçmenlerin güney bölgelerde ve Suriye'de iskânlarını istemiş hatta Rusların bu ısrarı baskı boyutuna ulaşmıştır.¹⁵⁴

¹⁵⁴Bice, a.g.e.,s.53-54.

Anadolu ve Rumeli’de göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde geniş araziler kalmadığından hem göçmen ulemanın isteği hem de yukarıda ifade edilen sebebe bağlı olarak göçmenler Suriye bölgesine gönderilmişlerdi. Kayıtlara göre 1871 yılında bir miktar Dağıstanlı buraya yerleştirilmişti. Bu göçmenler Şam’a bağlı Belka ve Hama’ya yerleştirilmişlerdi. Bunun yanında Trablusşam ve Halep vilayetinin bugün ki Suriye sınırları içerisinde kalan kısmında da göçmen iskânı gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁵

Yukarıdaki duruma bağlı olarak Dağıstan ulemasından olan Abdül Samet Efendi Anadolu toprakları dışında iskân edilmiştir. Şam vilayetine iskân olunan Abdül Samet Efendi yerleştiği bu bölgede geçim sıkıntısı çekmiştir. Abdül Samet Efendi ulema ve saygın bir insan olarak nitelendirilmekteydi. İdarece Şam’ı Şerif Valiliğine gönderilen yazıda kendisine yardım edilmesi emredilmiştir.¹⁵⁶

Yine Dağıstan ahalisinden ve Şeki kabilesinden Hacı Resul Efendi Şam-ı Şerifte iskân olunmak üzere talepte bulunmuştur. Şam-ı Şerif valisi Emin Paşa Hazretlerine idarece yazılan yazıda, kendisine yardımcı olunması bildirilmiştir.¹⁵⁷ Kafkas göçmenleri bugün de, Suriye, Ürdün ve İsrail’e ait topraklarda yaşamaktadır. Bunların çoğunluğunu Çerkesler oluşturmakla beraber bu yerlerde Dağıstanlılar da mevcuttur.¹⁵⁸

Hicaz bölgesi, İslam dünyasında kutsal bir yer olduğundan, muhacir ulemanın sık tercih ettiği yerlerden biri olmuştur. Mesela; Dağıstan âlimlerinden Hasan Efendi iskân bölgesi olarak Hicaz’ı seçmiştir. Bunun yanında Dağıstanlı Şeyh Resul Efendi ve arkadaşları, memleketlerinde bulunan aileleriyle birlikte Hicaz tarafına gitmek arzusunda bulunmuşlardır.¹⁵⁹ Ayrıca Dağıstan’ın göçmen ulemasından olan Şeyh Ahmet ve Hacı Baba Efendiler Hicaz tarafına gitmişlerdir. Kendilerine şeyh ve ulemadan oldukları için kolaylık sağlanmış ve hürmet edilmiştir.¹⁶⁰ Hicaz’a gitmek isteyen Dağıstan göçmenlerinden bir diğeri de Mustafa Efendi’dir. Yerleşmek niyetiyle Hicaz’a gitmek isteyen Mustafa Bey, Hicaz’a vapurla gönderilmesi ve kendisine

¹⁵⁵Habiçoğlu, a.g.e, s.172-173.

¹⁵⁶ BOA; A.MKT. MHM. 64/52 (H. 27 Rebiülahir 1271 / M. 17 Ocak 1855).

¹⁵⁷ BOA; A.MKT.UM. 477/1 (H. 30 Zilkade 1277 / M. 9 Haziran 1861).

¹⁵⁸Habiçoğlu, a.g.e., s.173.

¹⁵⁹ BOA; A.MKT.UM. 467/58 (H. 13 Şevval 1277 / M. 24 Nisan 1861); A.MKT.NZD. 223/97 (H..06 Şevval 1273 / M. 30 Mayıs 1857).

¹⁶⁰ BOA; MVL. 883/60 (H. 24 Şevval 1284 / M. 18 Şubat 1868).

yardımcı olunması hususunda bir arzuhal vermiş, hükümet de bu konuda gerekli özveriyi göstermiştir.¹⁶¹

Ulema sık sık kutsal topraklara gitme arzusunda bulunmuştur. Bu niyetle hem dini görevlerini yerine getirme (Hac görevi) hem de oraya yerleşme düşüncesiyle Harem-i Şerif'e gitmişlerdir. Göçmen ulemadan olan Nakşibendi tarikatının saygın şeyhlerinden Dağıstâni Hacı Mehmet Raşit Efendi bu niyetle yola çıkmış âlimlerden birisidir. Dağıstan göçmenlerinden ve Şeyh Şamil Efendi'ye tabi olanlardan Mehmet, Ali ve Hacı Mehmet Efendiler hac görevlerini yerine getirmek için Hicaz tarafına yola çıkmışlardır. Kendilerine bu süre içerisinde iskân ve ihtiyaçları noktasında idarece yardımcı olunmuştur.¹⁶²

Dağıstan ulemasının iskânında Medine'yi Münevvere de önemli bir iskân yeridir. Mesela; Dağıstan göçmenlerinden ve İmam Şamil'in akrabalarından olan Şeyh Hacı Mehmet Efendi peygambere komşuluk niyetiyle Medine-i Münevvere'de ikamet etmek üzere bu bölgeye gitmiştir.¹⁶³ Yukarıda da misallerle değinildiği üzere göçmen ulema Anadolu dışında kalan ve Osmanlı coğrafyası içerisinde yer alan, İslam dinince kutsal ve önemli olan Şam ve Hicaz bölgesine iskân edilmiştir.

¹⁶¹ BOA; A.MKT.NZD. 282/31 (H. 26 Şaban 1275 / M. 31 Mart 1859).

¹⁶² BOA; A.MKT.UM. 466/75 (H. 11 Şevval 1277 / M. 22 Nisan 1861).

¹⁶³ BOA; MVL. 860/24 (H. 21 Ramazan 1280/ M. 29 Şubat 1864).

Tablo 2: Göçmen Ulemanın Anadolu Dışında Yerleştirildiği Yerler

Göç Eden Kişi	İskan Edilen Yer	İskan Tarih ¹⁶⁴
Dağıstan göçmenlerinden Şeyh Ahmet Efendi ve Hacı Baba Efendi	Hicaz	H. 24 Şevval 1284 / M.18 şubat 1868
Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Dağıstani Hacı Mehmet Raşid Efendi	Harem-i Şerif	H. 09 Recep 1275 / M. 12 Şubat 1859
Şeyh Resul Efendi ve ailesi	Hicaz	H. 06 Şevval 1273 / M. 30 Mayıs 1857
Dağıstan ahalisinden Mustafa Efendi	Trablusgarp	H. 15 Zilkade 1316 / M. 27 Mart 1899
Dağıstani Abdül Samet Efendi	Şam-ı Şerif	H. 27 Rebiülahir 1271 / M. 17 Ocak 1855
Dağıstan ahalisinden ve Şeki kabilesinden Hacı Resul Efendi ile ailesi	Şam-ı Şerif	H. 30 Zilkade 1277 / M. 9 Haziran 1861
Ahmet Efendi	Mekke-i Mükerreme	H. 14 Safer 1276/ M. 30 Aralık 1849
Mehmet Tahir Efendi	Mekke-i Mükerreme	H. 24 Rebiulevvel 1318/M. 22 Temmuz 1900
Medine-i Münevere Alimlerinden Dağıstanlı Osman Efendi	Medine-i Münevere	H.15 Cemaziyelevvel 1273/M.11 Ocak 1857

¹⁶⁴BOA;MVL.883/60;A.MKT.UM.343/76;A.MKT.NZD. 223/97; DH.MKT. 2182/69; A.MKT.MHM. 64/52; A.MKT.MHM. 64/52;A.MKT.UM. 477/1,A.MKT. NZD. 209/39, BEO.1522/1140811.

III. BÖLÜM

1. DAĞISTAN ULEMASINA OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN YAPILAN YARDIMLAR

Osmanlı Devleti'nin göç edenlere en sıkıntılı zamanında sahip çıkmasında insani ve vicdani sorumluluk duygusu ağır basmıştır.¹⁶⁵ Tabi ki bu tek başına bir neden değildir. Osmanlı Devleti, göçmenleri sahiplenerek, hem Müslüman halk nezdinde meşruiyetini korumuş hem de Kafkas Müslümanları gözünde siyasi itibarının zedelenmesini engellemiştir.¹⁶⁶ İskân politikasının devlete birçok katkısı da olmuştur. Göçmenlerin gelmesiyle ülkede imar daha da artmış, bol miktarda bulunan miri arazi ve terk edilmiş toprakların ihyası sağlanmıştır. Göçmenlerin devlet desteğiyle üretici konumuna geçmesiyle, ödeyecekleri vergiler hazine için kıymetli bir gelir kaynağı olmuştur. İzlenen politikayla, hem kitleler halinde gelen göçmenlerin öncelikli problemi olan iskân sorunu halledilmiş hem de bu kişiler üretici nüfus durumuna dönüştürülmüştür.¹⁶⁷

Osmanlı Hükümeti göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için hazinenin tüm imkânlarını seferber etse de devletin içinde bulunduğu durumdan dolayı bazen bu ihtiyaçların tam olarak karşılanamadığını görmekteyiz. Tam bu noktada Osmanlı Devleti ahalisinin devreye girdiğini söyleyebiliriz. Mesela; Aydın Sancağına gönderilen Dağıstan muhacirleri bu bölgenin iklimine uyum sağlayamamış ve göçmenlerin Sivas sancağına nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Bahsi geçen kişilerin nakil ücretleri de Aydın ahalisi tarafından karşılanmıştır.¹⁶⁸

Osmanlı Devleti'ne göç eden ulema ve göçmenlere, maaş, uygun bir vazife veyahut kalmaları için yer tahsis edilmiştir. Yalnız ulemanın bu imkânlardan istifade etmesi için bir takım şartlara haiz olup olmadığına

¹⁶⁵ Şam, a.g.e., s.23.

¹⁶⁶ Ahmet Akgündüz, Osmanlı İmparatorluğuna Bir Göçü İncelemek, Toplumsal Tarih Dergisi, Ocak 1999, s.57-58.

¹⁶⁷ Şam, a.g.e., s.24.

¹⁶⁸ Konya sancağına bağlı kazalardan Akşehir, Argıdhanı, Doğanhisarı ve Ilgın kazaları ahalisi taraflarından muhacirin için inşa kılınan yüz yetmiş altı hane masrafı ve Dağıstan muhacirlerinden olup Aydın sancağına gönderilen ancak oraların su ve havasıyla uyum sağlayamayarak Sivas'a nakil olunan bazı Çeçen kabilelerinin nakliye masrafları Konya, Esbkeşan (Cihanbeyli), Aksaray ve Kırşehir ahali tarafından ödenmiştir. Tercüman-ı Ahval 111/3, 25 Cemaziyelevvel 1278 (28 Kasım 1861) ve Takvim-i Vekayi 625/3, (2 Cemaziyelahir 1278/5 Aralık 1861) naklen Ramazan Göktepe, *Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2007, s.43-47.

bakılmıştır. Devletin sunduğu imkânlardan yararlanabilmek için, ulemanın yönetimi ikna edebilecek derecede yoksulluk içerisinde olması ve yaşam mücadelesi vermesi gerekmiştir.¹⁶⁹

Kafkas göçmenlerinin Anadolu'ya ayak basmaları ile beraber, devlet Kırım ve Kafkas göçmenlerine çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Zorunlu göçe tabi tutulan ve vatanlarını terk eden göçmenlerin geldikleri bu yeni ülkede bazı temel ihtiyaçlarının olması muhtemeldir. Osmanlı Hükümeti imkânlar doğrultusunda bu kişilere yardım etmiştir. Ayrıca hükümet mahalli idarecilerin göçmenlere yardım etmesi hususunda bazı yollar göstermiştir. Bunlar:

- Göçmenlerin Ehli İslam'ın bulunduğu köylere -köyün büyüklüğüne göre- birer ikişer hane dağıtılıp paylaştırılması,
- Kasaba ve köylerde boş ve yaşamaya müsait haneler varsa, göçmenlerin bu hanelere yerleştirilmesi,
- Boş ve sahipsiz arazi bulunuyorsa bu arazilere yerleştirilmeleri, eğer yoksa arazi-i mîrîyeden yeterli miktarda tarla ve arazi gösterilerek, buralara iskân edilmeleri,
- Göçmenlere verilen arazilerin tapularının yazılarak merkeze bildirilmesi,
- Durumu müsait olan göçmenlerin hayvan ve çift edevatını, tarım aletlerini, kendilerinin tedarik etmesi,
- Hayvan ve çift edevatını karşılamaya kudreti ve gücü yetmeyen göçmenlerin, tarım için gerekli olan edevatı, çifti tedarik edinceye kadar, ortakçılık ve amelelik gibi işlerde kullanılması,
- Gücü yerinde ve merhamet sahibi olanların, farklı usullerle, göçmenlere yardımcı olmaları ve göçmenlerin fakirlik ve yoksulluk çekmelerinin önlenmesi,
- Göçmenler içinde fakir ve muhtaç olanlara yevmiye, yarımşar kıyye ekmek verilmesi ve bu muhtaçlara haneler yaptırılmakta olduğundan şimdiye kadar ortaya çıkan masraf her ne ise verilmesi,
- Devletin içinde bulunduğu durum ve bundan sonra oluşabilecek mali zorluklar düşünülerek, Muhâcirîn İskân Talimatnamesi'ndeki kararlara göre

¹⁶⁹ Ahmet Yüksel, Karademir Zafer, Ulema, Göç ve Devlet: Kırım Harbinden sonra Osmanlı Ülkesine Göç eden Ulemanın İskânına Dair Bazı Bilgiler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt.52 Sayı.1,Ankara 2012 ,s. 173.

göçmenlerin kış gelmeden evvel masrafsızca iskân edilmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Yukarıda sayılan maddelerden hangisi iskânların gerçekleştirilmesi için en uygun ise ona göre hareket edilmesi gerektiği, hükümet tarafından Sivas Eyaleti, Muhâcirîn Komisyonu ve Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁷⁰ Böylelikle göçmenlerin iskân olunmaları için hükümet tarafından yeni kaynak bulma yolları gösterilmiştir.

Görülüyor ki Osmanlı Hükümeti göçmenlere çeşitli kalemlerde yardımlarda bulunmuştur. Bu kişiler içinde Dağıstan'dan ya da farklı bir coğrafyadan gelen ulemaya hem saygı gösterilmiş, hem de maaş ve diğer istekleri diğer göçmenlere nazaran daha çabuk sonuca ulaşmıştır.

1.1.Maaş Yardımı

Osmanlı Devleti'ne sığınan Dağıstan uleması, kendilerine uygun olan bir işe yerleştirilmiş ve hayatlarını idame ettirecek kadar maaş tahsisinde bulunulmuştur.¹⁷¹ Bu yardımdan istifade edenlerden biri de Dağıstan âlimlerinden Hacı Abdurrahman Efendi'dir. Kendisine ulemadan olduğu ve hürmete haiz bulunduğundan dolayı münasip miktar maaş bağlanması hükümetçe istenmiş ve gereğinin yapılması için Trabzon Valiliğine emir verilmiştir.¹⁷²

Dağıstan ulemasından Hacı Abdullah ve kardeşi Abdul Celal Efendiler Maliye Nezareti'ne gönderdikleri dilekçede birer miktar maaş istemişlerdir. Nezarete yazılan dilekçe gereğince bu hususta verilecek karar hükümete bırakılmıştır.¹⁷³ Hükümet de olumlu cevap vererek Maliye Nezareti'nin adı geçen kişilere maaş bağlaması emrini vermiştir.¹⁷⁴

Yukarıdaki isteklerin yanında, Osmanlı Devleti kutsal topraklara yerleşmek isteyen göçmen ulemaya da gereken yardımı yapmıştır. Öyle ki seyyit ve ulemadan olan Hacı Abdülkerim Efendi oğlu ile Mekke-i

¹⁷⁰ Karataş, a.g.t, s.59-64.

¹⁷¹ Yüksel, Zafer, a.g.m, s.177.

¹⁷² BOA; A.MKT.NZD. 406/5 (H.7 Ramazan 1278 / M. 8 Mart 1862).

¹⁷³ BOA; A.MKT.MHM 232/37 (H. 17 Safer /1278 / M. 24 Ağustos 1861).

¹⁷⁴ BOA; A.MKT. NZD. 373/21; A.MKT. NZD. 376/48(25 Ağustos 1861).

Mükerreme'ye yerleşme niyetinde olduğunu belirterek, maaş isteğinde bulunmuştur. Bu kişilerin seyyit ve önemli kişiler zümresinden olmaları vurgulanmış, diğer örneklerde de olduğu gibi maaş yardımında bulunulması istenmiştir.¹⁷⁵ Bu şekilde ferdi yardımlar olduğu gibi toplu yardımlara da rastlanmaktadır. Erzurum'a Dağıstan'dan gelen gruptaki 36 kişiden 8'inin ulemadan olduğu tetkiklerden anlaşıldıktan sonra bu kişilere maaş tahsisi düşünülmüştür. Ulema dışındaki 28 kişiye 3'er kuruş ve ulemadan olan 8 kişiye ise 60'ar kuruş maaş verilmesine karar verilmiştir. Böylece ulemaya aylık olarak verilen maaşın diğer göçmenlere verilenden yirmi kat fazla olduğu görülmektedir.¹⁷⁶

Göçmen ulemaya maaş bağlama işleminin kısa bir sürede gerçekleşmediği durumlar da oluyordu. Bu gibi durumlarda bu kişilerin mağdur olmaması için ihtiyaçlarını karşılayabilecek miktarda yevmiye veriliyordu. Mesela, Medine-i Münevvere'de yaşamak niyetinde olan Şeyh Hacı Mehmet Efendi yukarıdaki duruma bir örnektir. Kendisinin ve yakınlarının geçimlerini sağlamak için istediği maaşın verilmesi gecikmiştir. İşlemin bitmesine kadar adı geçen kişilerin mağdur olmamaları amacıyla kendilerine 400 dirhem yevmiye verilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁷ Başka bir örnekte ise, maaş durumu hakkında herhangi bir malumat olmayan fakat ailesinin zor durumundan dolayı hükümetten yardım isteyen Nakşibendi şeyhlerinden Ahmet Efendi'ye de istediklerinin verildiğini görmekteyiz. Bu kişi vakıf tarafından ihtiyaç sahiplerine dağıtılan erzak ve buğday yardımından faydalanmak için dilekçe vermiş ve olumlu yanıt almıştır.¹⁷⁸ Bunun dışında ulemadan Hacı Abdurrahman Efendi'de yanındaki 12 kişiyle zor durumda olduğundan bahisle hükümetten buğday yardımı istemiş ve onun talebi de karşılanmıştır.¹⁷⁹

Dağıstan göçmen ulemasının maaşları bazen de gecikmiştir. Buna bağlı olarak da uzun süre maaş alamadıklarından yakınan kimseler olmuştur. Dağıstan göçmenlerinden olup Anadolu ordusuna katılmış olan Şeyh Hacı Resul ve Şeyh Baba Efendiler, daha önce aldıkları maaşları tekrar alma

¹⁷⁵ BOA; A.MKT.UM. 29/2 (H. 21 Şevval 1266 / M. 30 Ağustos 1850).

¹⁷⁶ BOA; MVL. 328/52 (H.21 Cemaziyelevvel 1267/ M. 24 Mart 1851)

¹⁷⁷ BOA; MVL. 860/24 (H. 21 Ramazan 1280 / M. 29 Şubat 1864).

¹⁷⁸ A.MKT.MHM. 165/40 (H. 14 Safer 1276/ M. 30 Aralık 1849).

¹⁷⁹ BOA; A.AMD. 18-47 (H. 25 Cemaziyelahir 1266/ M. 8 Mayıs 1850).

arzusunda olduklarını ancak bir türlü alamadıklarını beyan eden bir arzuhali, Osmanlı makamlarına yazmışlardır. İdare, bu yazıya cevaben, Baba Efendi'ye zaten muhtaç durumda olmasından dolayı ayda 200 kuruş maaş verildiğini, Şeyh Resul Efendi'nin de daha önce Erzurum'a gelmiş olduğu ve ona da ayda 500 kuruş maaş tahsis edildiğini tespit etmiştir. Adı geçen kişilerin Osmanlı Devleti'ne gelmek için, aile ve vatanlarını terk ettikleri ve yaşadıkları yerde haysiyetli şeyhlerden oldukları anlaşılmış bu durumda verilen maaşın devamı istenmiştir.¹⁸⁰ Resul Efendi'ye ayda 500 kuruş Şeyh Baba Efendi'ye ayda 200 kuruş verilmiş ve bu 700 kuruşun hazineden (daha önce olduğu gibi) verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸¹ Görüldüğü üzere devlet göçmen ulemaya gayet cömert davranmış ve mağdur olmaması için elinden gelen gayreti göstermiştir. Hatta bir başka örnekte görülmektedir ki devlet, ulemaya daha ayrıcalıklı davranmış ve onların beraberindeki kişilere de yardım etmiştir. Mesela; Dağıstan'ın Şeki ahalisinden olup Erzurum'a gelmiş olan ahalinin içerisinde bulunanların ekseriyetinin ulema ve salihlerden olması dolayısıyla, bu kişileri mağdur etmemek ve bir ayırım yapmamak için ulemanın hatırına, beraberinde gelen herkese yevmiye tahsis edilmiştir.¹⁸²

Osmanlı Devleti'ne Dağıstan'dan gelen ulemada gözlemlenen genel bir durum da çoğunun aileleri, arkadaşları ve akrabalarıyla gelmeleridir. Bu kişiler Osmanlı Devleti'ne sığındıktan sonra yanındakilerin geçimiyle de ilgilenmek zorunda kalmış ve hem kendilerine hem beraberinde gelenlere devlet tarafından yardım edilmesi beklentisinde olmuşlardır. Mesela; Nakşibendi şeyhlerinden ve müderrislerden olan Mehmed Mehdi Efendi Bursa'ya yerleşmiş, hem kendisine maaş bağlanmış hem de yanındaki 7 kişiye aylık 3'er kuruş yevmiye verilmiştir. Bu kişilerden dördünün vefatı sonucu açıkta kalan maaşların, birçok kişiyi geçindirmekle yükümlü olduğundan, yine kendisine verilmesi konusunda istekte bulunmuştur. Talebin değerlendirmeye alındığı görülmekle beraber sonucu hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁸³

Maaş yardımlarında gözümüze çarpan bir diğer yön ise; ölenlerin maaşlarını kimin alacağı meselesidir. Ölen kişinin maaşının devamı aile fertleri

¹⁸⁰ BOA; İ.DH. 368/24367 (H. 20 Cemaziyelahir 1272 / M. 27 Şubat 1856); A.MKT. MHM 107/63 (H. 27 Cemaziyelahir 1273/ M. 22 Şubat 1857).

¹⁸¹ BOA; İ.DH. 368/24367 (H. 14 Cemaziyelahir 1273 /M. 9 Şubat 1857).

¹⁸² BOA; A. MKT. UM. 290/7 (H. 29 Zilhicce 1273/ M. 20 Ağustos 1857).

¹⁸³ BOA; A.MKT. 217/84 (H. 19 Ramazan 1265/ M. 8 Ağustos 1849).

tarafından talep edilebiliyordu. Mesela; Karahanzade evlatlarından olup 1886 tarihinde İstanbul'a gelen şeyhlerden Hacı Süleyman Efendi'ye hükümetçe bağlanan 600 kuruşluk maaş ölümü sonrası kesilmiştir. Hacı Süleyman Efendi'nin evlatları, ailenin genişliği ve fakir durumda olmaları nedeniyle, kesilen maaşın kendilerine tekrar bağlanmasını talep etmişlerdir. Bu olmaz ise İstanbul'a veya Osmanlı memleketinin herhangi bir yerine yerleştirilmeyi arzu etmişlerdir.¹⁸⁴ Devamında Maliye Nezareti'ne yazılan cevapta Osman ve Ahmet Efendi imzalarıyla verilen arzualde belirtildiği gibi, bunların 25 sene önce Dağıstan'dan hicret etmelerine ve vezirlerden bulunmalarına bakılarak başka bir yere yerleştirilmeleri uygun bulunmamış ama dul valide ve kız kardeşleri olduğundan munasip miktarda maaş tahsisinin uygun görüldüğü bildirilmiştir.¹⁸⁵ Diğer bir örnekte ise; Osmanlı Devleti'ne geldikten sonra Cem Sultan Vakfı'ndan maaş alan Mehmet Tahir Efendi'nin ölümünden sonra, eşi ve çocuklarının maaşın kendilerine verilmesini talep ettikleri görülmektedir.¹⁸⁶ Mehmet Tahir Efendi'nin maaşı bir vakıf tarafından verildiğinden, bu talepleri başta sorun teşkil etmiş olsa da, daha önce buna misal olacak bir örnek olduğundan (Hacı İbrahim Ağa'nın vakıftan aldığı maaşın vefatından sonra eşine verilmeye devam etmesi) Mehmet Tahir Efendi'nin maaşının da eşi Müslime Hatun ve çocukları Mehmet Said ve Mehmet Salih'e verilmesinde bir beis görülmemiştir.¹⁸⁷

Osmanlı Devleti maaş tahsisinde bulunurken mağduriyeti öncelikli şart olarak görmüştür. Sadece göçmen ulemaya değil aile efradına karşı da merhamet göstermiş ve ulemanın ölümü sonrası ortada kalan yakınlarına gereken yardımı yapmıştır. Örneğin, Dağıstanlı Şeyh Abdürrahim Efendi'nin ölümü sonrası yalnız kalan eşi Aişe Hanım'a 50 kuruş maaş bağlanması, Maliye Nezaretine bildirilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir.¹⁸⁸ İçinde bulunduğu zor durum göz önünde bulundurularak, evin bütün yükünün Aişe Hanım'da olması nedeniyle Suriye vilayeti tarafından, maaş tahsisi uygun

¹⁸⁴ BOA; DH.İD. 13-2/53 (H. 27 Muharrem 1331 / M. 6 Ocak 1913).

¹⁸⁵ BOA; DH.İD. 13-2/53 (H. 27 Muharrem 1331 / M. 6 Ocak 1913).

¹⁸⁶ BOA; BEO. 3008/225596 (H. 25 Muharrem 1325/ M. 10 Mart 1907).

¹⁸⁷ BOA; BEO. 1522/ 1140811(H. 24 Rebiülevvel 1318/M. 22 Temmuz 1900) ; BEO. 2993/ 224417 (H. 28 Zilhicce 1324/ M. 12 Şubat 1907).

¹⁸⁸ BOA; BEO. 1511/113317 (H. 05 Rebiülevvel 1318 / M. 3 Temmuz 1900).

görülmüştür. 50 kuruş maaş tahsisinin hükümete arzı ve maliyeden temin olunması hususunda gereğinin yapılması emredilmiştir.¹⁸⁹

Sağlık problemleri nedeniyle sıkıntıya düşmüş bir ulemaya da yardım gecikmemiştir. Kendisinden hiçbir karşılık beklemeden, herhangi bir vazife verilmeden maaş bağlanmıştır. Mesela; Dağıstan'dan göçle Sivas'a gelmiş oradan da Koçgiri Kazası'na yerleşerek ilim yaymayla meşgul olmuş olan ulemadan Ömer Efendi'nin gözlerinin rahatsızlanmasından dolayı fakirliğe düştüğü ve geçimini sağlamakta zorluk çektiği anlaşılmış, kendisine bir miktar maaş bağlanması karar kılınmıştır.¹⁹⁰ Bir diğer örnekte ise yine aynı hassasiyetle maaş bağlandığını görmekteyiz. Osmancık kasabasında Burhan Baba türbedarı Dağıstan ulemasından Şeyh Mehmet Efendi'nin ölümü sonucunda eşi ve kız kardeşinin sıkıntılı bir halde kaldıkları ve geçimlerini sağlamakta zorlandıkları için kendilerine yeterli miktarda maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹¹

Dağıstan ulemasının bir kısmı Osmanlı Devleti'nde medreselerde görevlendirilmişlerdir. Bunlardan biri Dağıstan âlimlerinden İsmail Efendi'dir. İsmail Efendi Ayasofya Kebir medresesinde görevlendirilmiştir. Adı geçen zat, maaşındaki indirimin düzeltilmesine dair bir dilekçe vermiştir. Bu dilekçede 40 sene önce diploma aldığı sırada ihtiyacı olanlara verilen 40 kuruş maaşın, tenkihat-ı mükehhire(devlette gelir gideri karşılamadığında azaltmaya gitme)den dolayı, 23 kuruşa indiğini anlatmıştır. Dilekçeyi veren zat başka geçim kaynağı olmadığından ve zor durumdan bahisle maaşına münasip miktar zam istemiştir. Ayasofya Kebir Medresesinde bulunan Dağıstan âlimlerinden İsmail Efendi tarafından verilen dilekçe uygun bulunmuş ve gereğinin yapılması yönünde Maliye Nezareti'ne emir verilmiştir.¹⁹²

Ulemadan başka talebelik konumunda olan ve ilim tahsil eden kişilere de yardım edilmiştir. Mesela Süleymaniye Medresesi'nde eğitimine devam eden Mehmet Efendi bir arzuhalde kendisine yetecek kadar nafaka verilmesini istemiş ve talebi olumlu karşılanarak kendisine yevmiye tahsis edilmiştir.¹⁹³

¹⁸⁹ BOA; BEO. 1511/113317 (H. 05 Rebiülevvel 1318 / M. 3 Temmuz 1900).

¹⁹⁰ BOA; DH.MKT. 1140/56 (H. 26 Şevval 1324 / M. 13 Aralık 1906).

¹⁹¹ BOA; DH.MKT. 1239/44 (H. 9 Safer 326 / M. 13 Mart 1908).

¹⁹² BOA; BEO. 1955/146563 (H.20 Şevval 1320/M.22 Kasım 1902).

¹⁹³ BOA; A.MKT.MHM. 198/63 (H. 11 Rebiulahir 1277/ M. 27 Ekim 1860).

Osmanlı Hükümeti'nin göçmenlerin durumuna göre, bazen maaş vermediği de görülmektedir. Kars'ta yaşanan mesele bu duruma bir örnektir. Kars'taki muhacirlerden ismi net olarak belirlenemeyen bir şahıs, Dersaadet'e gelerek iskânı için gerekli işlemlerin tamamlanmasını ve kendisine maaş verilmesini istemiştir. Fakat kendisi ziraatle uğraştığından ve her işi yapabilecek durumda olduğundan, maaş tahsisi uygun bulunmamıştır. Bu isteğin kabul edilmediğine dair evrak Kars mahalli idaresine gönderilmiştir.¹⁹⁴ Bir diğer örnekte Şeyh Yusuf Efendi'nin telif ettiği risaleden dolayı maaş talep ettiğine rastlanmaktadır. Arzuhaline verilen cevapta yazdığı eserin güzelliği övülmüş, zor durumu ve risaleleri sunmak için geldiği yol göz önüne alınmış fakat isteği kabul edilmeyerek risaleleri kendisine iade edilmiştir.¹⁹⁵

Ulema ve talebelerin bazıları Anadolu Ordusunda istihdam edilmiştir. Bu şekilde hem devlete hem de ulemaya fayda sağlanmıştır. Anadolu Ordusunda istihdam edilen ulemaya görevlerinin bitiminde maaş verilmesine karar verilmiş, talebeleri için de, devletin bu kadar kişiye karşılıksız maaş vermesi zor olacağından gidecekleri yerlerde liyakatlerine göre çeşitli hizmetlerde istihdam edilmeleri kararlaştırılmıştır. Fakat burada da bazı aksaklıklar çıkmış ve ulemaya maaş verileceği duyulduktan sonra daha önceki defterlerde ulemadan 4 kişi var iken bir sonraki defterde bu sayının 16 kişiye çıktığı görülmüştür. Bunlardan zor durumda oldukları tespit edilen 13 kişiye toplamda 3400 kuruş maaş verilmiştir.¹⁹⁶ Ulema olduğunu ileri sürerek maaş talebinde bulunan göçmenlere rastlanmaktadır. Bu taleplerin karşılanmasını isteyenlerden ulema sınıfında olmayanlar da yer almaktadır. Hükümet bu gibi suiistimale açık durumlara mahal vermemek için bazı çözüm yollarına başvurmuştur. Bunun için ulemadan olduğu iddiasında bulunan kişiler bir komisyon karşısında sınava tutulmuştur. Bu sınavda ya da sorguda başarılı olanlar ödüllendirilmiş ve kendilerine hürmet edilmiştir. Mesela; Kerbela ahalisinden Mehmet Efendi ile Dağıstan âlimlerinden Hacı Abdürrahim Efendi sorguya çekildikten sonra ulemadan oldukları doğrulanmış ve padişah

¹⁹⁴ BOA; DH. MKT. 103/8 (R. 19 Haziran 1309/M. 1 Temmuz 1893).

¹⁹⁵ BOA; MVL. 416/89 (H. 6 Safer 1279/ M. 3 Ağustos 1862).

¹⁹⁶ BOA; İ.MVL. 403/17498 (H. 4 Muharrem 1275/M. 14 Ağustos 1858).

tarafından bu kişilere hazineden üçer yüz kuruş hediye verilmesi ihsanında bulunmuştur.¹⁹⁷

Tablo 3: Osmanlı Devleti'nin Dağıstan Uleması'na Verdiği Maaşlar¹⁹⁸

Ulemanın ismi	Aldığı Maaş	Tarih
Dağıstani Hacı Mehmet Efendi	80 Kuruş	(H.19 Rebiulahir 1310/10 Kasım1892)
Şeyh Hacı Mehmet Efendi	400 Dirhem	(H.21 Ramazan 1280/M. 29 Şubat 1864)
Şeyh Baba Efendi	200 Kuruş	(H. 14 Cemaziyelahir 1273/ M. 9 Şubat 1857)
Şeyh Resul Efendi	500 Kuruş	(H. 14 Cemaziyelahir 1273/ M. 9 Şubat 1857)
Hacı Süleyman Efendi	600 Kuruş	(H. 27 Muharrem 1331/ M. 6 Ocak 1913)
Mehmet Tahir	166	24

¹⁹⁷ BOA; A.MKT. MHM. 23/34 (H. 22 Ramazan 1266/ M. 1 Ağustos 1850).

¹⁹⁸ BOA; BEO. 103/ 7706 (H. 29 Rebiulahir 1310/ M. 10 Kasım 1892), MVL. 860/24 (H. 21 Ramazan 1280/ M. 29 Şubat 1864), İ.DH. 368/24367 (H. 14 Cemaziyelahir 1273/ M. 9 Şubat 1857), DH. İD. 13-2/53 (H. 27 Muharrem 1331/ M. 6 Ocak 1913), BEO. 1522/1140811 (H. 24 Rebiulevvel 1318/M. 22 Temmuz 1900), BEO. 955/146563 (H. 20 Şevval 1320/ M. 22 Kasım 1902).

Efendi	Kuruş	Rebiulevvel 1318/M.22 Temmuz 1900)
İsmail Efendi	40 Kuruş	(H.20 Şevval 1320/ M. 20 Şevval 1320)

1.2.Barınma Sorunu

Osmanlı Devleti göçmenlerin iskânı konusunda bazı prensipler belirlemiştir. Bu prensiplerin öncelikli amacı, göçmenleri çok hızlı bir şekilde huzurlu bir yaşam ortamına geçirerek, tüketici pozisyonundan üretici durumuna dönüştürmektir. Buna bağlı olarak, üretici konuma geçecek olan göçmenler hazineye yük olmaktan da çıkacaklarından ve devletin mali açıdan rahatlaması da düşünüldüğünden iskân sorunu kısa sürede halledilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁹

Göçmenlerin üretici duruma geçmelerinin en önemli şartı iskân edilmeleridir. Bundan dolayı ilk iş iskân yerinin belirlenmesidir. Osmanlı Devleti'nin yoğun bir şekilde gelen göçmenlere karşı hazırlıksız yakalanması ve içinde bulunduğu mali sıkıntılar iskân işlemlerini zorlaştırmıştır. Göçmenler ilk olarak ailelerin yanlarına yerleştirilmiş, daimi mekânları belirlenene kadar bu şekilde misafir edilmişlerdir.²⁰⁰

Osmanlı Devleti'ne gelen ulemanın geçici veya sürekli ikamet yerlerinin belirlenmesi için uğraşmıştır. Bu kişiler için ev satın alımı veya mevcut evlerin tamiri gerçekleştirilmiş, bunların yapılamadığı durumlarda da misafir olarak uygun bir hanede konaklamaları sağlanmıştır. Kendilerine verilen maaşlar da çoğu zaman geçimlerini sağlamaya yetmemiştir.²⁰¹ Bu yardımlardan istifade edenlerden biri Dağıstanlı Seyit Hamza Efendidir.

¹⁹⁹ H. Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç,Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003, s.181-182.

²⁰⁰ Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, s. 311.

²⁰¹ Yüksel, Zafer, a.g.m.,s.180.

Dağıstan göçmenlerinden olan Hamza Efendi İstanbul'a gelmiş ve yanındakilerle beraber kendisine bir misafirhane verilmiştir. Bu misafirhane Hırka-i Şerif Camisi etrafındaki yeni misafirhane olan Mehmet Beyin evidir. Yalnız, her gün Bâb-ı Ali'ye gelmek zorunda olmasının ihtiyarlığından dolayı sorun teşkil etmesiyle bir dilekçe vererek, bu durumun kendisi için çok zor olduğunu ve daha fazla tahammül edemeyeceğini, işini daha rahat görebileceği Aksaray civarındaki Ahmet Bey'in evine misafir olmak istediğini bildirmiştir.²⁰²

Görüldüğü üzere yerleştirildiği yerin ihtiyacı karşılamaması durumunda göçmen ulema yeni bir yer talep edebiliyordu. Tabi ki o günün şartlarıyla istekler hemen cevap bulmuyordu. Gerek yazışmaların uzaması gerekse iş yoğunluğu nedeniyle yardımlar göçmenlere geç ulaşıyordu. Buna benzer bir olayı Hamza Efendiye verilen cevapta görmekteyiz. Şöyle ki, talep ettiği nakil işlemine henüz cevap gelmediğinden nakli gerçekleşmemiş ve mağduriyeti devam etmiştir. Bunun yanında biten misafirlik süresinin iki ay uzatılmış olması adı geçen kişinin Osmanlı resmi makamlarınca unutulmadığının da bir göstergesidir.²⁰³

Diğer bir taraftan ise ulemaya verilen maaşın ev kirasına yetmemesi durumunda devletten ev talep etmek suretiyle çözüm bulmaya çalıştıkları görülmektedir. Örneğin; Dağıstan âlimlerinden Eniszade Sait Efendi'nin ailesinin de daha sonradan İstanbul'a göç etmeleri üzerine maaş tahsis edilmiş fakat bu miktar ev kirasını ödemek için yeterli olmadığından, devlete ait olanlardan bir ev verilmesini talep etmiştir. Talep incelenmiş ve zor durumda oldukları anlaşıldığından uygun bir ev bulunarak verilmesi konusunda gereğinin yapılması emredilmiştir.²⁰⁴ Bunun yanında misafirhaneler göçmen ulema için geçici iskân mekânlarıdır. Misafirhaneler her ne kadar kullanışlı ve ihtiyacı karşılama noktasında sağlıklı çalışan bir unsur olsa da, buraların da yeterli olmadığı zamanla anlaşılmıştır. Göçmenlere iskân noktasında yapılan yardımlardan biri de ev inşasıdır. 1856 yılındaki İskân Talimatnamesi'ne göre

²⁰² BOA; MVL. 813/70 (H. 13 Safer 1275 /M. 22 Eylül 1858).

²⁰³ BOA; MVL. 813/70 (H. 13 Safer 1275 /M. 22 Eylül 1858).

²⁰⁴ BOA; BEO. 196/ 19681, BEO. 196/ 14651 (H. 22 Şevval 1310 / M. 9 Mayıs 1893), BOA; BEO. 196/014681 (H. 22 Şevval 1310 / M. 9 Mayıs 1893).

göç edenlerden hali vakti iyi olanlar kendi evlerini, imkânı olmayanların ise hanesini devlet yapacaktı.²⁰⁵

Özellikle kalabalık nüfusla göç eden ulemaya, mağduriyetleri diğerlerine nazaran daha fazla olduğundan inşa edilmiştir. Öyle ki göçle Kars sancağına gelmiş olan Dağıstan âlimlerinden Şeyh Şamil Efendi'nin kayınpederi Şeyh Cemalettin Gazikumuki'nin sadece yevmiye ile geçinemeyeceği anlaşıldığından, Kars Meclisi tarafından bir ev inşa edilmesi emredilmiştir.²⁰⁶

Göçmenler genellikle bir köy teşkil edecek şekilde aileleri, akrabaları ve kabileleriyle toplu bir şekilde iskân edilmek istemişlerdir. Fakat bunun aksine Osmanlı Devleti göçmenleri bölerek mevcut köylere yerleştirmek niyetindeydi.²⁰⁷ Çünkü göçmenlerin toplu şekilde iskânının, Anadolu'nun iç güvenliğinde sakınca oluşturacağı düşünülmekte ve uygunsuz durumların yaşanabileceği tahmin edilmekteydi. Bundan dolayı göçmenler kalabalık kabilelerinden ayrılarak üç-beş kişilik gruplar halinde mevcut köylere yerleştirilmiştir. Bununla birlikte kalabalık bir grubun iskânının ekonomik boyutu da düşünüldüğü için, Osmanlı Devleti göçmenleri küçük gruplar halinde iskân etmeyi tercih etmiş ve bölgelerin imkânlarından istifade etmek istemiştir.²⁰⁸ Ayrıca göçmenlerin Anadolu'ya toplu bir şekilde yerleştirilmelerinin uyumsuzluğu ve yerli halkla kaynaşamama sorununu da beraberinde getireceği düşünülmüştür. Ufak gruplar halinde köylere yerleştirilirlerse, misafirperverlikle muamele görecekları, yerli halkın göçmenleri benimseyecekleri tahmin edilmiştir. Ayrıca bu şekilde, başka bir kültürden gelseler bile Anadolu'nun örf ve gelenekleriyle yoğrulmalarının hızlanacağı ve asayiş bozabilecek hareketlerinde önüne geçilebileceği öngörülmüştür.²⁰⁹ Bu bağlamda, Dağıstan göçmenlerinden ve Veli Efendi takımından 57 hane ve 237 nüfus Denizli sancağında iskân olunmak üzere gönderilmiştir. Adı geçen hanelerden başka Zekeriya Efendi ve Hacı İbrahim Efendi ile Ali Efendi takımları dahi birlik olarak 250 hane ve 1000 nüfusu

²⁰⁵ Mehmet Yılmaz, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhâciri İskân Politikası, Osmanlı, c. 4, YTY, Ankara 1999, s.597-598.

²⁰⁶ BOA; A.MKT.MHM. 239/39 (H. 05 Rebiülevvel 1279 / M. 31 Ağustos 1862).

²⁰⁷ Habiçoğlu, a.g.e.,s.126.

²⁰⁸ Yılmaz, a.g.m., s. 595.

²⁰⁹ İbrahim Güler, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak “ İç Göçler”, Tarih Dergisi, (Prof. Dr. Fikret Isıltan Hatıra Sayısı), Sene 1995-2000, s.182.

geçkin kişi Denizli’de kış geçene kadar mahallelere ve köylere bölüştürölmüşür.²¹⁰ Göröldüğü üzere Osmanlı Hükümeti meydana gelebilecek olumsuzluklara karşı kendince önlem almıştır. Göçmen ulemanın toplu iskânına kendi kurallarınca izin vermemiştir.

Bunun yanında ulema bazen merkezi yönetimi zorlayacak derecede bir kalabalıkla gelmiştir. Bunlardan bir tanesi Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden ve hocalarından olan Dağıstani Abdürrahim Efendidir. 1848 senesinde ailesi ve etrafındakilerden müteşekkil 51 kişi ile Dersaadet’e gelmiştir. Kendisine diğerleri gibi yevmiye verilmesi ve uygun bir yere yerleştirilmek üzere müsait bir gemiyle Bursa’ya gönderilmesi kararlaştırılmışır.²¹¹

Osmanlı Devleti’ne gelen ulemanın durumuna bakıldığında, genel olarak göç edenlerin nüfusuna bakılmaksızın kalacak yer noktasında yardım edildiği ve mahalli yöneticilerin de büyük gayret gösterdiği görölmektedir.

Tablo 4: Dağıstan Ulemasına Barınmaları için Ayarlanan Yerler

Göçmenin İsim	Göçmenlerin Barınacağı Yer	Tarih ²¹²
Dağıstan Göçmenlerinden Hacı Fatıma Hatun	800 kuruş değerinde bir ev verilmiştir.	H. 8 Recep 1268 / M. 28 Nisan 1852
Dağıstan Ulema ve Meşaihinden Şeyh Seyyid Hacı Ali El Asker Efendi	Misafirhane ayarlanmıştır.	H. 16 Muharrem 1278 / M. 24 Temmuz 1861
Dağıstan göçmenlerinden Ahmet Efendi	Misafirhane ayarlanmıştır.	H. 5 Şevval 1282 / M. 21 Şubat 1866
Dağıstan göçmenlerinden Mehmet Efendi	Misafirhane ayarlanmıştır.	H. 5 Şevval 1282 / M. 21 Şubat 1866
Dağıstan göçmenlerinden Esat Efendi	Misafirhane ayarlanmıştır.	H. 5 Şevval 1282 / M. 21 Şubat 1866

²¹⁰ BOA; A.MKT.UM. 452/61 (H. 22 Recep 1277 / M. 3 Şubat 1861).

²¹¹ BOA; A.MKT.MVL. 21/92 (H. 12 Muharrem 1266 / M. 28 Kasım 1849).

²¹² BOA; İ.MVL.238/8448; A.MKT.NZD. 359/55; MVL 491/46; BEO. 196/014681/001; A.MKT.MVL. 21/92 .

Dağıstan göçmenlerinden Ali Efendi	Misafirhane ayarlanmıştır.	H. 5 Şevval 1282 / M. 21 Şubat 1866
Eniszade Sait Efendi	Ev tahsis edilmiştir.	H. 22 Şevval 1310 / M. 9 Mayıs 1893
Hacı Abdürrahim Efendi	Bursa’da kalacak uygun bir yer ayarlanmıştır.	H. 12 Muharrem 1266 / M. 28 Kasım 1849

1.3. Misafirlik Süresinin Uzatılması

Osmanlı Devleti, ülkesine kabul ettiği göçmenlerin iskânlarını imkânları ölçüsünde sağlamaya çalışmış, yerleşimi sağlanan göçmenler üretici konuma geçinceye kadar her türlü yardımı yapmıştır. Göç edenlere iâşe verilmiş, kalacak yer problemi olanlar için ev ayarlanmış, tarımla uğraşanlara araç gereç, öküz ve tarla, ticaret ehline de kredi verilmiştir.²¹³

İskânlarda gerçekleşen yardımlar ve iskân metotları her zaman aynı olmamıştır. Göçmenlerden ilk gelenlerin sayılarının az olması devletin yaptığı yardımlarda cömert davranmasını sağlamıştır. Daha sonra gelenlerin ise, sayıları fazla olmakla birlikte, mülkünü satıp gelenlerden başka hepsi perişan durumdadır. Hususiyetle de Kafkasya’dan gelenlerin durumu kötüdür. Peş peşe ve yoğun bir şekilde gelen göçmenlere yapılacak yardımlar, hazine için büyük bir maliyet anlamına gelmektedir. Öncelikli olarak daimi olmayan iskân yerlerine misafir olarak yerleştirilen göçmenler asıl ikametgâhlarına gönderilene kadar sıkıntı çekmiştir. Göçmenlere yetkililerin yanı sıra yerli halk da yardım etmek için çaba göstermiştir. Resmi binalar, kullanılmayan evler ve bunların da yetersiz kaldığı noktada ahalinin evlerinde misafir edilen göçmenlerin sıkıntılarını devlet ve halk müşterek bir şekilde sarmaya çalışmıştır.²¹⁴

Osmanlı Devleti’ne gerçekleşen yoğun göçler sonucu ortaya çıkan ve öncelikli sıkıntılardan olan iskân problemi geçici olarak misafirlik metoduyla halledilmeye çalışılmıştır. Yalnız misafirlik müddeti belli bir zaman dilimini

²¹³ Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yay. Trabzon 2006, s. 377.

²¹⁴ Erdal Taşbaş, Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhâcirin-i İslamiye Komisyonu, (basılmamış yüksek lisans tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2011, s.210.

kapsadığı için süre bitiminde kayda değer bir mazeretle idareye başvurup yenilemek gerekmiştir. Bu mazeretler ise kişiden kişiye değişmektedir. Mesela; Dağıstan ulemasından Seyit Ali Asker Efendi'nin misafirlik süresi bitmiş olmasına rağmen kendisinin işleri henüz tamamlanmadığından misafirlik süresinin 2 ay daha uzatılması hususunu idareye bildirmiştir.²¹⁵ İdarede Seyit Ali Asker Efendi'nin mazeretini geçerli kabul ederek Maliye Nezareti'ne sürenin iki ay daha uzatılmasını emretmiştir.²¹⁶ Bunun yanında Şeki ahalisinden olup 6 kişiden oluşan yardımcılıyla İstanbul'a geldiğinde Haşım Ağazade Ahmet Bey'in evine misafir olarak verilmiş olan Şeyh Resul Efendi'nin padişaha arz olunan işleri henüz bitmediğinden o da misafirlik süresinin 2 ay daha uzatılmasını istemiştir. Meclis tarafından mağduriyeti tasdik olunan Şeyh Resul Efendi ve yanındaki 6 yardımcısının misafirlik sürelerinin 2 ay daha uzatılması Maliye nezaretine bildirilmiştir.²¹⁷

Diğer bir taraftan göçmen ulema, Osmanlı Devleti'ne ailelerini daha sonra getirmek kaydıyla geliyor ve önce yerleşecekleri yerde gereken işlemleri hallediyorlardı. Bu süre içerisinde de misafirhaneleri kullanıyorlardı. İşlerinin bitmemesi durumunda da misafirlik sürelerinin uzatılmasını talep ediyorlardı. Buna benzer bir olayı Dağıstan göçmenlerinden Hacı Mehmet Asım Efendi'nin yaşadığı hadisede görmekteyiz. İstanbul'a gelerek Aksaray misafirhanesinde ikamet etmekte ise de misafirlik süresi sona ermiş, yalnız ailesini yanına aldirmek için gereken işlemlerin bitmemesi nedeniyle misafirlik süresinin bir miktar daha uzatılmasını talep etmiştir.²¹⁸ Bir diğer örnekte ise, Seyit Hamza Efendi'nin yaşadığı mağduriyete rastlanmaktadır. Hamza Efendi, ailesini getirmek için bir sene önce İstanbul'a gelip bir ev isteğinde bulunmuş ve geçici olarak misafirhane müdürü Ahmet Bey'in hanesine yerleştirilmiştir. Yalnız kendisine halen talep ettiği ev verilmediğinden ve misafirlik süresinin de dolmak üzere olmasından dolayı sürenin 2 ay daha uzatılmasını istemiştir.²¹⁹ Yine geçici olarak Mehmet Bey'in evine misafir verilmiş olan

²¹⁵ BOA; A.MKT.NZD. 389/32 (H. 29 Cemaziyelahir 278 / M. 1 Ocak 1862).

²¹⁶ BOA; A.MKT.NZD. 385/31 (H. 29 Cemaziyelahir 278 / M. 1 Ocak 1862).

²¹⁷ BOA; A.MKT.NZD. 223/97 (H. 06 Şevval 1273 / M. 9 Mayıs 1859).

²¹⁸ BOA; A.MKT.NZD. 385/31 (H. 13 Cemaziyelahir 1278/ M. 16 Aralık 1861).

²¹⁹ BOA; A.MKT.NZD. 272/32 (H. 15 Cemaziyellevvel 1275 / M. 21 Aralık 1858); MVL. 807/97(H. 7 Şevval 1274/M.21 Mayıs 1858); A.MKT. MVL. 98/85 (H. 6 Zilhicce 1274/M. 18 Temmuz 1858).

Hacı Hamza Efendi'nin ve yanındaki beş âlimin, misafirlik süreleri dolduğundan uzatılması konusunda istekte bulunmuşlardır.²²⁰

Osmanlı Hükümeti misafirlik sürelerinin uzatılması konusunda verilen arzuhalleri genel olarak kabul etmiştir. Bu açıdan zaten çeşitli zorluklarla mücadele eden göçmenlerin yeni bir zorluk yaşamalarını da istememiştir.

Dağıstan'dan gelen ulemaya ve beraberindekilere hem misafirhane hem de yevmiye verilmektedir. Mesela; Dağıstan ahalisinden olup Dersaadet'e gelmiş olan Mir-i ümeradan izzetli Hacı Halil Paşa, Şah Pilnek ve kâtibi Abdül Kadir Efendi ile 7 nefer tebaası ve at bakıcısı bir kişi Ahmet Bey'in hanesine misafir verilmiş, Temmuz ayının 11. gününden itibaren 2 ay süreyle 180 kuruş yevmiye verilmesi mecliste uygun görülmüş ve gereğinin yapılması için Maliye Nezareti'ne emir verilmiştir.²²¹

Hz. Muhammed'in soyundan olduklarını iddia eden bir grup Dağıstanlı âlim ve şeyhlerin bazı isteklerde bulunduklarını kayıtlardan anlamaktayız. Bunlardan Ahmet Efendi, Mehmet Efendi, Efat Efendi ve Ali Efendi verdikleri dilekçede kendilerinin Dağıstan âlim ve şeyhlerinden ve Efendimizin soyundan olduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca Ramazan ayı sebebiyle orada bulunduklarını ve yoksulluk çektiklerini, bu yüzden kendileri gibi olan ulemaya daha öne yapıldığı gibi, işleri bitene kadar misafirhaneye yerleştirilmek istediklerini bildirmişlerdir.²²²

Tablo 5: Dağıstan Ulemasının Misafirlik Sürelerinin Uzatılması

Göçmen ismi	Misafirlik süresinin uzatılma nedeni	Misafirliğin uzatılma süresi	Tarih²²³
Dağıstan Ulemasından Seyit	Hariciye ile olan işleri	2 ay	H. 29 Cemaziyülevvel 1278 / M. 1 Ocak 1862

²²⁰ BOA; MVL. 321/37(H. 24 Cemaziyelahir 1274 / M. 9 Şubat 1858).

²²¹ BOA; A.MKT. NZD. 199/56(H.4.Rebiülevvel 1273/M.2 Kasım 1856).

²²² BOA; MVL. 491/46(H.5 Şevval 1282/M.21 Şubat 1866).

²²³ BOA; A.MKT.NZD. 389/32; A.MKT.NZD. 385/31; A.MKT.NZD. 281/42; A.MKT.NZD. 223/97; A.MKT.MHM. 237/27; MVL. 875/19; A.MKT.NZD. 272/32.

Ali Asker Efendi	bitmediğinden		
Dağıstan göçmenlerinden Hacı Mehmet Asım Efendi		2 ay	H. 3 Cemaziyelahir 1278 / M. 6 Aralık 1861
Dağıstan göçmenlerinden Seyit Hamza Efendi		2 ay	H. 9 Şevval 1275 / M. 12 Mayıs 1859
Şeyh Resul Efendi ile ailesi		2 ay	H. 6 Şevval 1273 / M. 30 Mayıs 1857
Dağıstan göçmenlerinden Halil paşa		2 ay	H. 6 Şevval 1273 / M. 30 Mayıs 1857
Şeyh Resul Efendi	İşleri henüz bitmediğinden	2 ay	H. 6 Şevval 1273 / M. 30 Mayıs 1857
Şeyh Abdürresul Efendi		2 ay	H. 1 Rebiulahir 1278 / M. 6 Ekim 1861
Dağıstan göçmenlerinden Mehmet Efendi		2 ay	H. 1 Rebiulahir 1278 / M. 6 Ekim 1861
Dağıstan ahalisinden Ali Efendi	Verdiği dilekçenin cevabı hala gelmediğinden	2 ay	H. 15 Rebiulahir 1283 / M. 27 Ağustos 1866
Dağıstan göçmenlerinden Seyit Hamza Efendi	Ailesi hala gelemediğinden ve bir ev verilmemiş olduğundan	2 ay	H. 15 Cemaziyevvel 1275 / M. 21 Aralık 1858

2.VERGİ MUAFİYETİ VE KAYRILMA

Muhacir ulemaya yapılan yardımlardan bir diğeri de vergi muafiyetidir. Vergi muafiyeti Osmanlı Devleti'ne sığınan göçmenlere uygulanan ayrıcalıklardan biridir. 1856 senesinde gelen muhacirlere sağlanan bu yardımın kendilerini toparlayıncaya kadar verilmesi kararlaştırılmıştır. Göçmenler Osmanlı Devleti'ne geldikleri andan itibaren muafiyet sürelerini içeren bir belge verilmiştir.²²⁴ Mesela; Dağıstan ulemasından ve Hz. Osman (r.a) sülalesinden olan Şeyh Yahya ve Zekeriya Efendiler Osmanlı Devleti'ne gelerek Amasya'ya yerleşmişlerdir. Ecdatlarından dolayı İran şahları ve Rusya hükümdarları tarafından bazı vergilerden muaf tutulduklarını bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nden de bu konuda aynı duyarlılığı göstermesini talep etmişlerdir.²²⁵ Ulemanın bu talebine olumlu yanıt verilmiş ve kendileri seyyitlerden oldukları için vergiden ve üç çift öşürden muaf tutulmalarına karar verilmiştir.²²⁶

Bunun yanında Dağıstan Uleması hükümet tarafından korunup kollanmaktadır. Ayrıca gittikleri yerlerde hükümetçe bu insanlara referans olunmaktadır. Onların sıkıntı çekmemeleri ve hürmet görmeleri için özel alaka gösterilmiştir. Mesela, Dağıstan ulemasından olan Şeyh Ahmet ve Hacı Baba Efendilerin Hicaz yolculuğu burada geçen duruma örnek teşkil etmektedir. Öyle ki; peygambere komşuluk niyetiyle Hicaz tarafına gitmiş olan Şeyh Ahmet ve Hacı Baba'nın, Şeyh ve ulemadan olmaları nedeniyle oradaki işlerinde kolaylık sağlanması ve hürmet gösterilmesi konusunda ilgili makama yazı yazılmıştır.²²⁷ Diğer bir örnekte de görüldüğü üzere; Hacı Abdülhamit Efendi Samsun Çarşamba ve Amasya taraflarında imamlık veya vaizlik yapmak istediğini belirten arzuhalde buralara gittiğinde, kendisine yardım ve hürmet edilmesi için padişah'tan bir tavsiiyename yazmasını talep etmiştir.²²⁸

Nakşibendi Tarikatı Şeyhlerinden ve Harem Melekleri Hizmetçisi Dağıstani Hacı Mehmet Raşid Efendi ulemadan olması nedeniyle ayrı bir hürmet görmüştür. Hükümet bu kişinin gittiği yerde korunması, ona yardımcı olunması ve hürmet

²²⁴ Saydam, a.g.e., s.167.

²²⁵ BOA; İ.MVL. 553/24812(H.28 Zilhicce 1282 / M. 14 Mayıs 1866).

²²⁶ BOA; İ.MVL. 553/24812(H. 5 Muharrem 1283 / M. 20 Mayıs 1866).

²²⁷ BOA; MVL. 883/60 (H.24/Şevval 1284/ M. 18 Şubat 1868).

²²⁸ BOA; A. DVN. 47/66 (H. 11 Recep 1265/ M. 2 Haziran 1849).

edilmesi konusunda gereğinin yapılması için, Harem-i Şerif müdürüne bir yazı yazmış ve gereğinin yapılmasını istemiştir.²²⁹ Bunun yanında Osmanlı Devleti ulemaya bu ayrıcalıkları tanırken ailesini de unutmamıştır. Mesela, Dağıstan âlimlerinden olup bundan önce Hicaz tarafına hicret etmiş olan Hasan Efendi'nin İstanbul'a gelen eşi Zeynep Hatun ile kâtibi İsmail Efendi peygambere komşuluk niyetiyle Hicaz tarafına gitmişlerdir. Hükümet bu kişilerin sıkıntı çekmemeleri ve hürmet görmeleri için Mısır ve Cidde valileriyle Şeyh'ul Haram Canib-i Nebevi'ye yazı yazarak ilgili memurların haberdar edilmesini istemiştir.²³⁰ Ayrıca Dağıstan ulemasından ve Nakşibendi Tarikatı Şeyhlerinden Hacı Mustafa Efendi'nin Beytü'l-Haram'ı ziyaret etme niyetiyle Hicaz'a gitmesi idareyi harekete geçirmiştir. Gerekli hürmetin ve alakanın gösterilmesi Mısır Valiliğine bildirilmiştir.²³¹

Ulema yalnız sivil hayatta değil ordu içerisindeki görevlendirilmelerde de diğer neferlerden farklı muamele görmüştür. Mesela, Dağıstan'dan Osmanlı Devleti'ne gelip Anadolu Ordusu Hümayununda görevlendirilen ulemadan 13 neferin görevleri sona erdiğinde bu kişiler diğer neferlere sağlanmayan bazı ayrıcalıklara sahip olmuşlardır. Her birine derece ve hallerine göre en az 100 kuruş maaş verilmesine karar verilmiş bunun dışında liyakatlerine göre uygun olanlara ordu içinde çavuşluk ve yüzbaşılık rütbesi verilmesi kararlaştırılmıştır.²³²

Bunların dışında Osmanlı Devleti Kafkasya ve Dağıstan için büyük önemi olan Şeyh Şamil ve ailesine diğer göçmen ulemadan farklı olarak ayrı bir ilgi göstermiştir. Dağıstanlı İmam Şamil hac görevini yerine getirdikten sonra misafir olarak kalacak yer temininde kendisine cömert davranılmıştır. Öyle ki kalacak yer olarak kendi beğendiği konak ayarlanmıştır. Bunun yanında misafirlik süresi boyunca 22500 kuruş maaş ve yol masrafları için 100 bin kuruşluk harçlık verilmiştir.²³³ Bu miktar muhacir ulemaya verilenden oldukça yüksektir.

²²⁹ BOA; A.MKT.UM. 343/76 (H. 9 Recep 1275/ M. 12 Şubat 1859); A.MKT.UM. 467/58 (H. 13 Şevval 1277/ M. 24 Nisan 1861).

²³⁰ BOA; A.MKT.UM. 467/58 (H. 13 Şevval 1277/ M. 24 Nisan 1861).

²³¹ BOA; A.MKT.NZD. 282/31 (H. 26 Şevval 1275/ M. 29 Mayıs 1859).

²³² BOA; İ.MVL. 403/ 17498(H. 1 Safer 1275/ M. 20 Eylül 1858).

²³³ BOA; İ.DH. 605/42163(H. 14 Şevval 1286/M. 17 Ocak 1870).

Tablo 6: Dağıstan Ulemasının Kayrılması²³⁴

Şeyh Ahmet Efendi ve Hacı Baba Efendi.	Hicaz'a gittiklerinde oradaki âlimlerin yararlandığı haklardan(vapur bileti- yol parası) yararlanılmasına karar verilmiştir.	(H. 24 Şevval 1284 / M. 18 Şubat 1868)
Osman Mehmet Hamdi Efendi.	İzmir Valisi tarafından Manisa'da kayrılması şeklinde emir verilmiştir.	(H. 13 Şaban 1273 / M. 8 Nisan 1857)
Nakşibendi Tarikatı şeyhlerinden Dağıstani Hacı Mehmet Raşit Efendi.	Harem-i Şerif'te korunması, yardımcı olunulması ve hürmet edilmesi kararlaştırılmıştır.	(H. 9 Recep 1275 / M. 12 Şubat 1859)
Şeyh Şamil Efendi'ye tabi olan Mehmet ve Ali ve Hacı Mehmet Efendi.	Hac görevlerinde sıkıntılara yardım edilmiş, hürmet gösterilmiş ve bütün görevliler yardımcı olmaları konusunda tembihlenmiştir.	(H. 11 Şevval 1277 / M. 22 Nisan 1861)

3.ASAYİŞ

Rus işgalinden kaçıp Osmanlı Devletine sığınan Kafkas halkı daha önceki yaşam koşullarını Osmanlı Devleti'nde de devam ettirmek istemiş fakat bu durum bazı sıkıntılara neden olmuştur.²³⁵ Silah kullanmaya alışık olan Kafkas Halkları, Osmanlı Devleti'nde sadece askerlerin silah kullanmasına, halkın silahsız dolaşmasına uyum sağlayamamış ve her yerde silahlı dolaşıp bazen de kullanmışlardır.²³⁶ Fakat halkın silah kullanması Osmanlı Devleti'nde suç sayılmaktadır.²³⁷ Bu durum olumlu yönde kullanılmış ve silahlı göçmenler

²³⁴ BOA;MVL. 883/60; A.MKT.NZD. 219/94; A.MKT.UM 343/76; A.MKT.UM. 466/ 75.

²³⁵ Ömer Karataş, 19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar: Uzunyayla Örneği, Karadeniz Araştırmaları, S.36, Kış 2013, s.85.

²³⁶ Ömer Karataş, 19.Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Göçmenlerin İskanı, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/2, Kış 2012, s. 375.

²³⁷ Ömer Karataş, a.g.m., s.85.

askeri alanda değerlendirilmiştir. Dağıstan göçmenlerinden Şeyh Süleymanzade Efendi'nin yazdığı dilekçeden öğrendiğimize göre kendisine çavuşluk rütbesi verilmiştir. Fakat her kurumda olduğu gibi burada da karışıklıklar ve kayırmaların baş gösterdiği Şeyh Süleymanzade Efendi'nin “Bana şimdilik çavuş olduğum 15-20 güne kadar Mirlivalık verileceği söylendiği halde verilmemiş ve bana haksızlık edilmiştir” ifadelerinden anlaşılmaktadır.²³⁸

Devletin tüm uğraşlarına rağmen, iskânı tamamlanan bazı göçmenlerin, bir süre sonra ülke sınırları içinde başka yerlere yerleşmeyi talep etmeleri sıkça rastlanan bir durum olmuştur. Bu durum çoğunlukla bölgeye uyum sağlayamamaları ya da yakınlarının bulunduğu sair mahallere gitme arzusundan kaynaklanmaktadır.²³⁹

Göçmenleri yerleştirme işlemlerinde meydana gelen aksaklıklarda bazı göçmenlerin kanunsuz işlere bulaşmalarının payı büyüktür. İskân bölgelerinde yeni bir hayat kurmakta zorlanan göçmenlerden bir kısmı geçinebilmek için hırsızlık ve eşkıyalık gibi yollara başvurmuştur.²⁴⁰ Örneğin 1901 yılında Dağıstan'dan Amasya'ya göç eden Hacı Hüseyin Ağazade Mustafa Ağa'nın 1912 yılından beri mahpus bulunduğunu, devletten affını istemek amacıyla yazdığı dilekçeden öğrenmekteyiz.²⁴¹ Bir başka örnekte görüldüğü üzere; Mekke-i Mükerrreme müderrislerinden Dağıstanlı Hafız Ömer Efendi ailesiyle birlikte Mekke'ye giderken Dersaadet gümrüğünde yapılan arama sonucunda eşyası içerisinde suç teşkil edecek bazı materyallere rastlanmıştır. Bunlar; 5 adet köhne kılıncı, 17 adet ağızdan dolar tabanca, 1 adet ağızdan dolar tüfek ve namluları, 3 adet filinta olarak adlandırılan küçük tüfek, 138 adet buksar adlı kimyevi silah, 3 adet martin ve 60 adet fişekten ibarettir. Dersaadet gümrüğü

²³⁸ BOA; DH.MKT. 103/8 (H. 25 Muharrem 1285 / M. 18 Mayıs 1868).

²³⁹ Diğer bir sorun İngiltere'nin, Kafkas göçmenlerin Ruslara karşı kullanılması yönündeki teşvikidir. Bu nedenle Kafkas göçmenleri, Rumeli taraflarında sınır güvenliği açısından toplu halde; Anadolu'da ise yeni bir güç unsuru oluşturmamaları için dağınık vaziyette yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçteki sorunların temel sebeplerinden biri de, göçmenlerin yüzyıllardır alıştıkları kabile yaşamının, devletin merkeziyetçi yapısı ile zıtlık oluşturmasıdır. Daha önce memleketlerinde olduğu gibi burada da kabileler halinde yaşamaları istenmemekte; mahalli idarelere karışık olarak yerleştirilmeleri emredilmektedir. Ancak göçmenlerin alıştıkları yaşam şekliinden taviz vermemeleri beklenen bir tavidir. Ferhat Berber, 19.Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler, Karadeniz Araştırmaları, S.31, Güz 2011, s.24-25.

²⁴⁰ Berber, a.g.m. s.26.

²⁴¹ BOA; İ.DH. 958/75760 (H. 8 Şevval 1302 / M. 21 Temmuz 1885).

İskeleler Müdürü Mehmet Efendi tarafından tutuklanarak üzerindeki suç eşyaları da rehin alınmıştır.²⁴²

Bunun dışında iskân memurlarının yolsuzluklarına da rastlamaktayız. Karahanzade evlatlarından olan Şeyh Hacı Süleyman Efendi'nin çocukları, yazdıkları dilekçede, babalarının göç ettikten sonra tutuklandığını ve bu sırada memurların evlerine gelip arama yaptığını, Şeyh Hacı Süleyman Efendi'ye ait evrakları alıp kaçan memurların 700 yıllık hanlık beratlarını da gasp ettiğini ve bu yüzden zarar ettiklerini bildirmişlerdir.²⁴³

Göç eden âlimlerden bazıları ise halkı kandırarak toplum içinde ön plana çıkmaya çalışmışlardır. Sivas'tan bildirilen bir hadiseye göre Sivas vilayetinin Yeni Han sancağında yaşayan Şeyh İsmail Efendi, Hızır (As.) ile görüştüğünü söylemekte ve keramet gösterdiğini iddia etmektedir. Ayrıca, Hızır (As.) vasıtasıyla kendisine emanet olarak saadet sakalı gönderilmiş olduğunu söylemiş ve bunun gibi kerametlerden bahsettiği duyulmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Sivas'a yazı yazarak bu kişi hakkında bilgi istemiştir. Yapılan araştırma sonucunda Dağıstanlı Şeyh İsmail Efendi'nin 3 sene önce Ehli Sünnete ait kuralları yayınladığı kitaptan dolayı Amasya'dan Harput'a gönderilen ve orada vefat eden Şirvanlı Sabık Hamza Efendi'nin takımından olduğu ve kendisinin iyi niyetli birisi olmadığı anlaşılmıştır. Kendisine inananların kısa bir sürede yanlışlarından dönerek bu kişinin gerçek yüzünü gördüğü rapor edilmiştir.²⁴⁴

Osmanlı Hükümeti'nin göçmenleri kabul ederken belli şartlara da baktığını görmekteyiz. Bu şartları taşımayanların devletlerarası ilişkilere zarar vereceği aşikârdır. Bu bağlamda Dağıstan'dan göç etmek isteyenlerin, belirlenen usullerle Osmanlı Devleti'ne gelmeleri istenmiştir. Bu durum dışında, yani kaçak yollarla göçmen kabul etmemek için yasal düzenleme yapılmıştır. Mesela; bundan bir buçuk sene önce müstear ismiyle, pasaportuyla kaçarak Dersaadet'e gelen Dağıstani Abdurrahman Hilmi ile iki sene önce pasaportsuz olarak firaren gelmiş olan Kırımlı Hüseyin Bin Yahya, Osmanlı devletine tabiiyetlerini istemiştir. Hariciye Nezareti'nden cevaben alınan

²⁴² BOA; Y.PRK. ASK. 24/ 1 (H.3 Zilkade 1301/ M. 25 Ağustos 1884).

²⁴³ BOA; DH.İD. 13-2/ 53 (H. 27 Muharrem 1331 / M. 6 Ocak 1913).

²⁴⁴ BOA; Y.PRK.UM. 11/101 (H. 30 Recep 304/ M. 23 Nisan 1887).

tezkerede bu kişiler kaçak yollarla geldiği için, iskânları muallak bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ne yerleşmek isteyen Müslüman göçmenlerin kanun gereği asıl tabiiyetleriyle ilişkisi kesmeleri gerekmektedir. Osmanlı vatandaşlığına kabullerini kapsayan mühür veya imzaları altında verecekleri arzuahallerin ekiyle Hariciye Nezareti'ne bildirilmesi istenmiştir. Ayrıca bu göçmenlere -bağlı oldukları devletlerce, vatandaşlıktan çıkarıldıkları takdirde- Osmanlı vatandaşlığı verileceği bildirilmiştir. Yerleştirme sürecinde iskân emirlerine bakılmak gerekeceğinden, Hariciye nezaretinin kayıt ve kabullerine bağli olarak Sicilli Nüfus Genel İdaresi ifadesiyle arz ve beyan kılınmıştır.²⁴⁵

Bunun yanında Osmanlı Devleti'ne sığınan göçmenlerin tabiiyetleriyle ilgili sıkıntılar da çıkmıştır. Öyle ki Osmanlı topraklarına ulaşmak için göçmenler kanun dışı yollara da başvurmuşlardır. Örneğin; sahte pasaportla kaçarak İstanbul'a gelen Dağıstani Abdurrahman Hilmi ile Kırımlı Hüseyin, Osmanlı Devletinden vatandaşlık hakkı istemişlerdir. Ancak göç ederken izledikleri yol sebebiyle tabiiyetleri muallâk bulunmuştur. Müslüman sığınmacılardan istenen vatandaşlık şartlarından biri olan bağli olduğu devletle ilişkisi kesme zarureti hatırlatılarak kendilerine olumsuz yönde cevap verilmiştir. Ancak şartları yerine getirmeleri durumunda yardımcı olunacağı bildirilmiş ve bu durumun ortadan kalkması için hükümet bizzat harekete geçmiştir.²⁴⁶

Bir diğer örnekte ise kız kaçırma hadisesi göze çarpmaktadır. Bursa'da bulunan Hacı Ali Hızır Beyin 8 yaşındaki kızı Zübeyde'yi kaçıran Dağıstani Nakşibendi tarikatından Hacı Ahmet Efendi ile damadı Nebi Efendi İstanbul'a kaçarken tutuklanmıştır. İdare, hadisenin neden gerçekleştiğinin bulunmasını, araştırılmasını istemiştir. Yapılan incelemeler sonucunda durum görüşülmüş ve Nebi Efendi getirtilerek defalarca sorgulanmış sonuçta durumun görüldüğü gibi olmadığı anlaşılmıştır. Zübeyde'nin aslında kaçırılmadığını, Nebi Efendi'nin Zübeyde'yi alıp kayınpederine götürdüğünü ve büyük ablasının İstanbul'a gelmesini istemediğinden dolayı şikâyet ettiği anlaşılmıştır. Bu yüzden oranın yetkililerince yakalanan Nebi Efendi nedense orada 5 buçuk ay tutuklu

²⁴⁵ BOA; DH. MKT. 959/54 (H.16 Rebiülevvel 1323/M.21 Mayıs 1905).

²⁴⁶ BOA; DH.MKT. 959/54 (H. 16 Rebiülevvel 1323/ M. 21 Mayıs 1905).

kalmıştır. Görüldüğü üzere suçsuzluğu anlaşılrsa da Nebi Efendi beş buçuk ay, boş yere hapis yatmaktan kurtulamamıştır.²⁴⁷

Osmanlı Hükümeti, Dağıstan ulemasından yanlış tutum ve söylemler içine girenleri başka bir yere göndermiştir. Mesela, Hoca Nasuh ve Dağıstanlı Hamdi Efendilerin fesat düşüncelerini açıklamaları nedeniyle durum ilgili yerlere iletilmiştir. Bu kişiler sorguya çekilerek, Bab-ı Vala'yı Seraskeri'de toplanan Meşveret Meclisinde mesele üzerine düşünülmüş e gerisi padişahın kararına bırakılmıştır. Padişah, mazbatadaki hükümleri kabul etmiş gereğinin yapılmasını emretmiştir.²⁴⁸

4.OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ DAĞISTAN ULEMASI VE FAALİYETLERİ

Dağıstan halkı Kafkas toplulukları içerisinde zekâları ve dirayetleri ile öne çıkan halklardandır. Eğitim konusunda sabırlı ve istekli olan Dağıstanlılar bu özellikleriyle adlarından söz ettirmektedirler.²⁴⁹

Osmanlı Devleti'ne göç ederek gelen Dağıstan ulemasından olan “*Mehmed Bin Musa Kunduki Avar bölgesindeki Kuduk köyünde doğmuş, Avamil-ül Curcaniye'ye yazdığı şerh ve başka eserleri ile tanınmış bir bilgindir. Türkiye'ye hicret ederek 1708(1120) tarihinde Halep'te vefat etmiştir. Ulemadan İbrahim Efendi(1748-1795) Dağıstan'dan hicretle Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiş ve 1748 (H.1162) de imtihanla Fatih Camii müderrisliğini kazanmıştır. Sırasıyla Halep, Şam ve Mekke kadılıklarına yükselmiştir. Kendisine 1794 (H.1209) de Anadolu Kadı askerliği tevcih edilmiş ise de yaşının ilerlediğini öne sürerek bu görevi reddetmiştir. 1795 (1295)'te vefat etmiştir.*”

Cemaleddin Gazikumuki(Dağıstan 1788- Türkiye 1869): “*Seyid Cemalettin Hüseyin el Kumuki Bin Abdurrahman Dağıstani (k.s.) Dağıstan'ın Gazi Kumuk şehrinin Kubu köyünde Hicri 1203 (M.1788) 16 Muharrem Pazar günü dünyaya geldi. Kafkasya'nın kurtuluş mücadelesine fiilen katılmış ve mücadelenin başından sonuna kadar İmam Şamil ile birlikte hareket etmiştir. Gazi Kumuk hanının özel kâatibi iken bu vazifeyi terk ederek Nakşibendî Tarikatı'na girmiş kısa bir zamanda,*

²⁴⁷ BOA; MVL. 676/59 (H. 18 Muharrem 281/ M. 23 Haziran 1864).

²⁴⁸ BOA; İ.MMS. 3/118(H.12 Rebiyülevvel 1271/ M.3 Aralık 1854).

²⁴⁹ Nazimi, a.g.e., s.51.

bilgisi ile şöhret bulmuştur. Seyyid Cemaleddin Kumuki Hazretlerinin “El Adabül Marziyye Fi Tarikatı Nakşibendiyye” adlı bir eseri vardır. İmam Şamil’in kayınpederi olan Cemaleddin Kumuki, İmam Şamil’in teslim olmasından sonra Türkiye’ye göç etmiştir. İstanbul’un Üsküdar semtine yerleşen Cemaleddin Kumuki’nin burada da birçok müridi olmuştur.”

Muhammed Medeni(Dağıstan 1896-Türkiye 1913): “Ebu Muhammed el Medeni bin Osman Dağıstanî (ks), Dağıstan’ın Temurhanşura vilayetine bağlı Gunib kazasının Kikunu köyünde Hicri 1251 (M.1830) yılında dünyaya geldi. Dağıstan’dan Hicri 1814 (M.1896) yılında Türkiye’ye göç ettiler. Hicri 1332 (M.1913) senesinde 3 Rebiülahir Pazar günü 81 yaşında iken vefat etti. Kabri kendileri tarafından kurulmuş ve Yalova’nın merkez köylerinden Güney (Reşadiye) köyündedir ve ziyarete açıktır. Turuku Aliye’ye ait “Ya Veledi” isimli bir eseri mevcuttur.”

Şeyh Şerafeddin Zeynelabidin (K.S.)(Dağıstan 1873- Türkiye 1936): “Ebul Fukara Şerafeddin Zeynelabidin İbni Abdürreşid Dağıstanî (k.s.) Dağıstan’ın Temirhanşura vilayetine bağlı Gunip kazasının Kikuni köyünde Hicri 1292 (M.1876) yılı Zilkade ayının 3.pazartesi gecesi dünyaya teşrif etmişlerdir ve Yalova’nın (Reşadiye) Güney köyünde Hicri 1355 (M.1936) Cemaziyelevvelinin 27. Pazar günü (16.8.1936) 63 yaşında oldukları halde irtihali dari beka buyurmuşlardır. Orta boylu ve buğday tenli sakalı şerifleri, önce siyah son zamanlarında beyaz pamuk gibi, gözleri mavi olup sesi yüksek davudi idi.”

Ömer Ziyâüddîn-i Dağıstânî (KS)(Dağıstan 1849-Türkiye 1920:. “Zübde-Tül-Buhari”nin müellif ve mütercimi Şeyh Ömer Ziyâüddin 1849 miladi (1266 hicri) senesinde Dağıstan’da “Koysu” kenarında “Çerkay”a bağlı “Miatlı” Köyü’nde doğmuştur. Babası, Avar ulemasından müderris Abdullah Efendi’dir. Ömer Ziyâüddin, uzunca boylu, beyaz yüzlü, aksakallı, vakur ve son derece cömerttir. Ana dili Avarcadan başka Arapça, Farsça, Rusça ve Türkçe bilirdi. Tahsil hayatında ilk hocası babasıdır. Doğduğunda Kafkasya’nın özgürlük savaşı İmam Şamil komutasında devam etmekteydi. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra ülkesinin özgürlük savaşına katılarak Şeyh Şamil’in oğlu Gazi Muhammet Paşa’nın maiyetinde Ruslara karşı mücadele etmiştir. O sıralar 20 yaşlarındadır. İmam Şamil’in Hicaz’a gitmesinden sonra binlerce Avar ailesi gibi Ömer Ziyaüddin de bir Dağıstan grubu ile Osmanlı Devleti’ne göç etmiş ve İstanbul’a yerleşmiştir. Kısa

zamanda İstanbul'daki ilim çevrelerini tanımış ve Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevi(KS)'ye intisab etmiştir. Aynı yıl Şeyhülislamlığa takdim ettiği "Tecvid'i Umumi" isimli eseriyle, taşra ruûsuna nail olmuş, 1921'de, İstanbul'da sonradan İlahiyat Fakültesine dönüşen "Darül Hilafe- Medresetül Mütahassisin"de "Mezhepler Arasındaki İhtilaflar" ve "Hadis İlmi" derslerini okutmuştur. Ömer Ziyâüddin Efendi Hazretleri, 1919 senesinde Gümüşhaneli Dergâhı şeyhlerinden İsmail Necati Efendi (K.S.)'nin vefatı üzerine Gümüşhanevî'nin üçüncü halifesi olarak postnişin olmuş, irşad görevini üstlenmiştir.

Eserlerinden bazıları:

-Avar Dilince Mevlid-i Şerif

- Avar Dilince Kısas-ı Embiya

- Fetavayi Ömeriyye

-Buhari Şeriften Sünen-i Ekval-i Nebeviyye'dir.

Hadis-i Şerif adedi 4541'dir."²⁵⁰

Halil Hamdi Paşa: "Dağıstanlıdır göçüp İstanbul'a gelerek bazı işlerde bulunduktan sonra Yenbul-bahr muhafızlığında pek çok seneler bulunmuştur. Nakşibendi olduğundan 50 sene kadar Mekke'de oturarak şeyhlik eylemiş cemaziyelahir 1313 (Kasım-Aralık 1895) 97 yaşında orada vefat eylemiştir."²⁵¹

Muhyiddin Mehmet Efendi (Hocaşade) : "Dağıstanlıdır. Müderris olup Şehzadelere muallimliği sayesinde mevleviyetten Anadolu payesine süratle yükseldi. Şevval 1291 de (Kasım 1874) Rumeli payesi aldı. Rumeli Kazaskerliği'ni de alarak reisul ulema oldu 19 Recep 1309 da (18 Şubat 1892) bir seneden fazla felçli kalarak vefat eyledi."²⁵²

Hacı Muhammed Es-Suguri: Dağıstanlı Es-Suguri Arapçada, Arap şiirinde ve Arap edebiyatında nam yapmış âlimlerin başında gelir. Es- Suguri, Şeyh Şamil'i müdafaa eden kasideler icra etmiştir. Hatta bu kasideler Dağıstan âlimleri arasında çok meşhur olmuştur. İslamiyetperver olarak bilinen Hacı Muhammed Es-Suguri Şamil'in ölümünden sonra Rusya hükümet idaresinde kalmayıp Türkiye'ye göç

²⁵⁰ Cafer Barlas, Hicretteki Dağıstan, Bayrak Yayıncılık Matbaacılık, Yalova 2010,s.19-53.

²⁵¹ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, C.2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.578.

²⁵² Süreyya, a.g.e., C.4, s.1109.

etmiştir. O dönemdeki Kars muhafızları tarafından hürmet ve saygı görmüştür. Türkiye'ye göç ettikten sonra Dağıstan'da bulunan ailesini getirtmek için çok caba sarf etse de başarıya ulaşamamıştır. Kendisi ailesi ve kardeşlerinden ayrı yaşamak zorunda kalmıştır.²⁵³

Attay Hacı Ömer Oğlu: Lak kazasının merkezinden olan Gazi Kumuk kasabasındandır. İlmini Sugraklı Şeytan Abdullah ile Mehdi Muhammet Efendilerden almıştır. Hesab, hendese, cebir, hey'et, ilmü'l miykat, ilmü'l kelim, mantık, felsefe gibi fenleri çok iyi derecede bilmektedir. Bu fenlerle ilgili de birçok yazı kaleme almıştır. Hürriyet yanlısı fikirlere sahip olan Attar Hacı, Rusya hükümetiyle geçinemeyerek Türkiye'ye göç etmiştir. 1878 senesinde ise Halep'te hayatını yitirmiştir.²⁵⁴

Büyük Hasan Efendi: Hasan Efendi Gunib kazasının Kudali adlı kentindendir. Hesab, hendese, hey'et, ilmü'l miyak ilimlerinde Dağıstan âlimlerinin en meşhurlarındandır. Ulum-ı diniyye ve arabîyyelerden de büyük ölçüde anlamaktadır. Peygamber Efendimizin katıldığı savaşlarla ilgili bir tarih kitabı yazmıştır. Hürriyeti savunan fikirleri vardır. Ve bunları serbest bir şekilde ifade eder. Hasan Efendi Mekke yolculuğu esnasında Suriye dolaylarında vefat etmiştir. Vefat tarihi belli değildir.²⁵⁵

İsmail Kür Demir-i Şirvani (1782 – 1847): İsmail Kür Demir-i Şirvani Hazretleri, Dağıstan'ın Şirvan şehrinin Kür Emir Köyü'nde 1783 yılında dünyaya gelmiştir. Ayrıca kendisi Hz. Hüseyin Efendimizin torunlarındandır yani seyyiddir. Bunun dışında İmam Şamil'in arkadaşı ve hocasıdır. Halidi-i Bağdadi hazretlerinin de Azerbaycan halifesidir.²⁵⁶

Muhammed Medeni (1830 Dağıstan- 1913 Türkiye): Ebu Muhammed el Medeni bin Osman Dağıstanî Efendi 1830 yılında Dağıstan'da doğmuş ve 1913 yılında Türkiye'de vefat etmiştir. Şeyh Şerafeddin Hazretlerinin dayısı ve kayınpederidir. Ayrıca Nakşibendi kolundan gelen Mürşid-i Kâmilidir.²⁵⁷

²⁵³ Ali Kayayev, Teracim-i Ulama-yı Dağıstan (Dağıstan Bilginleri Biyografileri), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.71.

²⁵⁴ Kayayev, a.g.e., s.112-113.

²⁵⁵ Kayayev, a.g.e., s.127.

²⁵⁶ Cafer Barlas, İmam Şamil ve Hicretteki Dağıstan, Yeni Türkiye, S.79, 2015, s.200.

²⁵⁷ Barlas, İmam Şamil..., s.200.

Şeyh Şerafeddin Zeynelabidin (Dağıstan 1873 – Türkiye 1936): Ebul Fukara Şerafeddin Zeynelabidin İbni Abdürreşid Dağıstani Dağıstan'ın Temirhanşura vilayeti Gunip Kazasının Kikuni köyünde 1876 yılında dünyaya gelmiştir. Yalova'nın (Reşadiye) Güney köyünde Miladi 1936 yılında 63 yaşında iken vefat etmiştir. Kabri Şerifi Yalova Güney (Reşadiye) köyündedir.²⁵⁸

Mehmed Zâhid Kotku (1897-1990): Mehmet Zahid Kotku'nun ailesi Dağıstanlı olup, Şirvân'a bağlı Nuha'dandır. Gümüşhânevî Dergâhı şeyhi Mustafa Feyzi Efendi'nin önde gelen talebelerindendir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son döneminde oldukça durgun bir hal alan tasavvufi hayata hareket getiren büyük bir âlimdir.²⁵⁹

Seyyid Hüseyin Bin Abdullah Dağıstani: Kendisinin Külliyyat-ül-fünûn fi ilm-il-usul ve Eseri Hayat-ül Hikmet adlı eserleri vardır. Dağıstan'dan hicret ederek İstanbul'a gelmiş ve burada 1812 yılında vefat etmiştir.²⁶⁰

Hüseyin İbni Abdullah Dağıstani (D.1749 – T.1860): Hüseyin İbni Abdullah Dağıstani hattatlık yapmaktadır. Dönemin Bosna valisi Fadıl Paşa'nın kendisine yazdırdığı Kur'an-ı Kerim Hünkâr Camiine vakfedilmiştir. Tek nüshası bulunan bu Kur'an-ı Kerim daha sonraları Sarayova Devlet Müzesinde muhafazaya alınmıştır ve halen ziyaret edilebilmektedir. Bu eser, Kur'an-ı Kerim'i yedi kıraat ilmine göre öğrenmek ve okumak isteyenler için baş örnek olmuştur. Daha sonra Sarayova İlahiyat Fakültesi Öğretim görevlilerinden Hafız Fadil Fazlıç bu elyazma Kur'an üzerine doktora çalışması yapmıştır.²⁶¹

Ömer Hulusi Efendi: 1857 yılında Dağıstan'nın Hidat Köyü'nde doğmuştur. İlk tahsilini Arapça olarak Dağıstan'da yaptıktan sonra Türkiye'ye hicret etmiş ve İstanbul'a yerleşmiştir. Buraya geldikten sonra 1918 yılında Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Şeyhülislamlığa atanmıştır. Sonrasında ise Salih Paşa Kabinesi'nde

²⁵⁸ Barlas, İmam Şamil..., s.201.

²⁵⁹ Barlas, İmam Şamil..., s.201.

²⁶⁰ Barlas, İmam Şamil... s.201.

²⁶¹ Barlas, İmam Şamil... s.202.

Evkaf Nazırlığı yapmıştır. Kendisini Milli Mücadele döneminde de görmekteyiz. Milli Mücadeleye karşı şiddet kullanılmasına karşı olduğundan İşgal Kuvvetleri'nin isteklerine rağmen Kuvayı Milliye'yi kınamayı reddederek Salih Paşa ile beraber hükümetten ayrılmıştır.²⁶²

5.DAĞISTAN ULEMASININ OSMANLI DEVLETİ'NDE ALDIĞI GÖREVLER

5.1 Orduda Görevlendirilenler

Dağıstan uleması Osmanlı Devleti'ne hicret ettikten sonra genel beklentinin ötesinde farklı vazifelere de getirilmiştir. Devlet bu kişilerden askeri sahada da yararlanmış ve orduda genel olarak yüzbaşılık ve çavuşluk rütbesi vermiştir. Kırım savaşı esnasında, Osmanlı Devleti Rusya ile olan mücadelesinde Dağıstan'dan gelen halktan, ulema ve şeyhlerden tecrübesi ve liyakati olan kişileri orduda belli vazifelere getirmiştir. Bunlardan 11'i ulemadan olup savaş bittikten sonra bu kişilerin tayinatı kesilerek maaş verilmeye devam edilmiştir. Alınan karara göre bundan sonraki maaşları ikamet ettikleri mahallerden verilmiştir.²⁶³ Anadolu Ordusunda görevli olan ulema ve talebelerin isimleri, aldıkları maaş ve görevleri bitiminde ikamet edecekleri yerleri gösteren tablo 7 aşağıdadır.

Tablo 7: Anadolu Ordu-yu Hümayunu'nda Görev Alan Dağıstan Uleması²⁶⁴

İSİM	MAAŞ	İKAMET EDECEĞİ YER
Ulemadan Hasan Efendi bin Mahmut Efendi	600	Erzurum
Hacı Hamza Efendi bin Seyyit Paşa	500	
Ulemadan Ahmet Hamdi Efendi bin Hacı Abdullah	500	Erzincan

²⁶² Barlas, İmam Şamil... s.199.

²⁶³ BOA; A.MKT. MHM. 120/ 97 (H.11 Rebiülahir 1274/M. 29 Kasım 1857).

²⁶⁴ BOA; İ.MVL. 403/ 17498 (H. 11 Safer 1275/ M. 20 Eylül 1858).

Efendi		
Ulemadan Hacı Süleyman Efendi bin Hacı Mehmet Efendi	400	Erzurum
Ulemadan Hacı İsmail Efendi bin Sufi Efendi	400	Dersaadet
Ulemadan Hacı Mahmut Efendi bin Yusuf Efendi	200	Erzurum
Ulemadan Ömer Efendi bin Ali Efendi	200	Erzurum
Ulemadan Mehmet Efendi bin Abbakeş	100	Erzurum
Şeyh hacı Mustafa Efendi bin İsmail Efendi	100	Erzurum
Ulemadan Mehmet Efendi bin Mustafa Ali	100	Erzurum
Ulemadan İsmail Efendi bin Abdullah Efendi	100	Erzurum
Ulemadan Ali Efendi bin Ahmet Efendi	100	Erzurum
Ulemadan Mir Cafer Efendi bin Seyyit Cabbar Efendi	100	Dersaadet
Ulemadan Hacı Resul Efendi bin Hacı Mehmet Efendi	500 Tenzili 500 kalan 0	Dersaadet
Şeyh Hacı Baba Efendi bin Şeyh Ahmet Efendi	200	Dersaadet
Talebeden Nebi Efendi Bin Mustafa	100	Erzurum
Talebeden Muhibüddin Efendi Bin Mustafa	100	Erzurum

Talebeden Adıgüzel Efendi Bin Süleyman	100	Erzurum
Talebeden Abdürrahim Efendi Bin Ahmet	100	Erzurum

Ulemanın dâhil olduğu meslek grubunun sadece kendisini değil müritleri ve talebelerini de etkilediği görülmektedir. Örneğin, Batum ordusuna beraberindekilerle dâhil olan ulemadan Şeyh Sırrı ve Abdül Gafur Efendiler buradaki görevleri bittikten sonra devletten kendilerine maaş tahsis edilmesini ve Denizli'ye gidebilmek için harcırah verilmesini talep etmişlerdir. Kendilerinin bu istekleri karşılanmıştır.²⁶⁵ Yine Batum ordusunda görev yapan Nakşibendi Tarikatından Hüseyin Hüsnü Efendi'de maaş talebinde bulunmuş ve kendisine her ay düzenli ödenmek üzere maaş tahsis edilmiştir.²⁶⁶

5.2 Müderrislik yapanlar

- **Hasan Efendi:** Dağıstan'dan Erzurum'a eşi Havva Hanım ve kızı Fatıma Hanım ile göç etmiştir. Sultaniye medresesinde müderris olarak görev yapmıştır. Vazifesi sırasında 600-700 kuruş maaş almıştır. Kendisinin vefatından sonra geri kalan maaşı, devlet tarafından ailesine 150 kuruş olarak verilmeye devam etmiştir.²⁶⁷
- **Mehmet Ali Efendi:** Osmanlı Devleti'ne göç ettikten sonra müderris olarak vazifesini ifa etmiştir. Fakat nerede ve hangi medresede olduğu ile ilgili bir belgeye rastlanmamıştır. Kendisinin maddi durumunun çok iyi olmadığı bilinmekle beraber Hicaz ve Mekke taraflarına gideceği zamanlarda devlet tarafından kendisine yardım edilmiştir.²⁶⁸
- **Dağıstani Muhyiddin Efendi:** Osmanlı Devleti'nde müderris olarak görev yapmıştır. Huzur derslerine girmiştir. Hakkında daha ayrıntılı malumat yoktur.²⁶⁹

²⁶⁵ BOA; A.MKT. NZD. 123/89 (H.3 Rebiulahir 1271/ M. 26 Aralık 1856).

²⁶⁶ BOA; A.MKT.NZD. 148/75 (H. 28 Şaban 1271/M. 16 Mayıs 1855).

²⁶⁷ BOA; İ.DH. 1157/90470 (H. 27 Safer 1307/ M. 23 Ekim 1889).

²⁶⁸ BOA; A.MKT.UM. 194/2 (H. 15 Şaban 1271/ M. 3 Mayıs 1855).

²⁶⁹ BOA; HR.MKT. 75/89 (H. 3 Şaban 1270/ M. 1 Mayıs 1854).

- **Dağıstanlı Hasan Efendi:** Mekke-i Mükerrime’de Harem-i Şerif müderrislerindendir. Maddi sıkıntılarından dolayı devletten yardım istemiş ve ödeyemediği 1800 kuruşluk hane kirası karşılanmıştır.²⁷⁰
- **Hoca Hüseyin Efendi:** Dağıstan ulemasından olup müderris-i kiramdandır.²⁷¹
- **Eyüp Sabri Efendi:** 1889’dan beri Niğde’de ikamet etmiş ve burada müderrislik yapmıştır. Maddi sıkıntılar çekmiş ve devlet tarafından yardım edilmiştir.²⁷²
- **Dağıstanlı Mehmet Emin Efendi:** Trabzon’da Sinan Paşa Camii’nde müderrislik yapmıştır. Maaşı 400-500 kuruş arasındır.²⁷³
- **Dağıstanizade Muhiddin Efendi:** Fatih hocalarındandır. Liyakatinden dolayı rütbesi terfi ettirilmiş ve aldığı maaşa zam yapılmıştır.²⁷⁴
- **Dağıstani Ahmet Efendi:** Mekke-i Mükerrime’de inşa olunan Medrese-i Münife’de(büyük medresede) görev yapmıştır. Kendisi daha öncede burada ikamet etmesi nedeniyle bu göreve tayin olunmuştur.²⁷⁵
- **Mehmet Efendi:** Harem-i Şerif’te müderrislik yapmıştır.²⁷⁶
- **Dağıstanlı Müftüzade Abdurrahman Efendi:** Şam’daki Çakmakiye Medresesi Vakfı’nda müderrislik ve müdürlük yapmıştır.²⁷⁷
- **Mehmet Emin Efendi:** Trabzon’da Meydanı Şarki Medresesi müderrisliğini yürütmüştür. Çektiği maddi sıkıntılardan dolayı yardım istemişse de hazinece olumlu bir yanıt verilmemiştir. Yalnız ulemadan olması nedeniyle çözüm bulunmaya çalışılmıştır.²⁷⁸
- **Hafız Ömer Efendi:** Mekke-i Mükerrime müderrislerindendir. Ailesiyle Mekke’ye gidiş yolculuğunda İstanbul gümrüğünde oldukça yüklü miktarda kesici ve patlayıcı silahlarla yakalanmıştır. Eşyalarına el konulup Tophaneye getirilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁰ BOA; A.MKT. UM. 123/40 (H. 13 Rebiulahir 1269/ M. 24 Ocak 1853).

²⁷¹ BOA; A.MKT. NZD. 364/99 (H. 25 Safer 1278/ M. 1 Eylül 1861).

²⁷² BOA; BEO. 504/37775 (H. 27 Rebiulahir 1312/ M. 28 Ekim 1894).

²⁷³ BOA; BEO. 98/7292 (H. 9 Rebiulahir 1310/ M. 22 Ekim 1892).

²⁷⁴ BOA; A.MKT. NZD. 274/26 (H. 6 Cemaziyelahir 1275/ M. 11 Ocak 1859).

²⁷⁵ BOA; A.MKT.MHM. 196/67 (H. 16 Rebiulevvel 1277/ 2 Ekim 1860).

²⁷⁶ BOA; A.MKT. MHM. 82/52 (6 Cemaziyelahir 1272/ M.14 Ocak 1856).

²⁷⁷ BOA; A.MKT.MHM. 18/82 (H.30 Muharrem 1266/ M. 16 Aralık 1849).

²⁷⁸ BOA; DH.MKT. 1621/21 (H.2 Ramazan 1306/ M. 2 Mayıs 1889).

²⁷⁹ BOA; Y.PRK.ASK. 24/1 (H.3 Zilkade 1301/ M. 25 Ağustos 1884).

- **Hacı Mehmet Efendi:** Dağıstanlı müderrislerdendir. Nerde hocalık yaptığı bilinmemektedir. Yalnız Ramazan aylarında camilerde vaaz verdiği bilinmektedir. Örneğin bir ramazan vaazını Ustrumca Muradiye Camisinde vermiştir.²⁸⁰

5.3. Osmanlı Devleti'nde Görev Alan Dağıstan Ulemasının Çocukları

Hafız Abdurrahman Şükrü Efendi: Dağıstan ümera ve ulemasından Hoca Ali Efendizade Erzurum vilayeti muhasebe memurlarından Ömer Keşfi Efendi'nin oğludur. 1851 senesinde Dağıstan'ın Nimetabad kasabasında doğmuştur. Erzurum sibyan ve Amasya Rüştî mekteplerinde sırasıyla ders tahsil etmiştir. 11 Temmuz 1874 tarihinde mezun olmuştur. Türkçe okuyup yazar. Arapça ve Farsça da bilmektedir. 1874'de 23 yaşında Sivas vilayeti muhasebe kalemi yazı işlerine atanmıştır. Daha sonra sırasıyla Merzifon kazası tahrirat kitabetliği, vergi idaresi hizmeti, Mecitözü kazası müdüriyeti, kaymakamlık vekâleti, Sofa kazası mal müdürlüğü, Merzifon kazası mal müdüriyeti, Gümüşhacıköy mal müdürlüğü, Mecitözü kazası mal müdüriyeti, Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti Ziraat Heyeti-i Fenniyesi Muhasebe Masası Yazı İşleri görevlerini yürütmüştür.²⁸¹

Abdürrahim Hulusi Efendi: Dağıstan ulemasından Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. 1877 senesinde Dersaadet'te doğmuştur. Dar'ül-Arifte ve tıp mektebinde tahsil almıştır. 27 Temmuz 1875 tarihinde mezun olmuştur. 13 Mayıs 1885 de Tıbbiye diploması ve İlm-ü Meşayih diploması almıştır. Türkçe okuyup yazar. Arapça, Farsça ve Fransızca okuyup konuşabilir.

12 Mart 1876 tarihinde 100 kuruş maaşla Mulga Dar-ı Şura-yı Askeri Muhakemat Dairesine memur olarak atanmış ve sonrasında Seraskeri Topçu Dairesi Muhasebe Kalemi, Malatya Hastanesi Tababeti, mahalli hekimlik memuriyeti Koska mahalli hekimliği, Dersaadet Eczahanesi Müfettişliği, Dar'ül Edebiyatı Nam-ı Hususi Mektebi görevi, Tıbbiye Mektebi'nde Cerrahlık ve Muallim Muavinliği, Eczahaneler Müfettişliği görevlerini yürütmüştür.²⁸²

²⁸⁰ BOA; DH.MKT. 1447/23(H.26 Zilhicce 1304/ M. 15 Eylül 1887).

²⁸¹ BOA; DH.SAİD. 60/129 (H. 29 Zilhicce 1268/M. 14 Ekim 1852).

²⁸² BOA; DH.SAİD. 81/93 (H.29 Zilhicce 1275/M. 30 Temmuz 1859).

İbrahim Efendi: Dağıstan ulemasından Abdullah Efendi'nin oğludur. 1859 senesinde Dağıstan'da doğmuştur. Mahalli İbtidai Mektebi'nde Türkçe ve Arapça tahsil etmiştir. Türkçe okuyup yazar ve Arapça ve Çerkezce ilim aldığı bilinmektedir. 1887 senesinde Silk-i Celil-i Askeriye'ye girmiş ve bundan sonra sırasıyla, 5. Orduyu hümayunun 29. Topçu Alayının 2. Taburunun 6. Bölüğünün Cephanesi sorumlusu, Hamidiye Arazi-i Seniyye Şubesi kuruculuğu arazi korucu başı görevlerini yürütmüştür.²⁸³

Mehmet Necip Efendi: Huzur-u Hümayun hazreti padişahi Ders-i Şerif'i Muhataplarından ve Kibarı müderrisinden Dağıstani Mustafa Efendi'nin oğludur. 22 Ocak 1878 tarihinde Dersaadet'te doğmuştur. Mektebi ilkokul ve Ulum-u Diniye Dar'ul Tebriz'de ilim tahsil etmiştir. Türkçe okuyup yazar. Arapça ve Farsça bilmektedir. 9 Ocak 1896 tarihinde 170 kuruş maaşla 6. Daire Belediye Muhasebe Kalemi'ne girmiştir. Uzun yıllar burada maaş artışları ve rütbe terfileriyle görevine devam etmiş, 21 Haziran 1913 tarihinde 6. Daire Belediye Muhasebe Kalemi baş kitabetine vekâleten atanmıştır. 26 Ocak 1914 tarihinde ise 1750 kuruş maaşla Baş kitabete asaleten atanmıştır.²⁸⁴

Sadullah Lütfi Efendi: Müderrisinden Hacı Yusuf Efendi'nin oğludur. 1863 senesinde Dağıstan'da doğmuştur. Sıbyan mektebinde dini ilimleri ve Trabzon Mekteb-i Rüştîyesi'nde fenni ilimleri okumuştur. Türkçe okuyup yazmaktadır. 14 Temmuz 1881'de 18 yaşında olmasına rağmen 300 kuruş maaşla Gümülcine Sancağı dâhilinde emaneten idare olunan Aşar Kol Muharrirliğine tayin olmuştur. Daha sonra Dersaadet'e gelerek 6 Nisan 1889'da 200 kuruş maaşla Ayvacık Kazası Vergi Kitabeti Refakati'ne girmiştir. Daha sonra bulunduğu yerden ayrıldığı maliye sicili ahval şubesinin vukuat cetvelinde gösterilmiştir.²⁸⁵

²⁸³ BOA; DH.SAİD. 141/265 (H. 29 Zilhicce 1276/M.18 Temmuz 1860).

²⁸⁴ BOA; DH.SAİD. 126/203 (H.29 Zilhicce 1295/24 Aralık 1878).

²⁸⁵ BOA; DH.SAİD. 34/91(H.29 Zilhicce 1279/M.17 Haziran 1863).

SONUÇ

Kafkasya, Avrupa ve Asya arasında yer almaktadır. Bu özelliğinden dolayı kavimler kapısı adıyla nitelendirilebilecek bir coğrafyadadır. Avrasya kıtası üzerinde olması ve kuzeyi güneye, doğuyu batıya bağlayan pozisyonda olması stratejik önemini arttırmıştır. Bu özelliği bölgeyi her dönemde cazip kılmıştır. Kafkasya’da bulunan önemli ülkelerden birisi de Dağıstan’dır.

Kuzey Kafkasya’nın doğusunda bulunan Dağıstan, kuzeyinde Kalmuk, güneyinde Azerbaycan, doğusunda Hazar Denizi ve batısında Çeçenistan ile çevrelenmiş dağlık bir ülkedir. Günümüzde Rusya Federasyonu’na bağlı özerk bir cumhuriyettir. 2010 yılı kayıtlarına göre nüfusu 3 milyona yakındır. Başkenti ise Mahaçkale’dir. Dağıstan birçok farklı kültür ve topluluğa ev sahipli yapmıştır. Bunların sayısı otuzu bulunmaktadır. Avarlar, Kumuklar, Darginler, Lezgiler, Laklar, Tabasaranlar, Azeriler, Nogaylar, Rutullar, Sakurlar, Agullar ve Tatlar bunlardan bazılarıdır.

Dağıstan tarih boyunca istilalara ve mücadelelere sahne olmuştur. Stratejik öneminden dolayı hâkim güçler tarafından hep ele geçirilmeye çalışılmıştır. Bu işgallerden en büyüğü ve en dramatiği ise, Rusların Kafkasya’yı işgalidir. 16.yy’da Rusların ilgi sahasına giren Dağıstan, Şeyh Şamil ile direniş ve mücadelenin en yüksek noktasına ulaşmış, fakat Şamil’in teslim olmasından sonra Rus esaretine girmekten kurtulamamıştır.

Bu işgaller sonrası Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne yoğun ve kitlesel bir göç hareketi başlamıştır. Rusya’nın Kafkasya’yı işgali sonrasında tüm Kafkas halkları gibi Dağıstanlılar da Osmanlı topraklarına zorunlu olarak göç etmişlerdir. Dağıstan diğer Kafkas bölgelerine nazaran İslam Dininin daha erken yayıldığı, yaşandığı, din eğitiminin medreseler vasıtasıyla verildiği ve bir yandan da kurumsallaştığı bir ülkedir. Dağıstan’da Rus işgal faaliyetlerine karşı özellikle Nakşibendî tarikatı mensuplarının oluşturdukları Müridizim (müridler) hareketi buradaki İslam Dininin kurumsallaşmasının en iyi örneği olarak verebiliriz. Dağıstan’dan Osmanlı Devleti’ne ulemanın yani din adamlarının Rus işgali öncesi ve sonrasında geldiklerini Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında izleyebilmekteyiz. Biz bu çalışmamızda 1850-1917 yılları arasında Dağıstan Ulemasının Osmanlı

Devleti'ne göçü ve iskânını ele aldık. Böylelikle ele aldığımız dönem arasında Osmanlı Devleti'ne zorunlu ve kitlesel olarak göç eden Kafkas göçmenleriyle yine Kafkasya'dan Dağıstan havalisinden bu süreçte göç eden ulemanın Osmanlı Devleti'ne göçü ve iskânları arasındaki farkları ortaya koymaya çalıştık.

Osmanlı Devleti, Rus işgali karşısında kendisine iltica yoluyla gelmek isteyen tüm Kafkas halklarını İslami ve insani boyutta kabul etmiştir. Göçlerin kitlesel bir boyuta ulaşması Osmanlı Hükümeti'nin yasal düzenlemeler yapmasına neden olmuştur. Bu yasal düzenlemelerin en başında ise 6 Ocak 1860'ta teşkil edilmiş olan Muhacirin Komisyonu gelmektedir. Muhacirin Komisyonu'nun kuruluş amacı Osmanlı coğrafyasına özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra kitlesel olarak gelen göçmenlerin daha sistematik olarak yerleştirilmesidir. Oysaki bu yıllarda Osmanlı Devleti, ekonomik, sosyal olarak pek de iyi durumda değildir. Fakat Hükümet her türlü olumsuz duruma rağmen göçmenlerin gelişine daima olumlu yaklaşmıştır.

Kafkas halkları Osmanlı Devleti'ne zorunlu olarak göç ederken genel olarak kara ve deniz yollarını kullanmışlardır. Dağıstan uleması da Kafkasya'dan Anadolu'ya gelirken diğer Kafkas göçmenleri gibi kara ve deniz yollarını kullanmıştır. Hatta Sınırların yakın olması nedeniyle genel olarak karayolu kullanılmıştır. Göçmenler Anadolu'ya Erzurum vilayetine bağlı olan Kars ve Doğu Beyazıt'tan girmişlerdir. Bunun yanında az sayıda da olsa Kafkasya limanlarından Poti'ye inerek buradan Trabzon, İstanbul ve diğer Karadeniz iskelelerine nakil işlemleri gerçekleşen göçmenler de bulunmaktadır.

Göçmenlerin Osmanlı devletine giriş yapmalarıyla beraber onları bekleyen en önemli faktörler de kendisini göstermeye başlayacaktır. Bu faktörlerin başında yeme-içme, barınma, sağlık ve istihdam gelmektedir. Bu bağlamda öncelikle Osmanlı coğrafyasına gelen Dağıstan Ulemasının yaşamlarını idame ettirebilmeleri için Hükümetçe iskân yerleri tespit edilmiştir. Bu iskân yerlerinin Osmanlı coğrafyasında yer alan hem Anadolu hem de Anadolu dışında yer alan yerleşim yerleri olduğunu Osmanlı kayıtlarında izlemekteyiz. Buna göre Anadolu'da iskân yeri olarak belirlenen yerler İstanbul, Amasya, Tokat, Kayseri, Van, Sivas, Çorum, Trabzon ve Erzurum'dur. Göçmen ulemanın Anadolu dışında yerleştirildiği bölgeler ise Mekke, Medine, Hicaz, Şam, Trablusşam ve Trablusgarp'tır. Osmanlı kayıtlarında tesadüf

ettiğimiz kadarıyla Kafkasya civarından gelen göçmenlerin birkaç istisna dışında -bu istisnalardan biri Çerkeslerin Uzun Yayla 'ya iskânıdır- iskân yerlerinin bizzat hükümet marifetiyle tespit edildiğini söyleyebiliriz. Fakat göçmen ulemaya iskân yerini seçme noktasında daha müsamahalı davranıldığını kayıtlardan anlamaktayız.

Osmanlı Devleti ulemaya diğer göçmenlerden hemen hemen her yönden farklı davranmıştır. Bu durum ulemaya yapılan yardımlarda çok net bir şekilde görülmektedir. Mesela, Arşiv belgelerinde Dağıstan ulemasından bahsedilirken sık sık kullanılan “*saygın ve hürmete layık kişidir, kendisine hürmet gösterile ve yardım edile*” ibarelerinden ulemanın ayırt edici unsuru olarak gözükmektedir. Ayrıca ulemanın maaş ve diğer ödemeleri hem miktar olarak hem de ödenme süresi olarak daha hızlı bir biçimde Osmanlı ilgili kurumlarınca yerine getirilmiştir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Osmanlı Devleti Dağıstan ulemasına sadece iskân konusunda yardımcı olmakla kalmamıştır. Aynı zamanda göçmenlere maaş, kabiliyetlerine göre vazife vermiştir. Mesela, Barınma sorunu geçici misafirlik yöntemiyle çözülmüş, bazı göçmenler için ise bir ev kiralanmış veya satın alınmıştır. Bunun yanında, göçmenlere ev inşası için yardım edildiği ve ziraatla uğraşanlara gerekli araçların verildiği de görülmektedir.

Dağıstan uleması Osmanlı eğitim sistemi içerisinde görev almış olmakla birlikte, tekkede, camide müderris olarak görev yaptıklarını kayıtlardan anlamaktayız. Erzurum'daki Sultaniye Medresesi, Şam Çakmakiye Medresesi, Trabzon Sinan Paşa Cami bunlara örnek verilebilir.

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne zorunlu bir şekilde göç eden göçmenler, burada hoşgörüyle karşılanmış ve misafirperver sahneler sergilenmiş olsa da, bazı asayiş sorunlarının yaşanması oldukça normaldir. Çünkü bu göçmenler kendi vatanlarında sosyal yaşam biçimleri ve Rusya'ya karşı yaklaşık olarak yüz yıllık vatan savunmalarından dolayı her an sorun çıkarmaya namzettirler. Bu bağlamda Kafkas göçmenleri Osmanlı kadim ahalisiyle çeşitli sebeplerden dolayı sorunlar yaşamışlardır. Fakat Dağıstan ulemasının çoğunluğu Osmanlı Devleti'ne kısa sürede uyum sağlarken, istisnai de olsa ulema ile ilgili bazı problemler de vukua gelmiştir. Mesela, göçmenlerin kırsal alandaki arazilere yayılması, hukuk kurallarının tam anlamıyla işlememesi ve tapu-kadastro işlerinin düzenli olmaması, yanlarında silah taşımaları bu sorunların en önemlilerindendir. Bu sorunlar yerli halk ile göçmenler

arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu sıkıntıların çoğu, yerli halkın daha önce sahip olduğu tapulu-tapusuz topraklara göçmenlerin iskân edilmesinden kaynaklanmıştır. Bunların dışında göçmenlerin kız kaçırmak, halkı yanlış yönlendirmek ve sahte pasaportla ülkeye giriş yapmak gibi bazı genel asayiş problemlerine sebep olduğu da belgelerden anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak bakıldığında ise Osmanlı Devleti Dağıstan'dan gelen göçmenlere, özellikle ulemaya, büyük bir hoşgörüyle sahip çıkmış, bu kişilerin ihtiyaçlarının giderilmesi için diğer göçmenlere nazaran öncelik vermiştir. Ulemanın, müderrislik, vaizlik, asker veya güvenlik görevlisi gibi farklı meslek gruplarında istihdam edilmesi Osmanlı Hükümeti'nin bu halkların özelliklerine dikkat ettiğinin en güzel örneklerinden biridir. Dağıstan'dan gelen ulemanın bir kısmı daha sonra ülkesine dönmüş olsa birçoğunun geri dönmediği ve hatta çocuklarının Osmanlı Devleti'nde çeşitli memuriyetlere geldiği de kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim her türlü probleme rağmen Dağıstan Uleması Osmanlı Devleti'ne ilmi anlamda katkıda bulunmuş, buna karşılık devlette onların yurt edinme ihtiyacını karşılamıştır. Bu yardımlaşma iki ülkenin ilişkilerinin temellerini atmış olmakla beraber bugün hala Dağıstan-Türkiye ilişkileri olumlu yönde devam etmektedir.

KAYNAKÇA

I. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGE VE DEFTERLERİ

1.Sadaret Amedi Kalemi Evrakı Belgeleri(A.AMD)

A.AMD. 18/47

2. Sadâret Divan Kalemi Evrakı Belgeleri (A.DVN)

A.DVN. 47/66

3.Sadâret Mektubi Kalemi Evrakı Belgeleri (A.MKT)

A.MKT. 217/84

4. Sadâret Mektûbî Kalemi, Mühime Kalemi (Odası) Belgeleri (A.MKT. MHM)

A.MKT. MHM. 18/82

A.MKT. MHM. 64/52

A.MKT. MHM. 82/52

A.MKT. MHM. 107/63

A.MKT. MHM. 120/97

A.MKT. MHM. 127/73

A.MKT. MHM. 196/67

A.MKT. MHM. 198/63

A.MKT. MHM. 232/37

A.MKT. MHM. 237/27

A.MKT. MHM. 239/39

A.MKT. MHM. 460/32

5. Sadâret Mektûbî Kalemî, Meslis-i Vala Belgeleri (A.MKT. MVL)

A.MKT. MVL. 21/92

6. Sadâret Mektûbî Kalemî, Umum Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT. UM)

A.MKT. UM. 6/1

A.MKT. UM. 15/64

A.MKT. UM. 29/2

A.MKT. UM. 52/61

A.MKT. UM. 123/40

A.MKT. UM 194/2

A.MKT. UM. 290/7

A.MKT. UM 343/2

A.MKT. UM. 343/76

A.MKT. UM. 452/61

A.MKT.UM. 466/75

A.MKT. UM. 467/58

A.MKT. UM. 477/1

A.MKT. UM. 485/72

A.MKT. UM. 522/58

7. Sadâret Mektûbî Kalemî, Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT. NZD)

A.MKT. NZD. 30/98

A.MKT. NZD. 123/89

A.MKT. NZD. 148/75

A.MKT. NZD. 199/56

A.MKT. NZD. 209/39

A.MKT. NZD 223/97

A.MKT. NZD 272/32

A.MKT. NZD. 274/26

A.MKT. NZD. 281/42

A.MKT. NZD. 282/31

A.MKT. NZD.330/34

A.MKT. NZD. 359/55

A.MKT. NZD. 364/99

A.MKT. NZD. 373/21

A.MKT. NZD. 376/48

A.MKT. NZD. 385/31

A.MKT. NZD. 389/32

A.MKT. NZD. 406/5

8. Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vala Belgeleri (A.MKT. MVL):

A.MKT. MVL. 21/92

A.MKT. MVL. 98/85

9.Bâb-ı Âlî Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri

BEO. 98/7292

BEO. 196/14681

BEO. 504/37775

BEO. 1511/113317

BEO. 1522/ 11440811

BEO. 1955/146563

BEO. 2993/ 224417

10. Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi Belgeleri (DH. MKT)

DH. MKT. 103/8

DH. MKT. 959/54

DH. MKT. 1041/38

DH. MKT. 1140/56

DH. MKT. 1239/44

DH. MKT. 1447/23

DH. MKT. 1621/21

DH. MKT. 1646/57

DH. MKT. 1649/30

DH. MKT. 2182/69

DH. MKT. 2199/81

11.İdarî Kısım Belgeleri

DH. İD. 13-2/53

12. Dâhiliye Nezâreti, Muhacirîn Riyâseti (Komisyonu) Belgeleri (DH. MHC)

DH. MHC. 1/63

DH. MHC. 1/65

13. Dâhiliye Nezâreti, Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Belgeleri

DH. SAİD. 60/129

DH. SAİD. 81/93

DH. SAİD. 141/265

DH. SAİD. 126/203

DH. SAİD. 34/91

14. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri (HR.MKT)

HR. MKT. 75/89

15. Maliye Masârifât Defterleri (ML. MSF. d.)

ML. MSF. d. No: 12538

ML. MSF. d.No:15815

ML. MSF. d. No: 16633

16. İrade, Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

İ. MVL. 403/17498

İ. MVL. 444/19751

İ. MVL. 553/24812

İ. MVL 556/24966

17. İrade, Dâhiliye (İ.DH)

İ. DH. 368/24367

İ. DH. 605/42163

İ. DH. 953/75356

İ. DH. 958/75760

İ. DH. 1157/90470

18.Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri(MVL)

MVL. 328/52

MVL. 321/37

MVL. 416/89

MVL. 479/108

MVL. 491/46

MVL. 496/152

MVL. 676/59

MVL. 807/97

MVL. 813/70

MVL. 860/24

MVL. 875/19

MVL. 883/60

19.Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı(Y.PRK.UM)

Y. PRK. UM. 11/101

20.Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi Belgeleri (MF.MKT)

MF. MKT. 365/1

21.İrade Maliye Nezareti(İ.ML)

İ. ML. 238-8448

22. İrade Meclis-i Mahsus(İ.MMS)

İ. MMS. 3/11

23. Yıldız Perakende Evrakı Belgeleri(Y.PRK.ASK)

Y. PRK. ASK. 24/1

I. ARAŞTIRMA ESERLER VE MAKALELER

ABDILKOVA, Roza, Kırgız Toplumunda Sufizm Geleneği: Örf-Adetlere ve Edebiyata Yansımaları, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.35, 2014.

AĞANOĞLU, H.Yıldırım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003.

AKA, İsmail, Türk Dünyası Tarihi, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009.

-----, Timur ve Devleti, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

AL KADARİ, Hasan, Âsâr-i Dağıstan, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 2003.

ALTUNAY Şam, Emine, Kırım Savaşından Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011.

AYDEMİR, İzzet; Göç, Gelişim Matbaası, İstanbul 1988.

BADDELEY, John F. Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1996.

BARLAS, Cafer, Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi (İmamlar), Kitabevi, İstanbul 1992.

-----, Hicretteki Dağıstan, Bayrak Yayıncılık Matbacılık, Yalova 2010.

-----, İmam Şamil ve Hicretteki Dağıstan, Yeni Türkiye, S.79, 2015.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 2010.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856), Ankara 2006.

BERKOK, İsmail, Tarihte Kafkasya; İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.

BİCE, Hayati, Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1991.

BİLGE, M. Sadık, Osmanlı Çağında Kafkasya1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi), Kitabevi, İstanbul 2012.

EREL, Şerafettin, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul Matbaası, 1961 İstanbul.

EREN, Ahmet Cevat, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1996.

ERKAN, Süleyman; Kırım ve Kafkasya Göçleri, KTÜ, Trabzon 1996.

ERSOY, Hayri,-Kamacı, Aysun, Çerkes Tarihi, İstanbul 1992.

GRİGORİANTZ, Alexandre, Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.

GÖKÇE, Cemal, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 1979.

HABİÇOĞLU, Bedri, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskanları, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993.

İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.1, Çev:Halil Berktaş, Ed:Halil İncalcık-Donald Quataert, Eren yayınevi, İstanbul 2000.

İPEK, Nedim; Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877–1890), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

..... “ İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler,” Serander Yay., Trabzon 2006.

KAFLI, Kadircan, Kuzey Kafkasya, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2004.

KARPAT, Kemal H., Osmanlı Nüfusu (1830–1914), (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

..... “ Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler,” (Çev: Bahar Tırnakçı), İstanbul 2010.

KAYAEV Ali, Teracim-i Ulama-yı Dağıstan (Dağıstan Bilginleri Biyografileri), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

KOCACIK, Faruk; Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890), Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul 1980.

KURAT, Akdes Nimet “ Rusya Tarihi,” Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

LUXEMBOURG, N. Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1998.

NEEF, Christian, Kafkasya Rusya'nın Kanayan Yarası, (Çev. Özalp Göneralp), Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul 2004.

NEVRUZ, Yılmaz, Kafkas İstiklal Mücadelesinde İslam'ın ve Müridlik Hareketinin Rolü, Kafkasya'da Tarikat Faaliyetlerinin Kısa Tarihçesi, Yeni Türkiye, S. 74, 2015.

ORAT, Akyüz Jülide, Oran Aslan Nebahat, Tanrıverdi Mustafa, Osmanlı'dan Cumhuriyete Kafkas Göçleri, Kars 2011.

ÖZSOY, İsmail, Dağıstan'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, Kaynak Yayınları, İzmir 1997.

PİYADE BİNBAŞILARINDAN NAZİMİ, Dağıstan Vilayeti Coğrafi Sevk'ul Cehşi Tarihi ve İstatistikî Vaziyeti, İstanbul Matba-i Askeriye 1334

RAMAZAN, Musa, Dağıstan ve Laklar, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul 2002.

SAYDAM, Abdullah; Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

TAVKUL, Ufuk, Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

..... “ Kafkasya Gerçeği,” Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

II. BİLDİRİLER

BUDAK, Mustafa, 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler", Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 1996, İstanbul.

ÇELİK, Gülfettin, Osmanlı Türkiye'sine XIX. YY. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımdan Tahlili, Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs 1995, Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996.

TEMİZKAN, Abdullah, Kafkasya Göçmenlerinin Denizli'de İskânı, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 285–289.

III. MAKALELER

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı İmparatorluğuna Bir Göçü İncelemek, Toplumsal Tarih Dergisi, Ocak 1999.

BERBER, Ferhat 19.Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler, Karadeniz Araştırmaları, S.31, Güz 2011, s.s.17-49.

BEYDİLLİ, Kemal, "Küçük Kaynarca Antlaşması", İslam Ansiklopedisi, C.26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, ss.524-527.

BUDAK, Mustafa, "Şeyh Şamil", İslam Ansiklopedisi, C.39, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, ss.67-70.

BUNİYATOV, Ziya Musa "Dağıstan", İslam Ansiklopedisi, C.8, 1993.

GÜLER, İbrahim, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak " İç Göçler", Tarih Dergisi, (Prof. Dr. Fikret Isıltan Hatıra Sayısı), Sene 1995-2000.

İPEK, Nedim, Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri, Türkiyat Mecmuası, C.20, 1997, ss. 273-313.

KARAMANLI, Hüsamettin M.,“Nahcivan”, İslam Ansiklopedisi, C.32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, ss.294-297.

KURTARAN, Uğur, “Sultan Birinci Mahmud’un Rusya’ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnamenin Diplomatik Açıdan Tahlili”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XXIX, No:1, 2004, ss.213-232.

KURTULUŞ, Rıza, “Kumuklar”, C.26, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, ss.372-373.

MEHMEDOĞLU, Aliyev Saleh, “Kafkasya”, İslam Ansiklopedisi, C.24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss 158-160.

MİRGALİYEV, İlnur, Altın Orda, Osmanlı ve Memlûklerin Aksak Timur’a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dair, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2010, S.25, ss. 51-57.

TEMİZKAN, Abdullah, Rusya ve Osmanlı Devletinin Kafkas- Ötesinde Nüfuz Mücadelesi, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.6, S.2, İzmir 2006, ss.447-462.

.....”Kuzey Kafkasya’da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat, Karadeniz Araştırmaları, S.25, Bahar 2010, ss.77-92.

.....”Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.IX, S.2, İzmir 2009, ss.165-190.

YILMAZ, Mehmet, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhâciri İskân Politikası,Osmanlı C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1999, C. IV, ss. 587–601.

YÜKSEL, Ahmet Karademir Zafer, Ulema, Göç ve Devlet: Kırım Harbinden sonra Osmanlıya Ülkesine Göç eden Ulemanın İskânına Dair Bazı Bilgiler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt.52 Sayı.1,Ankara 2012.

IV. TEZLER

BÜLBÜL, İsmail, Başlangıcından Rus Hâkimiyetine Kadar Kumuk Türkleri ve TarkuŞamhallığı, (Yayımlanmamış doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2011.

GÖKTEPE, Ramazan, Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

KARATAŞ, Ömer, "Çerkeslerin Sivas - Uzunyayla'ya İskanları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870), Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdullah Temizkan, İzmir 2012.

KILIÇOĞLU, Gökmen, Kafkasya'da Dağıstan'ın Stratejik Önemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2004.

TAŞBAŞ, Erdal, Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhâcirin-i İslamiye Komisyonu,(basılmamış yüksek lisans tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2011.

V. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.angelfire.com/or3/etnografya/depo1/kafkaf.htm/>(Erişim Tarihi 20.05.15.)

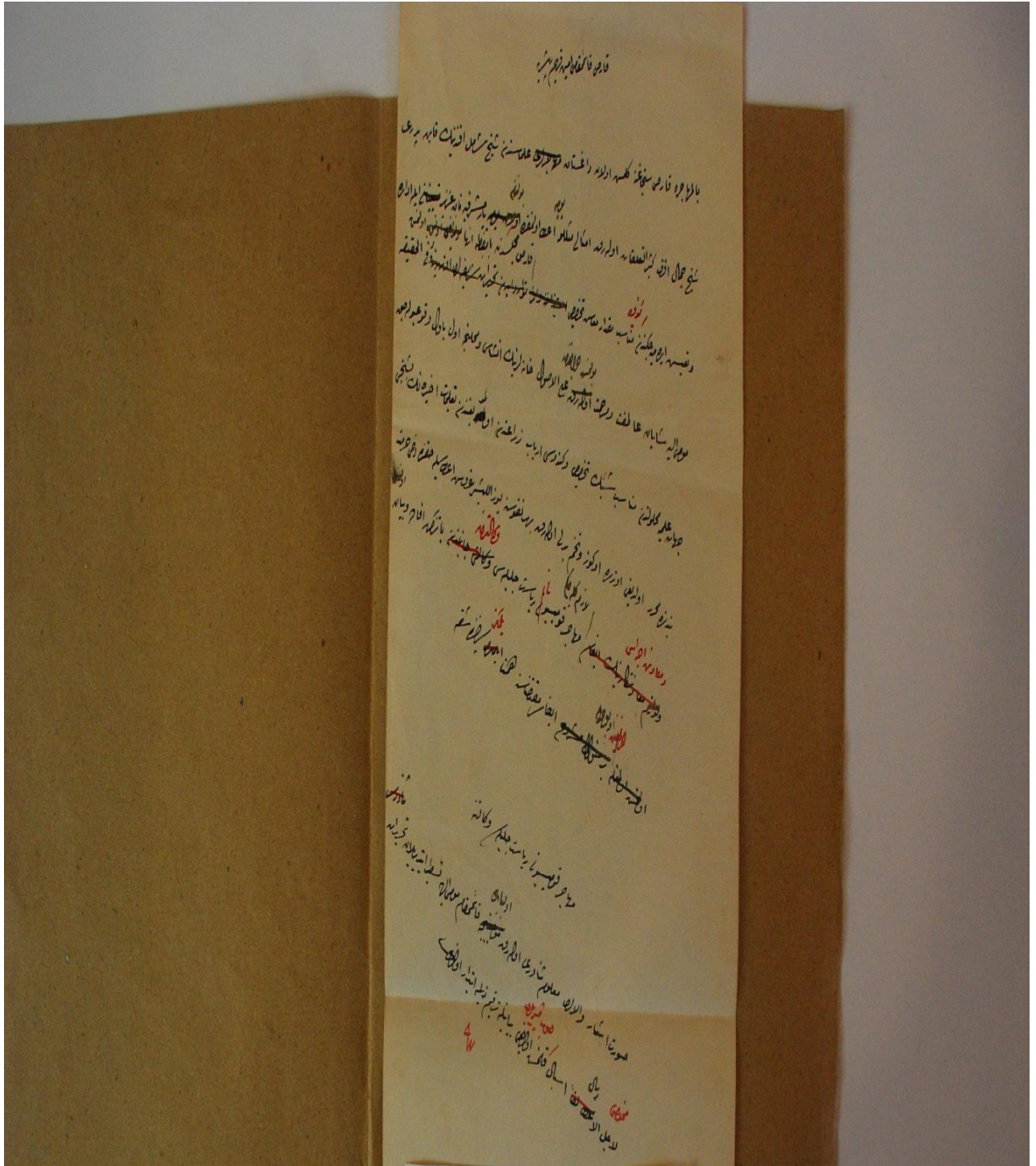
<http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Kiziliurt/>(ErişimTarihi 27.05.2015)

<http://www.tahvil.org/sosyal-bilimler/dogu-despotizmi-nedir-anlami-hakkinda-bilgi.html>(Erişim tarihi 29.05.2015.)

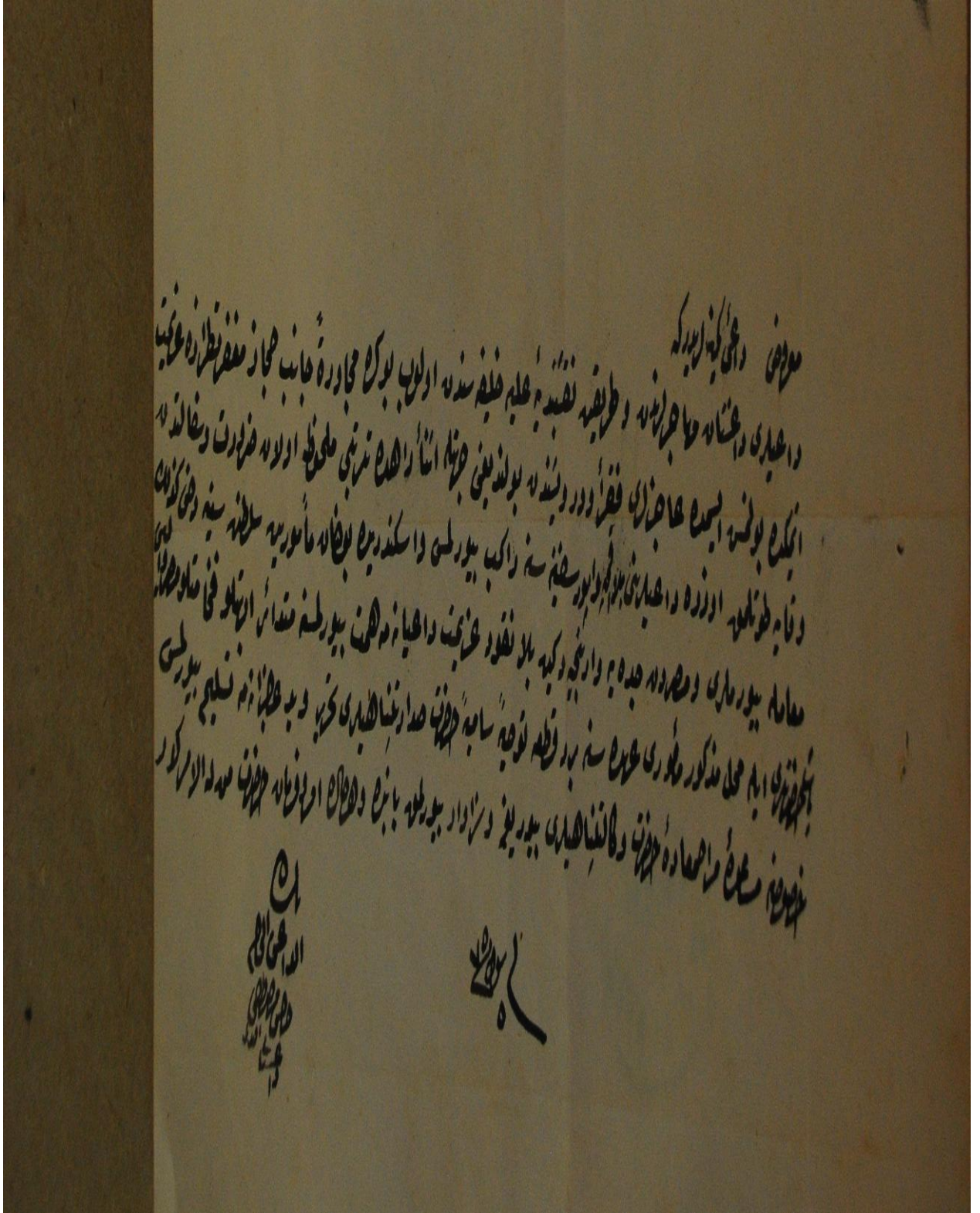
VI. SÖZLÜKLER

DEVELLİOĞLU, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara
2013.

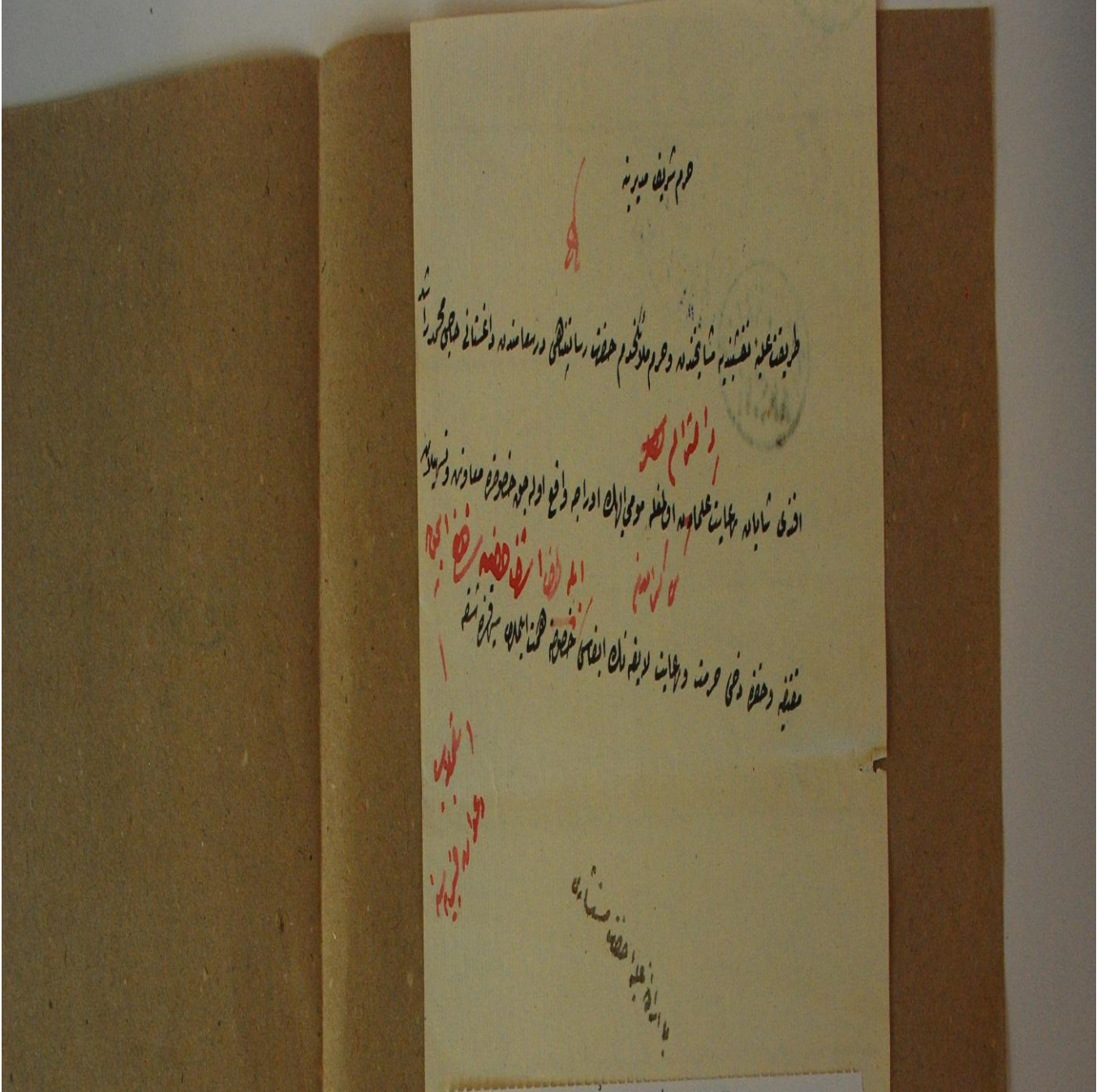
EKLER

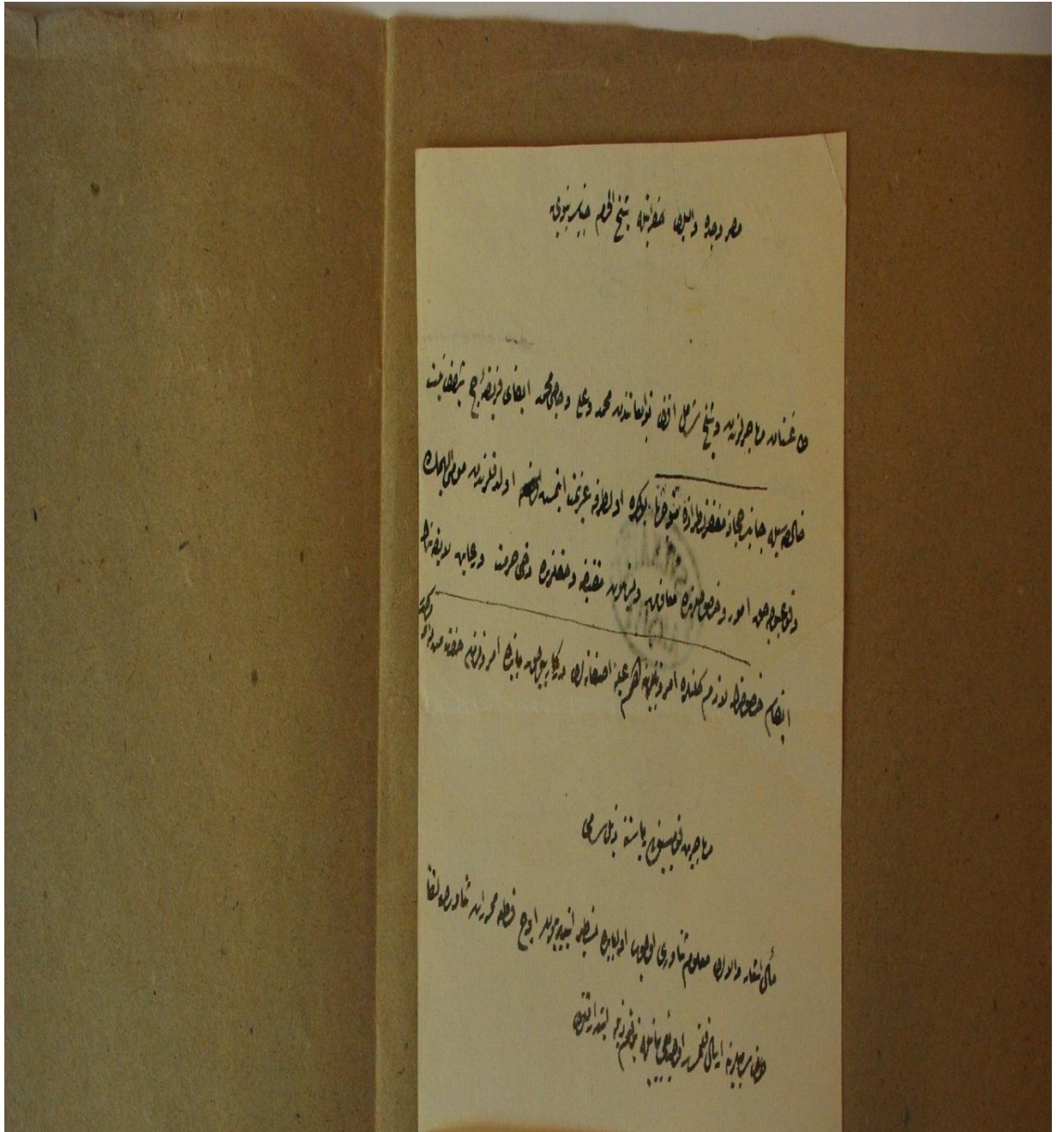
Ek-1: A. MKT. MHM. 239/39 Göçle Kars sancağına gelmiş olan Dağıstan alimlerinden Şeyh Şamil Efendi'nin kayınpederi Şeyh Cemal Efendiye verilen maaşın Kars meclisince onaylanması.

Ek-2: A. MKT. NZD. 282/31 Dağıstan ulemasından ve Nakşibendi halifelerinden Mustafa Efendi'nin Hicaza gitmek arzusunda olduğu yalnız fakirliğinden dolayı bu isteğini gerçekleştiremediği ve bu yüzden kendisine yardım edilmesini istediğine dair belge.

Ek-3: A.MKT.UM. 343/76 Nakşibendi tarikatı şeyhi, harem melekleri hizmetçileri ve Dağıstan ulemasından Hacı Mehmet Raşit Efendi'nin saygın bir kişi olması dolasıyla bulunduğu bölgede korunması ve yardım edilmesine dair belge.

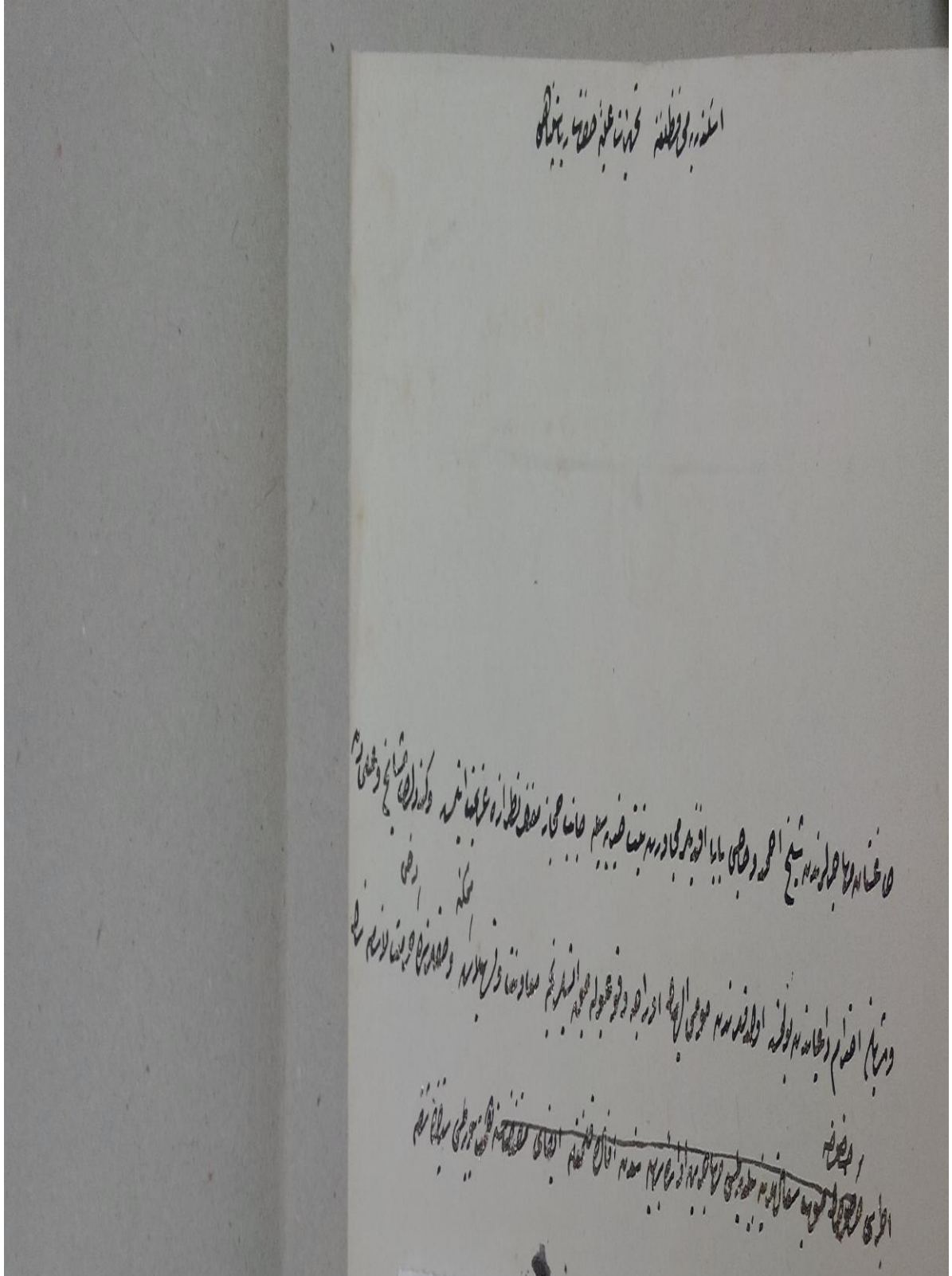
Ek-4: A. MKT. UM. 466/75 Dağıstan muhacirlerinden ve Şeyh Şamil Efendiye tabi olanlardan Mehmet, Ali ve Hacı Mehmet hac görevlerini yerine getirme niyetiyle hicaz tarafına yola çıkmış olduklarından adı geçen kişilerin sıkıntılarına yardımcı olunması ve hürmet edilmesi hususunda belge.

بادر اكرم حضرت شهبازي و فقير عهدي فاضله عالمي ياست تاييد بن عالمي

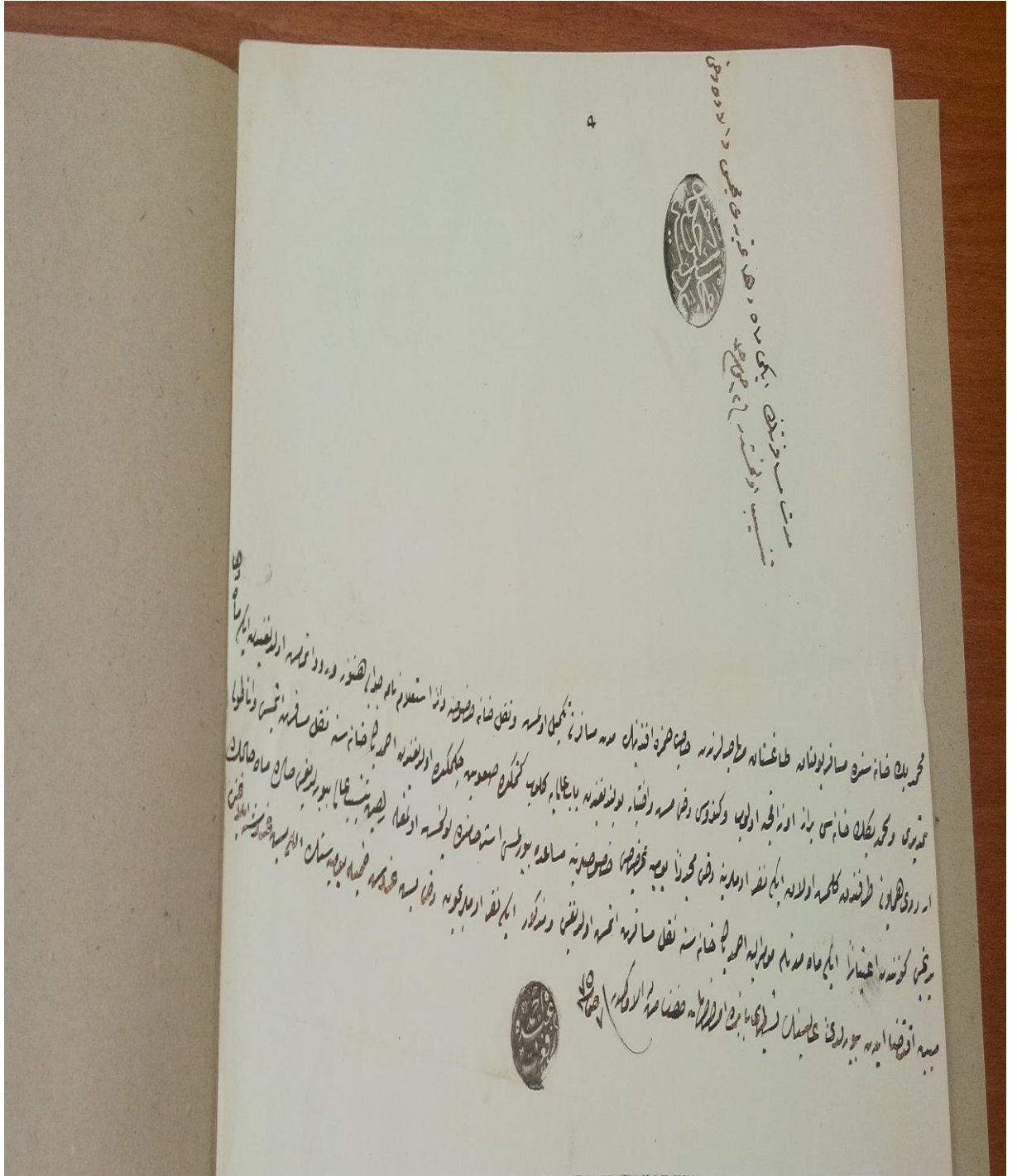
مردم و عهدي كه
دعوت به احوال سابقه داره حاضره بيله
اولين معلوم عالي شهيديده احوال داره دعوت به حقنه شهيديده جمع بر مقام عالي و زوت كرمي
تقديم جرات ايد مسمه اليك ما الله اعلم احتياجات شهيدي زان در احتياجه خيانت لرين تقديم مجبور اينفله
حمد الله و ولدنده اعيت و اعتماد و نوجوات خيانت لري بركاك اولدين معلوم و مسمه اولدنده زان سران
جناب و كالتياهي تقديم اولنده اوزره بر قطعه عرضكاه و تفرعنامه دعوت به تقديم جرات ايدم احوال
داره نصيحت دعوت به محتاج و رحمت و عاطفت اولدين و جلد به جليله لرجه مسمه اولد جفته به بودله
تهديد خضعت اسكانه مسمه بر خانه نه احابه بولسي ايمدنه صبي و صبا نندك احوال اسف احتمال به
وفاء و جراف بولدين سندعا و استعاضه متاثر ايدم اولدين ايد و فرمانه حضرت مسمه اولد مسمه
تقديمه شهيديده

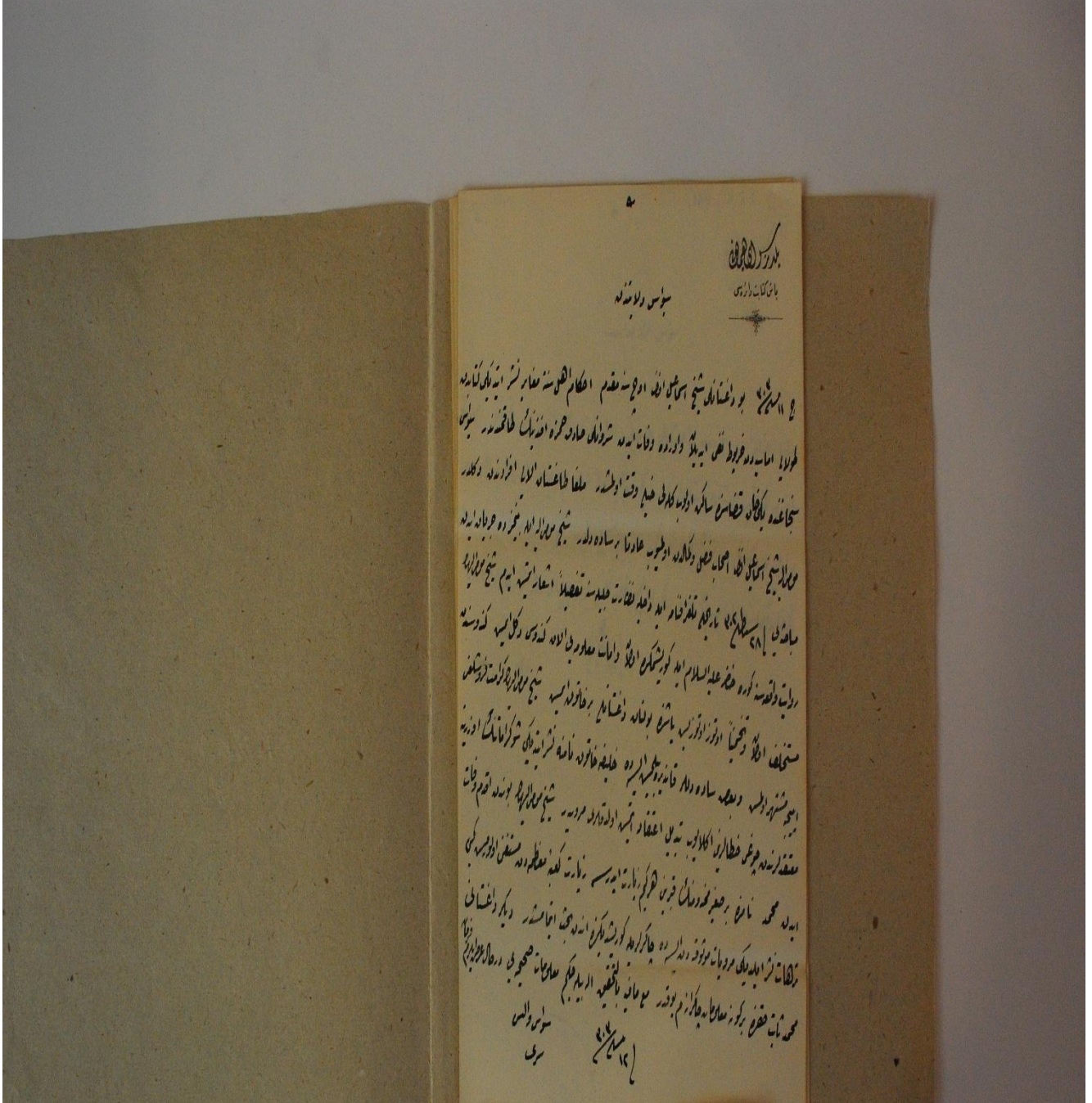
Ek-5: BEO. 196/014681/001 Dağıstan ulemasından Enis zade Sait Efendi'nin ailesiyle birlikte İstanbul'da zor durumda kalmaları sonucunda devletten kalacak yer olarak talep ettikleri evin verilmesine dair belge.

Ek-7: MVL. 883/60 Dağıstan muhacirlerinden şeyh Ahmet ve Hacı Baba Efendiler komşuluk niyetiyle hicaz tarafına gitmiş ve kendileri Şeyh ve ulemadan olmaları nedeniyle kendilerine kolaylık sağlanmasına dair belge.

Ek-8: MVL. 813/70 Mehmet beyin evinde misafir bulunan Dağıstan muhacirlerinden Hacı Hamza Efendi'nin misafirlik süresi dolmuş olması nedeniyle süresinin uzatılması ve sıkıntılarından dolayı istediği nakil işlemlerine dair belge.

Ek-9: Y. PRK. UM. 11/101 Dağıstanlı Şeyh İsmail Efendi hakkında başlatılan tahkikat sonucu kendisiyle alakalı istihbarat bilgilerini içeren belge.

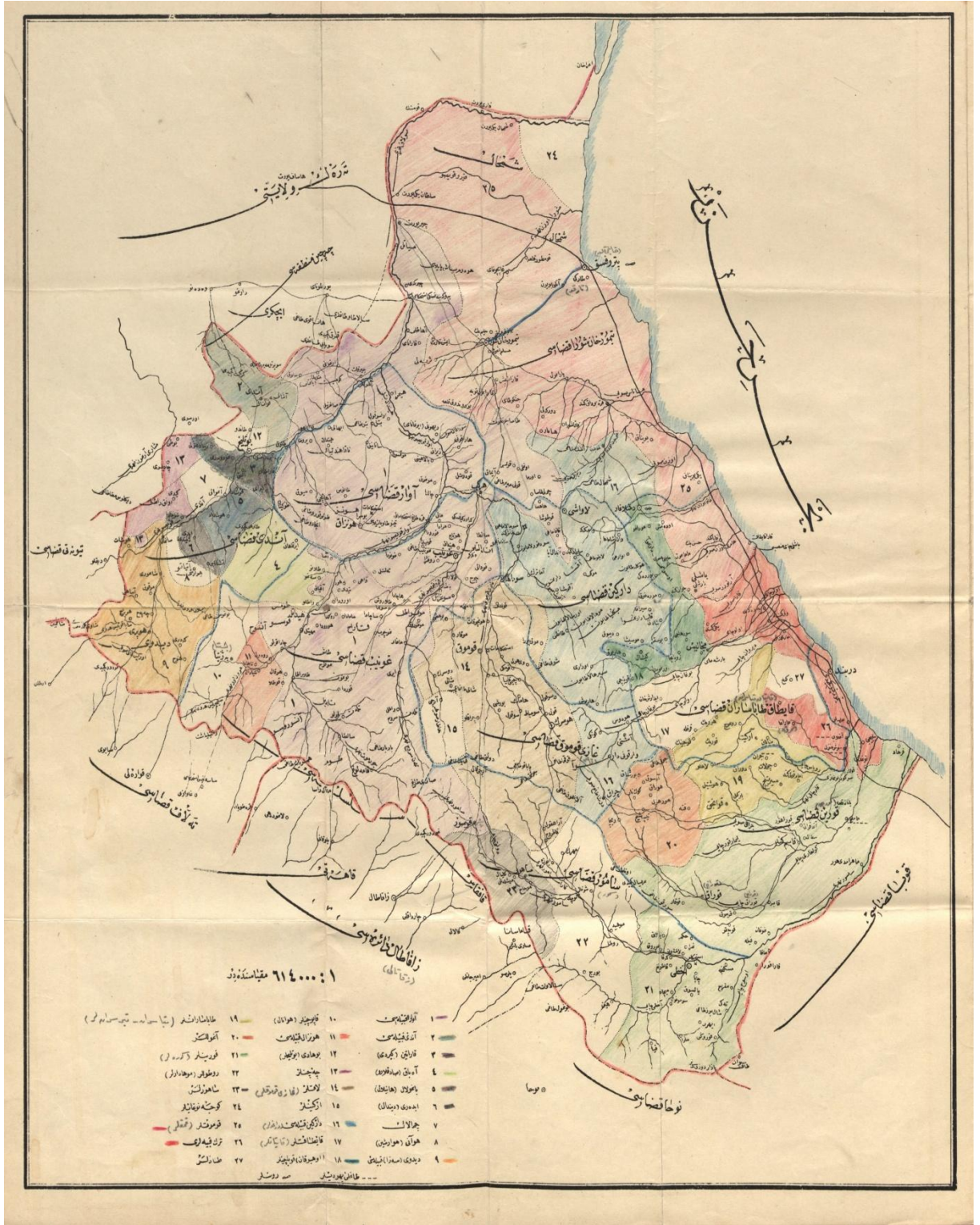
مصدوم بنده لرید -
 قره خان زاده اولاد لرل اولوب داغستان جهیزه دیار سولتقاره طبعه سنا خط به مرزهای سلطانه افق دریا بنده دیوینور
 بیه نایمده کیسه مدی جلی محمود بک فاضل کوی شریف و ابوالهدا خلیف سق قهرمان اوغرا بنده ایدرم بیز
 سرینده توقیف ایدلرله صکره سوانن ایلدر -
 اشای توقیفده خانزاده کوندیلون مایوریه مسیده شفریم خان دروننده اجای تحریکاته به مرزهای اورادیش بنده
 آدره صاوتلرکه ازجه بونلر آره سده سول اولاد به یوز بود - سول خانزاده براندریه کماله
 اخذ و غصب ایلدر خیاب اوغرا ایلدر - ایدی بود - آیمجه برصقله دوچار ایدلر قانلری بیونه لاله
 کیرله صورتیه صاون طریقه بابا اولرله طایق بایرلر سوانن قدر دفع و تبعید ایلر یوزواللی به مرز اولونش
 حکوم انجه ایدر البوز غرضه قدر برصقله تحریک ایدر یاکمه دیوده دفای سقا قیل ایلدر -
 نظر به انق حضرتی - به مرز ممالک تحریک ایلر کافکی ده طریون ، اسیب ، نوقان ، بروس
 عاقله مرافق ایلرله و هره ونه سیم اولونش بوضره اشا اوتلدر - به مرزله طبعه تحریک قدر حضرتی
 ولایتیه اسکان ایلدر اولون الی مشرور - سدی تق به جلیله لریط سقا درکه به مرزده قالا و ذالاقیت
 دولتن سینه نامیه برافیه اولون الی مشرور - سدی تق به جلیله لریط سقا درکه به مرزده قالا و ذالاقیت
 قیلنه اولان سول البوز غرضه سقا فقره طرزه و افراد عالمه مرز لکته مرته غدرده وقایع مزاحمون
 بزره تحریک یوزلر بوضره اوله مدین نفی برده تحریک قدر - به مرزده اسکان ایلر یوزلر اولیان امرزیه قیلنه لکته
 اولاد لرلی عیلاسلر سنا خط دیامالک و به تحریک لکته بزره سولنده اسکان یوزلر اولیان امرزیه قیلنه لکته

اقترابه سلاکوف سده
 ۱۹
 ۱۹

Ek-10: DH. İD. 13-2/53 Karahanzade evlatlarından olup Dağıstan'dan göçle İstanbul'a gelen şeyhlerden Hacı Süleyman Efendi'nin maaşının öldükten sonra evlatları tarafından talep edilmesini konu edinen belge.

Ek-11 Şeyh Şamil.

Ek-12: Harita, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinde yer alan “Dağıstan Vilayeti 1334” isimli Piyade Binbaşılardan Nazimi’nin kaleme aldığı eserden alınmıştır.

Ek- 13: Harita, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinde yer alan “Dağistan Vilayeti 1334” isimli Piyade Binbaşlılarından Nazimi’nin kaleme aldığı eserden alınmıştır.